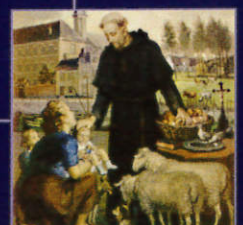
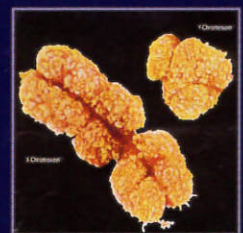

Ons Heem

Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

Driemaandelijks tijdschrift
jaargang 58, nr. 4
oktober-november-december 2005
Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Ons Heem

Driemaandelijks tijdschrift van Heemkunde Vlaanderen vzw,
Kerkstraat 17, 2970 's-Gravenwezel
jaargang 58, nummer 4
oktober-november-december 2005

ISSN 1370-6489

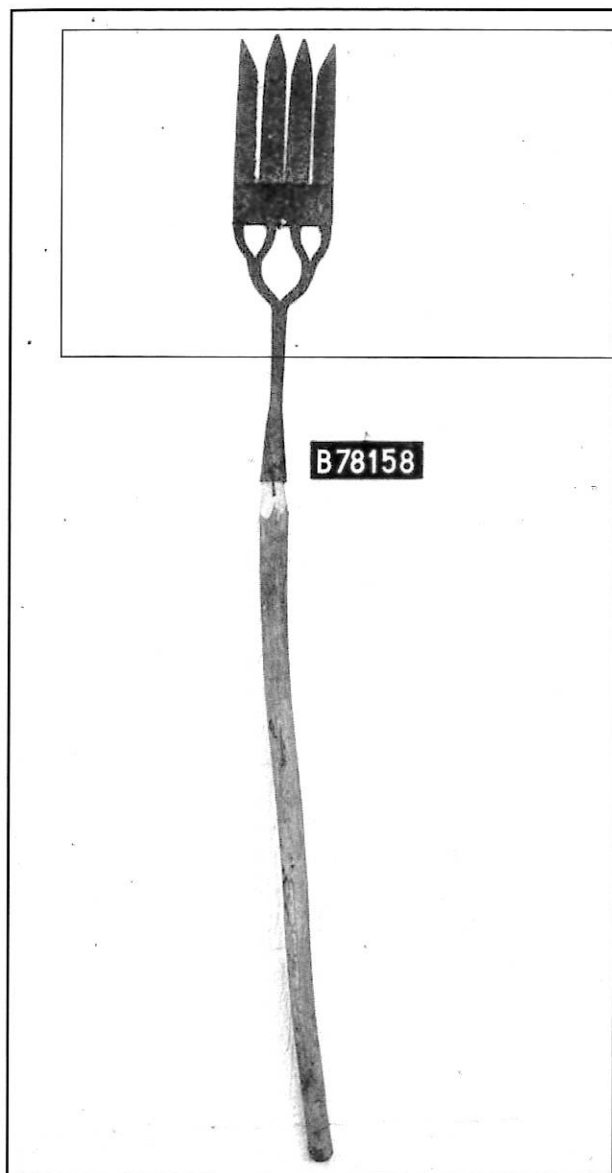
Afgiftekantoor: 2970 SCHILDE
P 309404

Redactieraad:

Julien De Vuyst
Fons Dierickx
Rudy Janssens
Jean-Marie Lermyte
Didier Stragier
Henri Vannoppen
Dominique Vanpée

Luc Van de Sijpe
Karel van den Bossche
Luc Van Driessche
Luc Van Eeckhoudt
Eva Van Hoye
Harry Vermeir

Vijftandige aalschaar: B.1980.00153.
Verz. Openluchtmuseum Bokrijk

Zelfs de meest gladde aal ontsnapt niet aan de elger!

Robert Nouwen

Inleiding

In de Europese meren en rivieren zwemmen volgens de laatste berichten¹ steeds minder palingen rond. Anno 2003 bedraagt het aantal alen nog amper één procent van het bestand dat in 1980 werd gemeten. De hoofdoorzaak moet onder meer worden gezocht in de intensieve bevissing: jonge palingen of glasalen worden als delicatessen naar onder andere China en Japan geëxporteerd. De *Anguilla anguilla* wordt amper gekweekt, maar veel-
eer in zijn natuurlijke omgeving gevangen. Het water van talrijke rivieren en stromen is te verontreinigd om enige kans op overleven te bieden. Tenslotte wordt de vis in zijn trektocht van en naar zijn kuitplaats in de Sargassozee, een deel van de Atlantische Oceaan, tegen gehouden door dammen, sluizen en waterkrachtcentrales. In Vlaan-

deren is de situatie van die aard dat de Provinciale Visserij-commissies glasaal aankopen om in de Vlaamse wateren uit te zetten. Deze alarmerende berichtgeving over een vis die zo populair is bij liefhebbers van culinaire delicatessen leek ons een mooie aanleiding om een reeds lang vergeten object onder de wetenschappelijke loupe te leggen, met name de elger of de aalschaar. Martinus Houttuyn schreef in zijn *Natuurlijke historie of uitvoerige beschrijving der dieren, planten en mineralen volgens het samenstel van Linnaeus* uit 1765 over het vangen van palingen het volgende: "Dikwils worden zy ook met *Elgers* gevangen, t zy met zodanige, die als een drie- of viertandige Vork gefatsoeneerd zyn, en waar mede men in de Modder steekt; t zy met zodanigen, die Kamswyze op zyde een menigte scherpe Tanden hebben".

¹ Zie onder meer De ondergang van de palingvisserij, in : *De groene Amsterdammer*, 21-10-2000 (te consulteren via <http://www.groene.nl/2000>); Europa wil vrij verkeer van palingen, in : *De Morgen*, 2003-10-03; 292 glasaaltjes uitgezet in de Vlaamse openbare wateren, in : *Vislijn. Het infoblad voor de openbare visserij in Vlaanderen*, s.l., 2004-1, p. 22.

Beschrijving

Een elger, aalgeer of aalschaar is een vork om aal of paling te steken.² Het vistuig vertoont gelijkenis met een meertandige harpoen. De tanden zijn in regel plat en bezitten aan de binnenzijde een gekartelde rand of weerhaken. Eénmaal een paling werd gestoken, bleef hij in de inkervingen hangen. De tanden moeten stevig, maar veerkrachtig zijn zodat zij voor het verwijderen van de aal iets uit elkaar kunnen getrokken worden. Hoewel de termen aalschaar en elger vaak door elkaar worden gebruikt, bestaat er toch een zeker verschil tussen beide objecten.³ Dit wordt duidelijk beschreven door H. Aalderink. Over de elger deelt hij in 1911 het volgende mee: "*Ook hier heeft men te doen met een ijzeren staaf, waaraan, hetzij rechthoekig, hetzij in n lijn met den stok, eenige soortgelijke tanden met haakjes zijn bevestigd als bij de aalschaar. De elger wordt rechtstandig in den slijkgrond gestoken en in dien stand een eind voortgeduwd of getrokken, waarbij men zooveel mogelijk zorgt elke beweging te voelen*". Het Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk bewaart zeven aalscharen. Met uitzondering van B.1957.00776 is contextinformatie afwezig. Ook een correcte datering is niet mogelijk. De terminus antequem is de datum waarop het voorwerp door het Openluchtmuseum werd verworven. Wanneer wij ervan uitgaan dat de ouders of eventueel de grootouders van de schenkers de laatste gebruikers waren, dan mogen wij een datering in het eerste kwart van de 20ste eeuw veronderstellen. Grosso modo kunnen wij een datering van de 19de eeuw tot het eerste kwart van de 20ste eeuw voorstellen.⁴ Sedert 1980 kon het Provinciaal Openluchtmuseum Bokrijk geen enkele aalschaar meer verwerven. Dit toont aan hoe zeldzaam deze objecten zijn geworden. Op dit ogenblik bewaart de instelling de volgende palingscharen:

- B.1956.00178

Smeedijzeren aalschaar met vier platte tanden, binnenzijde met gekartelde randen en een huls voor de schacht. Er is geen verlengstuk aan de huls voor de riveernagels. De tanden vervoegen zich een weinig. Emblem (Antwerpse Kempen), voor 1926?⁵

- B.1957.00776

Smeedijzeren aalschaar met drie platte tanden, binnenzijde met gekartelde randen en een huls voor de schacht. Deze wordt met twee riveernagels vastgezet. De tanden vervoegen zich een weinig. 169 x 17,5 cm. Leuven (Brabant), ca. 1890.

Volgens de mondelinge mededeling van de schenker D. Van Haegenborgh werd de aalschaar omstreeks 1890 gemaakt door A. Van Haegenborgh. De betrokkene was op dat ogenblik smid te Rotselaar.

Drietandige aalschaar: B.1957.00776.
Verz. Openluchtmuseum Bokrijk

² Zie ook L. JORDAENS, *Het Karrenmuseum. Een wandeling door mijn dorp*, Essen, 2001, p. 113-114.

³ W.P. VAN DEN ENDE, *Verslagen van de Vereeniging tot Bevordering der Inlandsche Ichthyologie, 1847-50*, (te consulteren via <http://home.planet.nl/~zoete004/Ende1.htm#EndeIp76>) deel 2, bijzonder het lemma: *De aal- of palingscheer: Nu zullen wij een ander schadelijk vischtuig behandelen, namelijk de aal- of palingscheer. Wij hebben hiervoor met opzet niet het veel gebruikelijke woord elger gebezigd, daar het ons is voorgekomen, dat men onder deze laatste benaming vroeger en later ook andere vischtuigen verstaan heeft, en de namen aal- en palingscheer dus meer bepaaldelijk en uitsluitend het vischtuig uitdrukken, dat wij nu wenschen te beschouwen*. Vgl. ook H. AALDERINK, *De zoetwatervisschen in Nederland en de kunst om ze te vangen*, s.l., 1911 (bijzonder het deel *Hondert tips om Uw visscherijen te vereenvoudigen*, te consulteren via <http://home.planet.nl/~zoete004/tips.htm#honderttips>).

⁴ K. DAVIDS, *Mensen en dieren op het platteland*, in: C. DE MOOIJ en R. VAN DE WEYER, red., *Rijke oogst van schrale grond. Een overzicht van de Zuidnederlandse materiële volkscultuur ca. 1700-1900* (Noord-Brabants Museum, 's-Hertogenbosch), Zwolle, 1992, p. 63 e.v. geeft voor deze objecten een vermoedelijke datering in de 18de eeuw op.

⁵ De inventarisfiche verwijst naar *Le catalogue de la Manufacture française d'armes et cycles de Saint Etienne* (1906), p. 297.

- B.1956.00179

Smeedijzeren aalschaar met drie platte tanden, binnenzijde met gekartelde randen en een huls voor de schacht. Er is geen verlengstuk aan de huls voor de riveernagels. De tanden vervoegen zich een weinig. 37 x 14 cm. Emblem (Antwerpse Kempen), zonder datering.

- B.1956.00391

Smeedijzeren aalschaar met drie platte tanden, binnenzijde met gekartelde randen en een huls voor de schacht. Er is geen verlengstuk voor de riveernagels. De tanden vervoegen zich een weinig. 39 x 23 cm. Broechem (Antwerpse Kempen), zonder datering.

- B.1964.00573

Smeedijzeren aalschaar met drie platte tanden, binnenzijde met gekartelde randen en een huls voor de schacht. Deze wordt met twee riveernagels vastgezet. De tanden vervoegen zich een weinig. l. 21 cm. Stavele (West-Vlaanderen), zonder datering.

- B.1978.00158

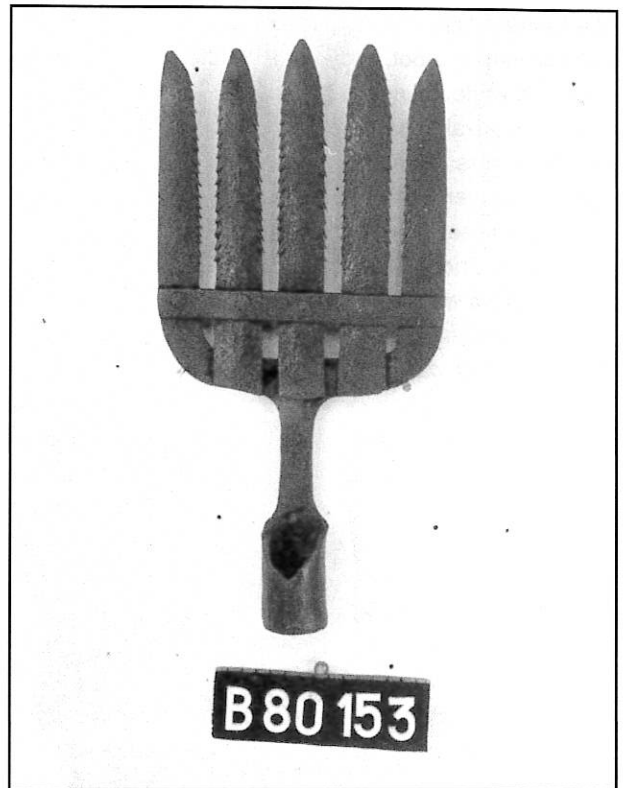
Smeedijzeren aalschaar met vier platte tanden, binnenzijde met gekartelde randen en een huls voor de schacht, 148 x 13 cm. Hamont (Limburg), zonder datering.

- B.1980.00153

Smeedijzeren aalschaar met vijf evenwijdig lopende platte tanden, de binnenzijde met gekartelde randen en een huls voor de schacht, 39 x 19 cm. Turnhout (Antwerpen), zonder datering.

Bespreking

De voeding die het gemengde boerenbedrijf opleverde, werd sedert mensenheugenis aangevuld met jacht en visvangst. In waterrijke regio's werd uiteraard veel gevist en paling werd zeker niet versmaad. Maar paling werd niet alleen gegeten, getuige de volgende tekst van W.P. Van den Ende uit 1847⁶: "*Reeds geruimen tijd geleden, heeft men van aals- en palingvellen in den landbouw eenig gebruik gemaakt. Immers zeide de natuuronderzoeker JOB BASTER, in zijne Verhandeling over de Bekleedselen van de Huid der Dieren in t algemeen, en bijzonder over de schubben der Visschen: de taaije huid van aalen en palingen geeft de sterkste banden voor de dorsvlegels. Deze verhandeling zag reeds in 1762 het*

Vijftandige aalschaar: B.1980.00153.
Verz. Openluchtmuseum Bokrijk

licht." Verder zegt de tekst: "*In de tweede plaats kunnen aals- en palingvellen tot lijmbereiding gebruikt worden. In Frankrijk kookt men van deze vellen, even als van parkement en andere zelfstandigheden, eene bijzondere soort van lijm, die eene hooge mate van zuiverheid bezit; deze lijm wordt size genoemd. Vooral wordt zij daar door papiermakers tot het lijmen van papier gebruikt, echter ook wel door vergulders en anderen. Hoewel het ons niet onwaarschijnlijk voorkomt, dat men, ook hier te lande, voor lijmbereiding, van aals- en palingvellen gebruik maakt, is ons daarvan echter, tot nog toe, niets met zekerheid gebleken.*" Nog tot in de 20ste eeuw werd het vel van palingen gezouten en gedroogd en vervolgens gebruikt als touw voor het binden van vlegelkoppen of het herstellen van ossenjukken en paardentuig.⁷ Tenslotte mogen de geneeskundige toepassingen niet ontbreken: "*Somtijds bezigt men ook wel deze vellen tot eenig geneeskundig gebruik. Men bindt ze namelijk, bij krampachtige aandoeningen van de onderste ledematen, als kousenbanden om de beenen. Ons is iemand bekend, die veel aan kramp in voeten en beenen leed, doch, na het bovengenoemd gebruik van palingvellen, hiervan geen hinder meer had*", aldus W.P. Van den Ende.

De aalschaar werd dus gebruikt om op paling te vissen. Het tuig, dat voorzien was van een lange, houten steel, werd op het wilde weg af in het water geploft. De bedoeling was dat de paling tussen de tanden van de schaar

⁶ W.P. VAN DEN ENDE, o.c.

⁷ L. JORDAENS, o.c., p. 114.

bleef steken. De kans om er iets mee te vangen was klaarblijkelijk niet zo groot, in die mate dat het gezegde 'Steek er naar met de palingschaar' zoveel wil zeggen als: 'dat kan niet, dat zal nooit gebeuren'. Op paling werd bij voorkeur 's winters gevestigd, bij vorst of in ieder geval bij koud weer.⁸ Palingen liggen op dat ogenblik stil in het water. Een gedetailleerde beschrijving van de palingvangst met aalscharen vinden wij opnieuw bij W.P. Van den Ende: "Alleen in stilstaande wateren en bij lagen waterstand kan met de aalscheer gevestigd worden. Het is toch alleen in deze waters, dat zich eene dikke laag van modder kan opeenhoopen, waarin de aal en paling zich zoo gaarne ophoudt, terwijl bovendien de aalscheer gemakkelijker in een moddergrond kan indringen. Hoe dikker de modderlaag is, des te eerder kan men, over het algemeen, eene gunstige visscherij verwachten.

In betrekking tot den tijd in welken men vischt, kan het visschen met de aalscheer onderscheiden worden in eene winter- en zomer-visscherij. Als het ijs eene zekere dikte verkregen heeft, hakt men daarin eene opening, groot genoeg om er de aalscheer gemakkelijk door te laten. Is dit verrigt, dan vat men de schacht van dit vischtuig met de beide handen aan, en steekt de scheer door het gat, waarop men in verschillende rigtingen in den bodem van het water steekt. Doet men dit in eene zijdelingsche rigting, dan wordt het, door de kruk, die zich boven op de schacht bevindt, gemakkelijker, de aalscheer ver onder het ijs te kunnen steken. De aal en paling, die zich in den modder bevindt en door de aalscheer wordt gestoken, klemt dan tusschen de tanden. Dit klemmen heeft te gereeder plaats, daar door de veren, die zich boven aan de middelste tanden bevinden, deze laatsten, zoo als wij dit reeds hebben aangemerkt, zich meer of minder zijdelings kunnen bewegen, waardoor de visch nog te meer wordt genepen. Lieten de tanden geene zijdelingsche beweging toe, dan zoude de visch van eenige dikte worden doorgesneden of zoo gemakkelijk niet worden gevangen. De weerhaken, die zich tusschen de tanden bevinden, werken niet weinig mede om den visch vast te houden. Door de beweging, die de gevangen visch maakt, kan men doorgaans reeds dadelijk voelen of men wat gevangen heeft. Is de visch van eenige grootte, dan doet men w l, voor hij door het ijs is naar boven gehaald, de hand in het water om de tanden te slaan, ten einde daardoor te beletten, dat de visch door de kanten van het ijs van de aalscheer wordt losgemaakt, en alzoo ontsnapt. Niet alleen kan men, op deze wijze, met de aalscheer des winters aal en paling vangen, maar ook steekt men nu en dan daaraan zeelt, snoek, voren, kwabaal, en in het algemeen kunnen alle de vischsoorten van onze staande wateren daarmede worden gevangen. Bij het visschen met de aalscheer des winters kan men vrij wat visch vangen. Een visscher verhaalde ons, dat hij eens

73 stuks in n uur hiermede had gevestigd. Dit vangen van zulk eene hoeveelheid wordt waarschijnlijk daardoor veroorzaakt, dat de aal des winters meermalen gewoon is bij een te kruipen en zich tot een hoop te vereenigen

Bij de zomervisscherij, die tot in het najaar voortduurt, zoo lang het water slechts laag is, steekt men niet met de aalscheer, of men moet de plaats kunnen zien, waar zich een aal of paling ophoudt. Reeds door LINNAEUS (q) was aangeteekend, dat de plaats, waar zich deze visschen in den modder bevinden, door twee gaten is aangewezen. Er heeft namelijk met deze dieren het volgende plaats. Zoo als bekend is, kruipen zij gedurende den dag in den modder. Zij maken door dit inkruipen daarin eene opening. De visch zoude echter in den modder noodwendig moeten stikken, indien hij zich geene dadelijke gemeenschap met het water daarstelde. Hiertoe maakt hij eene tweede opening, en wel op de plaats, waar zijn kop zich bevindt. Het is aan deze twee openingen, aalsgaten genoemd, dat een visscher het aanwezig van een aal of paling herkent, en waaruit hij ook tevens eenigzins kan opmaken de rigting, die zijn ligchaam in den modder heeft. De geschiktste tijd voor de zomervisscherij met de aalscheer is dan, wanneer men de aalsgaten het best zien kan, hetwelk plaats heeft bij laag water, helder weder en, nog beter, bij zonneshijn en windstilte, daar indien door wind eenige kabbeling op het water ontstaat, hierdoor het zien op den bodem bezwaarlijker wordt. Daar bij de zomervisscherij minder aal en paling met de aalscheer gevangen wordt, dan des winters, is het niet noodig, om een grooten zak mede te nemen, ten einde er den visch in te doen."

De aalschaar werd beschouwd als een schadelijk visinstrument. Om de palingvisserij te beschermen, trachtte de overheid reeds sedert oudsher allerhande vistuig dat een schadelijke invloed had op de visserij, te verbieden. Volgens W.P. Van den Ende werd er voor geen enkele andere soort vis zoveel schadelijk vistuig gebruikt als bij de palingvisserij.⁹ De aal die tussen de tanden komt, wordt immers verminkt. Aalderink wijst in dit kader op de verminderde verkoops waarde van de palingen die op deze wijze werden gevangen. Tenslotte werden hiermee ook te jonge vissen gevangen. Het waren dan ook voornamelijk broodvissers die de palingschaar gebruikten. Aalderink besluit zijn bijdrage over de elger als volgt: "Voor eene mooie visscherij kan het visschen met de aalschaar of den elger allerminst doorgaan."

Robert Nouwen
Openluchtmuseum Bokrijk
Het Domein Bokrijk
3600 Genk

⁸ L. AALDERINK, o.c.

⁹ Zie W.P. VAN DEN ENDE, o.c., in deel 2 bijzonder onder het lemma: *De aal- of palingscheer*; H. AALDERINK, o.c.

Bruegeliaanse keukenklanken. Hoe ligt Bruegel op ons bord?*

Rob Belemans

Pieter Bruegel de Oude behoort tot het vrij selecte groepje wereldberoemde kunstenaars wiens naam ook als adjectief gebezigd wordt: zoals we van kafkaëske of kafkaïaanse toestanden en van rubensiaanse vrouwen spreken, zo gebruiken we ook de term bruegeliaans. Typisch aan zo'n naamadjectief is dat we ermee verwijzen naar het hoofdthema uit het oeuvre van de betreffende kunstenaar. Bij bruegeliaans denken we automatisch aan eten en drinken. Dat blijkt ook duidelijk wanneer je kijkt naar producten die hun naam aan de schilder ontleen: er bestaat wel Breug(h)elbrood, -kaas, -bier, -taart en -worst maar bijvoorbeeld geen Bruegelverf of -kleding. Ook het overgrote deel van de bedrijven en organisaties die in hun naamskeuze verwijzen naar de schilder blijkt actief te zijn in de horeca- en voedingssector¹.

Hoe valt deze sterke associatie van Bruegel / bruegeliaans met culinaire elementen te verklaren? En wat bedoelen we dan precies met bruegeliaans? Via een mail-enquête probeerde ik daar in augustus 2005 enig zicht op te krijgen². De vragen stonden van 27 juli tot 22 september online op een website en konden digitaal beantwoord en via e-mail ingezonden worden. Om de enquête te verspreiden, werden op 26 juli vanuit het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw een 500-tal e-mails verstuurd aan adressen uit de brede erfgoedsector. Gevraagd werd om even naar de betreffende website te gaan én om het mailbericht door te sturen aan vrienden en bekenden. De respons was verrassend hoog: 610 mensen vulden op de website hun antwoorden op de gestelde vragen in. Vanwege de gebruikte enquêteringsmethode

* Alle afbeeldingen bij dit artikel komen uit de verzameling van Rob Belemans.

¹ Een telling in september 2005 via de Belgische en Nederlandse digitale Gouden Gids op internet leverde 13 Nederlandse en 44 Vlaamse bedrijven, organisaties en instanties op wiens naam rechtstreeks verwijst naar de schildersnaam. Daarbij ging het in Nederland om 6 restaurants en in Vlaanderen om 8 restaurants, 14 cafés, 2 voedingsproducenten, 5 voedingswinkels en 3 feestzalen/traiteurs.

² De resultaten van dit onderzoek zijn raadpleegbaar op de website www.bruegelonderzoek.be.

(sneeuwbalenquête) lag het in de lijn der verwachtingen dat er geen representatieve groep antwoorders zou zijn³. Het was dan ook in de eerste plaats de bedoeling om na te gaan of een aantal algemene inschattingen en vooroordelen ook effectief leven bij mensen, zonder verder naar correlaties met leeftijd, geslacht, regio of opleiding te willen peilen.

Een eerste reeks vragen peilde in feite naar onze effectieve kennis over de schilder Pieter Bruegel de Oude en zijn werk. Hier konden enkele toch wel opmerkelijke vaststellingen gedaan worden. Zo bleken 6 van de 10 deelnemers te weten dat Bruegel in de 16de eeuw leefde, maar situeerde ook 20% van de deelnemers hem meer dan een eeuw te vroeg of te laat (10% gaf ruitertijl toe het niet te weten). 13% van de invullers dacht dat de voornaam van Bruegel de Oude Jan was. 16% is ervan overtuigd dat hij in Antwerpen begraven is, 42% weet dat dat niet zo is en evenveel invullers zeiden het niet te weten. Slechts 55% wist dat Bruegel naar Italië reisde. De respondenten kregen ook 9 schilderijen voorgeschoteld met de vraag om de Bruegels aan te duiden. Uit de antwoorden blijkt dat de boerentaferelen (zoals *Boerenbruiloft*, *Boerenkermis*, *Boerenbruiloftsdans*) door werkelijk iedereen herkend worden als werken van Bruegel. Het gaat daarbij ook om het herkennen van een typische Bruegelstijl, want gelijkaardige boerentaferelen van tijdgenoten worden amper aan Bruegel toegeschreven. Opmerkelijk is

verder ook dat werken van Bruegel met een andere thematiek, zoals *De preek van Johannes de Doper*, *De ekster op de galg*, *De toren van Babel*, slechts door ca. de helft van de respondenten herkend worden als zijn werk. Het beeld dat de naam Bruegel bij ons oproept is er dus duidelijk een van boerentaferelen in een uitgesproken eigen stijl. Niet voor niets kreeg Pieter de Oude nadien de bijnaam van Boerenbruegel om hem in de schildersdynamie te onderscheiden van zijn zonen. Deze enorme verenging van zijn oeuvre tot dit ene thema werkt ook door in het adjectief bruegeliaans. Het zijn deels kenmerken uit de boerentaferelen waar deze term naar verwijst. Bruegeliaans staat dan voor een gezellige, ongedwongen, volkse feest sfeer in groepsverband aan een rijk gevulde tafel, zoals dat op de schilderijen is afgebeeld.

Over hetgeen er in Bruegels tijd op het bord kwam, weten zelfs historici niet echt veel. Beschrijvingen van maaltijden uit de Nieuwe Tijd zijn eerder schaars en beperken zich tot feestelijke banketten bij de adel of tot uitzonderlijke gelegenheden zoals jaarlijkse teerfeesten. Wat de gewone man at, is niet zo duidelijk, ook niet als hij in groepsverband feest vierde zoals op Bruegels boerentaferelen. Wat eten we dan tegenwoordig als we bruegeliaans eten? Hoe vullen we die term concreet in? Want op het internet krioelt het van de informatie over bruegeliaanse maaltijden, feesten, arrangementen en bereidingen. Zit daar een eenheid in? Aan de 610 enquête-

³ De respondentengroep van 610 deelnemers bleek voor 68% uit mannen te bestaan en voor 47% uit mensen van 40 tot 59 jaar oud. Bovendien was een meerderheid van de deelnemers hoog opgeleid.

invullers werden hierover 20 keuzevragen voorgelegd. Daaruit blijkt dat het adjectief 'bruegeliaans' vooral verwijst naar:

- een groepsgebeuren (94%)
- met stevige boerenkost (93%)
- met vooral vlees (worsten) als hoofdelement en bij voorkeur warm (61%)
- met bier in plaats van wijn (78%)
- met rijstap, kaas of taart als dessert (61%)
- liefst geserveerd op houten borden in plaats van tafelporselein (86%)
- in de vorm van een overvloedig buffet met grote porties (69%)

De indruk die primeert is er een van eenvoudige boerenkost met inheemse ingrediënten en huisbereide landelijke schotels. Het creëren van dit landelijke imago speelt ook mee bij de presentatievorm. Een bruegeliaanse maaltijd wordt eerder in buffetvorm dan aan tafel geserveerd, tafelporselein is uit den boze, maar houten borden kunnen juist wel en het gaat bij voorkeur om één royale portie en niet om een reeks van opeenvolgende proevertjes. Qua prijscategorie verwachten we eerder een bedrag tussen 10 en 20 euro per persoon dan tussen 40 en 50 euro. Het leven op de buiten wordt dus duidelijk ook geassocieerd met goedkoop.

In feite heeft het Bruegel-cliché van de leutige boerenkermessen op de schilderijen voor ons dus een geactualiseerde invulling gekregen vanuit hét feestmoment in de

landelijke boerenkeuken tot aan de Tweede Wereldoorlog, dat samenging met de huisslacht: de pensenkermis. Dan was het feest in huis, omdat de volgende dagen een aantal vleesbereidingen vers moesten gegeten worden. Naar verluidt leverde 1 geslacht varken de volgende voedingselementen⁴ op:

- 20 tot 30 meter worst (droogworst, braadworst en leverworst)
- 4 hammen voor aan de rookzolder
- een kuip vol vlees (karbonades, varkenshaasjes en varkenspootjes) en spek
- reuzel (bladvet uit de achterzijde van de buik dat gesmolten en gestold werd om als broodsmersel of braadvet te gebruiken)
- kaantjes (vetstukjes die na het smelten uit de reuzel gehaald werden om ze in de pan te bakken)
- balkenbrij (bloed, spekstukjes, long, lever en maag, gekookt in vleesnat en al kokend gemengd met boekweitmeel tot een dikke pap)
- bloedworst (een pudding (cf. de Engelse 'black pudding') bloed met stukjes spek, beschuit en kruiden, die in de darmen gestopt werden en vervolgens 1 uur in water gekookt werd. De worsten liet men hangend afkoelen om ze in schijven te snijden en in de pan te bakken).
- hoofdvlies (vlees van de varkenskop dat fijngemalen, gekookt en licht gekruid in stenen kommen gestold werd om als toespijs op brood met mosterd of azijn gegeten te worden).

⁴ Zoals bekend werden bij de huisslacht ook de niet-eetbare onderdelen van het varken verwerkt: de haren voor bezems, borstel en vilten hoeden, de botten voor knopen en beendermeel, de darmen om de worsten mee te draaien, de blaas als tabakszak, als vel voor de rommelpot of als zwemband en de zaadstreng van de varkensbeer om het zaagblad mee in te vetten.

Deze hoeveelheden vlees en de diverse bereidingswijzen in acht genomen, wordt het begrijpelijk dat het slachten van een varken niet enkel een feest voor het boerengezin in kwestie, maar ook voor familie en burens was, die op de pensenkermis genodigd werden of aan wie een stuk van het vlees bezorgd werd. Onze collectieve beeldvorming over de maaltijden die de feestende boeren op Bruegels schilderijen nuttigen, is kennelijk sterk beïnvloed door de huisslacht die op het Vlaamse platteland tot midden de 20ste eeuw voorkwam en door de feestdis met veel vleesbereidingen die er bij hoorde. In hoeverre deze invulling een accurate weergave is van de 16de-eeuwse realiteit valt zoals gezegd moeilijk uit te maken.

NOVEMBER!

DAer de Slacht-maent is genaedert,
 Mag ter Keuken in gegaedert,
 Patrijs, Liesters, Snippen, Vincken,
 En Kempbaenen, die niet sincken,
 Voor de Vlees-kuyp sorghe draeght
 Dat's te segghen soeckt een Maeght.

Volle Maen den 1. naer noen ten 1°
 ure 40. min. regenachtig weer met
 groote winden.

Als we deze enquêteresultaten over de invulling van het begrip 'bruegeliaans' vergelijken met de manier waarop de professionele horecasector de term hanteren, dan blijkt er een diepe kloof te zijn. Als de middenstand ons iets als 'bruegeliaans' wil verkopen, dan heeft die term heel vaak vooral betrekking op het decor waarin gegeten zal worden. De hedendaagse horeca vult het begrip 'bruegeliaans' daarbij zeer uiteenlopend in; in het beste geval met elementen uit en verwijzingen naar (over)grootmoeders keuken met landbouwingrediënten uit eigen gewin. Maar in heel wat gevallen is de term 'bruegeliaans' niet meer dan een commercieel trucje waarachter soms bizarre anachronismen en platitudes schuilen. Enkele citaten uit reclameteksten die horecazaken op hun website presenteren om hun 'bruegeliaanse' feestavond, menu of arrangement aan te prijzen maken dat overduidelijk:

En waarom zouden we deze wandeling niet afsluiten met een Bruegeliaans avondfeest in n van de gewelfde kelders van de Grote Markt? U zal worden ontvangen door personeel in kledij van de 18de eeuw en de sfeer van die periode wordt nog versterkt door folkmuziek. Het menu bestaat uit een bruegeliaans menu met traditionele bieren in gebakken bierpullen. Verschillende ambachtstui zijn ook uitgenodigd op uw feest: een pottenbakker, een

spinster, een mandenvlechter, een klompenmaker, een stoelenmatter, enz. Maar een volksfeest is niet volledig zonder goochelaar, jongleur, waarzegster zelfs de zakkenroller is welkom!

Terwijl uw genodigden genieten van een heerlijk bruegeliaans buffet, zorgen tal van artiesten voor een leuke middeleeuwse sfeer: troubadours, narren, valkeniers, boogschutters, vuurspuwers. Een spetterend spektakel met een typisch Belgische keuken. (op een Nederlandse website !)

Middeleeuws festijn.

Onze kelners, gekleed in monnikenpijpen, serveren u een Bruegeliaans banket. De rol van de kelners is echter zeer beperkt: alle gerechten, uitgezonderd de pie, worden op grote schalen en in stenen kommen op de tafels geplaatst en de gasten bedienen zichzelf. Ook de dranken zullen in stenen kruiken geserveerd worden.

Bruegeltafel in hartje centrum.

In dit bruegeliaans restaurant wordt met lepel en handen gegeten. Drinken doet men uiteraard uit kroezen. Wijn, bier en water worden uit kannen geschonken. De gerechten worden naar een middeleeuws recept bereid.

Een sfeervolle avond met een decor van de bruegeltijd. De kasteelheer zal u en uw gezelschap als voorname gasten begroeten. De troubadour brengt een aubade en de barbier knipt u voor een floriijn. De zaal is voor deze gelegenheid omgebouwd tot een middeleeuws bruegeliaans schilderstaferaal.

De beenhammen en de nappen wijn staan voor u klaar. Er is een grill waar de kok de verschillende vleessoorten staat te serveren. De heks brouwt de heksensoep, de palingboerin bij de viskraam deelt haring en paling uit. Aan eten zal het u niet ontbreken.

Maar er is meer. Terwijl u eet en drinkt zult u worden geamuseerd door de troubadour en een DJ die muziek uit het heden brengen.

Het moge duidelijk zijn: onze hedendaagse invulling van de term 'bruegeliaans' is zeker niet eenduidig te noemen. Als consument hebben we wel een min of meer afgelijnde voorstelling van de ingrediënten en randvoorwaarden om een maaltijd het etiket 'bruegeliaans' op te plakken. Maar de voedingsprofessionelen die graag en veelvuldig naar de schildersnaam grijpen om ons tot consumptie te verleiden, trekken zich van deze collectieve beeldvorming

weinig tot niets aan. De gekste associaties met vroeger, volks, plattelands en copieus worden vaak op een hoop gegooid om de term 'bruegeliaans' als een alomvattend containerbegrip van concrete invulling te voorzien. Voor een belangrijk deel van de horeca is bruegeliaans vooral een verkoopstechniek om met een wazig en rekbaar begrip een indruk van authenticiteit, overvloedigheid en ongeremd groepsplezier te wekken. Pieter de Oude zal het ongetwijfeld worst wezen, maar misschien had hij toch liever gehad dat zijn naam gemeengoed zou gebleven zijn als verwijzing naar andere aspecten van zijn oeuvre, dat immers veel omvattender, diepzinniger en complexer was dan alleen maar taferelen van feestende Vlaamse boeren. Die veelzijdige en moeilijk te interpreteren Bruegel kennen we echter veel minder goed. Is dat misschien ook de reden waarom Bruegel als schilder van wereldformaat de top tien bij de verkiezing van de 'Grootste Belg' niet gehaald heeft en op de 17de plaats strandde, terwijl die andere grote Vlaamse schilder met een naam-adjectief nog net mee mag doen in de finale?

Rob Belemans
Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw
Gallaitstraat 76/2
1030 Brussel

Kaas .... uit Tienen

Raymond van Uytven

Tiense suiker is sinds de negentiende eeuw voor velen in Europa een begrip. Vóór de bietsuikerindustrie in 1836 te Tienen wortel schoot¹, kon de Getestad al rekenen op twee andere plaatselijke producten om haar naam-bekendheid te geven: bier en kaas.

Tiens bier vond in de eerste helft van de zestiende eeuw afzet tot in Antwerpen, Mechelen, Namen en Leuven en op het nabije platteland, onder meer in de dorpen Linter en Huppaye. De kanalisatie van de Gete in die jaren was mede ingegeven door de wens die bierexport te laten profiteren van het goedkopere scheepstransport². Nog voor het midden van de zestiende eeuw was het succes van het Tiense bier te Antwerpen grotendeels voorbij; het vaarde er nog slechter dan de bieren uit de nabije brouwerijcentra Hoegaarden en Zoutleeuw³. In een satirisch stuk liet in 1580 een anoniem Antwerps auteur Bacchus, de god van de drinkers, zichzelf sieren met de titel van 'drossaert (= gouverneur) van Hoegaarden ende Leeuschen ende andere dobbele bieren ende oock grau bier van Leuven'. Over Tienen repte hij echter geen woord

meer!⁴ Helemaal van de markt verdwenen die laatste Oost-Brabantse bieren wel niet. In de jaren 1750 vermeldten de Oostenrijkse regeringsambtenaren in hun overzicht van de belangrijke bedrijfstakken van de Zuidelijke Nederlanden nog wel de 'aanzienlijke bierhandel' in Tienen, maar ze voelden zich niet verplicht er verder veel woorden aan vuil te maken⁵. De productie was, zoals in de vorige eeuwen, in handen van een aantal kleine brouwers: 26 in 1693, 28 in 1702 en 39 in 1747. In 1816 produceerden de veertien Tiense brouwers samen ongeveer 20 000 hl, duidelijk bijna uitsluitend bedoeld voor het plaatselijke verbruik. Het jaar nadien telde men nog elf brouwers⁶. Hun aantal liep verder terug tot zeven, en in 1874 tot drie, met 57 werklui. Op dat moment werd hun bier vooral ter plaatse en in de onmiddellijke omgeving gedronken⁷. In zijn groots handboek voor brouwers en stokers van 1851 vond brouwingenieur G. Lacambre het niet nodig het Tiense bier op te nemen, terwijl hij toch de tarwe- en gerstbieren van Brussel, Leuven, Mechelen, Diest, Lier en Hoegaarden uitvoerig ontleedde⁸.

¹ A. WAUTERS, *Géographie et Histoire des Communes belges. Ville de Tirlemont*, Brussel, 1874, p.16.

² J.P. PEETERS, Bieraccijnzen en bierproductie te Tienen op het einde van de Middeleeuwen en in de 16de eeuw, in : *Eigen Schoon en de Brabander*, s.l., jg. 70, 1987, p. 166 en 169-173.

³ R. VAN UYTVEN, In de schaduwen van de Antwerpse groei: het Hageland in de zestiende eeuw, in : *Bijdragen tot de Geschiedenis*, s.l., 57, 1974, p. 180-181; IDEM, Bier und Brauer in Brabant und Flandern. Ein Blick auf sechs Jahrhunderte Konsumgeschichte, in : *Bierkultur an Rhein und Maas*, Bonn, 1998, p. 223-226.

⁴ P. VERHOEVEN - C. KISLING, eds., *Het Mandement van Bacchus, Antwerpse kroegentocht in 1580*, Antwerpen, 1987, p. 7.

⁵ Ph. MOUREAUX, ed., *La statistique industrielle dans les Pays-Bas autrichiens à l'époque de Marie-Thérèse*, Brussel, 1974, p. 16 en 217.

⁶ A. COSEMANS, Alcoholisme en Drankbestrijding in vroeger eeuwen, in : *Handelingen der Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, s.l., jg. 10, 1956, p. 109.

⁷ A. WAUTERS, o.c., p. 16.

⁸ G. LACAMBRE, *Traité complet de la Fabrication des bières et de la distillation des grains...*, Brussel, 1851.

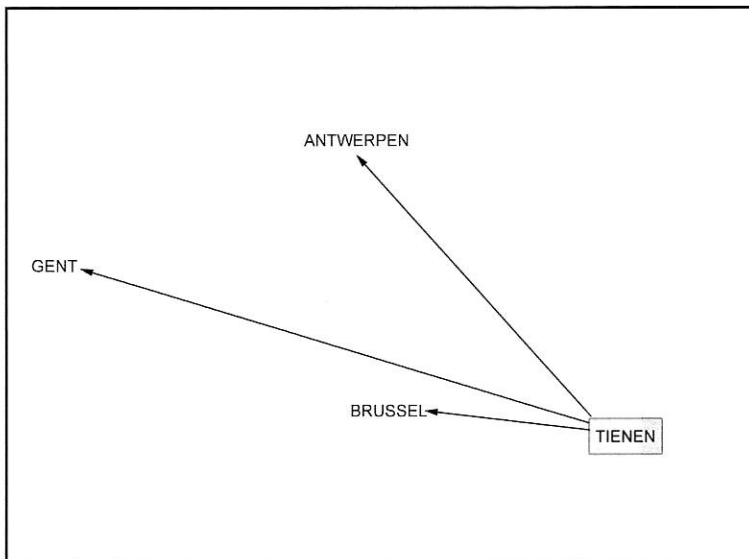
Naast zijn bier kon Tienen prat gaan op zijn kaas. Een van de weinigen die er iets over mee te delen heeft, is de onvermoeibare A. Wauters in 1874: "*Autrefois les fromages taient très renommés et ils en exportait de grandes quantités, cette branche de commerce ne subsiste plus*"⁹. Over de aard van de Tiense kaas en over het waar en wanneer van die handel laat Wauters ons evenwel op onze honger. Het is de bedoeling van de volgende bladzijden op dat soort vragen een begin van antwoord aan te dragen.

Zeker van vóór 1350 was de Tiense kaas op heel wat stedelijke markten van de Zuidelijke Nederlanden aanwezig. In 1350 vaardigde de magistraat van Gent maatregelen uit over de locatie van de kramen van 'alle deghene die Tienſcen case pleghen te vercopene'. De houders van kramen met Tiense kaas verschenen dus al sinds enige tijd in de Arteveldestad, wanneer zij op 14 juni van dat jaar een standplaats toegewezen kregen naast de pensverkopers. Drie dagen later werd daarbij gepreciseerd dat de verkopers van 'Tienſchen case' moesten postvatten tussen de pensenkramen en de Korenmarkt¹⁰. Meer dan veertig jaar later bepaalde de Antwerpse magistraat een belastingstarief voor de kaashandel. Naast de Engelse, Vlaamse en andere vreemde kazen viseerde zij ook de Tiense kaas. De vreemde kazen betaalden per

waag, zijnde 144 pond of 68 kg¹¹, één Vlaamse groot, de Tiense en alle die naar de Tiense vorm waren gemaakt, twee Vlaamse groot per honderd (stuks of pond?)¹². Hoewel de tekst niet volkomen duidelijk is, blijkt er voldoende uit dat de Tiense kaas een bekend kaastype was, dat bovendien elders werd nagevolgd. Vermits het tarief voor de groothandel gold, kan men ervan uitgaan dat te Antwerpen ook belangrijke hoeveelheden Tiense kaas ineens werden verhandeld.

Omstreeks dezelfde tijd, in 1405, betaalden de kramers met Tiense kaas voor hun standplaats op de Brusselse markt. Waarschijnlijk hadden zij dat in de vorige jaren, waarvoor de rekeningen niet bewaard zijn, ook al gedaan¹³.

De abdij van Groot-Bijgaarden kocht omstreeks 1500 jaarlijks 'Tiensche caes' aan. Ook andere Antwerpse, Lierse en Diesterse kloosters en liefdadigheidsinstellingen deden dat in de vijftiende en zestiende eeuw regelmatig, hetzij op de markten in hun nabijheid, hetzij op de Antwerpse jaarmarkt¹⁴, aldus bij voorbeeld het Lierse Sint-Jacobsgodshuis in het midden van de vijftiende eeuw. Metselaars die in 1518 een zware karwei hadden opgeknappt voor het H. Geesthuis te Lier werden vergast op een maaltijd met roggebrood, bier, boter en Tiense kaas¹⁵. Nogal wat grootgrondbezitters stelden er prijs op hun

Verspreiding kaas uit Tienen omstreeks 1400.

⁹ A. WAUTERS, o.c., p. 17.

¹⁰ N. DE PAUW, ed., *De Voorgeboden der Stad Gent in de XIVe eeuw*, Gent, 1885, p. 51-52.

¹¹ C. VERLINDEN e.a., eds., *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant. Deel II A*, Brugge, 1965, p. xxviii.

¹² F. PRIMIS, *Geschiedenis van Antwerpen*, V, 2, Antwerpen, 1935, p. 69.

¹³ G. DES MAREZ, *L'organisation du travail à Bruxelles au XVe siècle*, Brussel, 1904; P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de Landbouw in België*, II, Antwerpen, 1952, p. 369.

¹⁴ H. VAN DER WEE, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy (fourteenth-sixteenth century)*, I, Leuven, 1963, p. 217; M. VAN DER EYCKEN, *Stadseconomie en conjunctuur te Diest (1490-1795)*, Leuven, 1982 (onuitg. Doc. Verhandeling), p. 197.

¹⁵ H. VAN DER WEE, Voeding en dieet in het Ancien Regime, in: *Spiegel Historiae*, s.l., 1, 1966, p. 95.

pachters als onderdeel van hun huur leveringen in natura op te leggen. Dat was onder meer in 1521 het geval met de hoeve Salincrode te Mortsel, die 'tien Thiensche kazen, soe zij daer gewoonlijk zijn te maken', moest leveren¹⁶. De specifieke Tiense kaas gold bij gevolg zelfs in de buurt van Antwerpen als voorbeeld. In 1580 verwachtte het klooster van Jericho te Brussel elk jaar van haar boerderij 'zes Tinsche ende zes Nijvelsche' kazen¹⁷. Het Mechelse klooster van Bethanië daarentegen is in de zeventiende eeuw verplicht zijn voorraden Tiense kaas op de stedelijke markt aan te schaffen¹⁸. Te Brussel kocht het klooster van de Brigittinessen in de jaren 1764-1782 nog altijd Tiense kaas naast Hollandse kaas¹⁹. Ogenschijnlijk vond de Tiense kaas nadien geen aftrek meer; hij duikt althans niet meer in onze bronnen op. Zelfs de regeringsambtenaren die in de jaren 1750 overzichten opstelden van de economische activiteiten in de Oostenrijkse Nederlanden, vermeldden voor het district Tienen het kaasmaken niet²⁰.

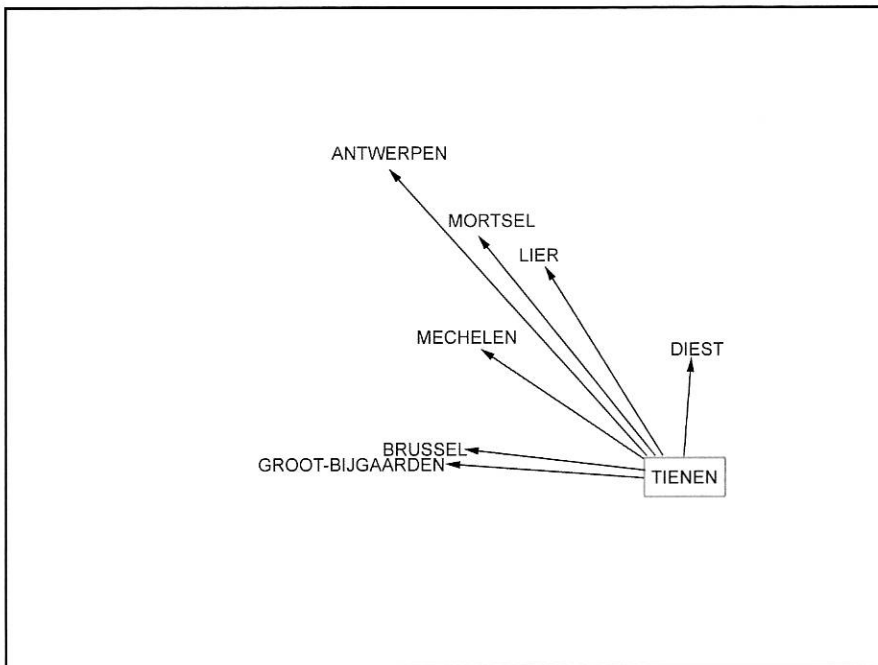
In de late Middeleeuwen en zestiende eeuw had Tiense kaas nochtans een benijdenswaardige plaats ingenomen in het Zuid-Nederlandse voedselpatroon. Getuige hiervan het taalhandboekje dat de Antwerpse drukker Roland van den Dorpe kort voor 1500 in het licht gaf. Het wilde, naar het voorbeeld van soortgelijke leerboekjes uit de

veertiende eeuw, een reeks pasklare zinnnetjes en woorden in het Frans en het Nederlands voor dagelijks gebruik aanleren. Daarbij behandelde de auteur ook het aankopen van allerlei voedingsmiddelen, waaronder diverse kaassoorten: kaas uit Engeland, Brie, Champagne, Bergen (-op-Zoom) en Tienen²¹.

Eén van de rederijkersgedichten die in 1528 door de Antwerpse drukker Jan van Doesborch werd gepubliceerd, leest als een catalogus van vermaarde kaassoorten:

*"Menigerlei case en boter men vint, Hollantse, Vlaamsce en die men uut Vrieslant sint Hierlantsche (inlandse), Kempense copkens (bolletjes), elcken bekint, Parmesam, cruiskese, Tiensche"*²²

In die zelfde jaren ontstond een verzameling keukenrecepten. Eén ervan betreft de bereiding van 'lackfric', letterlijk 'druippap', een soort van kaaspap: *"neempt Nievelsche keesse en Tijnse kees, breect dat met luttel waters (dus los dat op in een weinig water), dan neempt een eetlepel blommen (bloem) ende drie eijeren ende bote"*²³. In 1560 gaf de Antwerpse arts Gerard Vorselman 'Eenen nyeuwen coock boeck' uit. Een recept voor kaastaart daarin schrijft Tiense kaas voor²⁴. Omstreeks 1595 verzamelde iemand te Antwerpen een hele reeks keukenrecepten. Tot driemaal toe is Tiense kaas één van de

Verspreiding kaas uit Tienen omstreeks 1500.

¹⁶ M. LIMBERGER, *Sixteenth-century Antwerp and its rural surroundings*, Antwerpen, 2000, p. 200, n. 37.

¹⁷ P. LINDEMANS, *o.c.*, p. 389, n. 25.

¹⁸ E. MEEL - M. CARLIER, Een eerzaam bestaan zonder uitschieters, in: R. VAN UYTVEN, ed., *De Geschiedenis van Mechelen*, Tiel, 1991, p. 157.

¹⁹ M. LIBERT, *Vie quotidienne des couvents féminins de Bruxelles au siècle des Lumières (1764-1787)*, Brussel, 1999, p. 123.

²⁰ MOUREAUX, ed., *La statistique*, s.l., s.d., p. 16-17 en p. 216-217.

²¹ J. GESSLER, *Het Brugsche Livre des Mestiers en zijn navolgingen*, Brugge, 1931, IV, p. 19.

²² C. KRUYSKAMP, ed., *De refereynenbundel van Jan van Doesborch*, Leiden, 1940, II, p. 250-251.

²³ R. JANSEN-SIEBEN en J.M. VAN WINTER, eds., *De Keuken van de Late Middeleeuwen. Een kookboek uit de 16de eeuw*, Amsterdam, 1989, p. 123.

²⁴ E. COCKX-INDESTEGE, ed., *Eenen nyeuwen coock boeck. Kookboek samengesteld door Gheraert Vorselman en gedrukt te Antwerpen in 1560*, Wiesbaden, 1971, p. 195.

basingrediënten. Voor een 'excellente tourte van cruyen' waarbij 'verschen witte Tiensche caes' moet worden gestampt met eieren, suiker, specerijen, krenten, geraspte parmesan, zoete boter of beendermerg. Daaronder mengt men spinazie, groene marjolein, klein gesneden basilicum en laat het bakken in de pan. Een verse kaastaart vereist 'vier pinten verschen Tiensche caes', eieren, vermorzelde amandelen, suiker, rozenwater, wat water en verse boter of varkensvet. Men laat dat mengsel een uur rusten en men giet het, al roerend, in een vooraf met boter en bloem ingesmeerde en verhitte pan. Men lette er op bij het roeren de bodem van de pan niet te raken; men dekt ten slotte de pan met een heet deksel af, er wel acht op slaande dat het gebak niet verbrandt. Voor een taart met appels, meloenen en kauwoerden (een soort pompoe-nen) stampt men de bewuste vruchten samen met twee pond Tiense kaas en fruit het met verse boter. Voeg er eieren, suiker, kaneel, rozenwater, saffraan, peper, gember, muskaatnoot aan toe en laat het op een klein vuur bakken. Bestrooi de taart met suiker, kaneel en rozenwater²⁵.

Het kan enigszins bevreemdend overkomen kaas als een stedelijk product te horen bestempelen, hoewel het niet echt uitzonderlijk was. De middeleeuwen kenden ook Nijvelse kaas en zelfs kaas uit Haarlem, Gouda en Edam. Het is aannemelijk dat die kazen niet in de steden zelf werden geproduceerd, maar dat de naam verwees naar de markt vanwaar zij vandaan kwamen of naar de handelaars die de kaas verkochten. Die mogelijkheid is des te meer waarschijnlijk omdat precies in de jaren dat de Tiense kaas furore maakte, daarnaast haast even veelvuldig Linterse kaas wordt vermeld. Weer is het de onvolprezen A. Wauters die er weet van had: '*Jadis on fabriquait Op-Linter des fromages qui talent fort estimés et s'exportaient au loir*'²⁶. Ook hier biedt hij geen bijkomende informatie.

Wanneer de stad Leuven voor haar troepen in 1420-1421 proviand insloeg, kocht zij ook behoorlijk wat kaas. Daaronder Linterse kaas, die per stuk werd aangekocht aan 2 1/3 of 3 plak, zo wat een half dozijn. Ter vergelijking een pond spek kostte 2 plak, een pot Leuvense wijn eveneens, een pot rijnwijn het dubbele, vijftig haringen 14 plak, tien eieren 1 plak²⁷. In dat jaar verdiende een meester-metselaar per dag in de zomer 8 plak, een handlanger 5 plak²⁸. In 1405 besliste de stadsraad van Maastricht dat de fruithandelaars, zoals voorheen, kaas mochten te koop

bieden; de kramers echter was het uitsluitend toegelaten hele Vlaamse kazen, in het groot, aan de man te brengen. In 1420 komt de raad daarop terug en preciseert dat de kramers dat mogen doen zowel op de wekelijkse markt als in hun huizen. Dat besluit gold voor alle vreemde kazen 'uytgenomen lynterse kese ende andere derregelike hant kese'²⁹. Linterse kaas wordt hier dus uitdrukkelijk als 'handkaas' beschreven; vermoedelijk betrof het dus met de hand tot ballen gerolde, weke kazen³⁰. Ondanks de pogingen van de leden van het kramersambacht bepaalde het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch in 1493 dat de verkoop in het groot van allerlei zuivelproducten vrij bleef; Linterse kaas werd daarbij in de eerste plaats uitdrukkelijk vermeld³¹. De stad Tienen hief vanaf 1521 een bijzondere belasting op de kaas uit Linter. Een keizerlijk octrooi van 21 augustus 1523 machtigde het stadje Hannut een belasting te vragen van 'chacun bourgeois de Hanuyt vendant fourmaige de Linthere'³².

Zoals de Tiense kaas maakte ook de Linterse deel uit van de leveringen in natura die van bepaalde pachthoeven werden geëist. De abdij Vrouwenpark te Wezemaal eiste in de vijftiende en zestiende eeuw van haar pachtboeren op Sint-Magdalenadag, zijnde 22 juli, Linterse kazen, in september 'Bautersche keesen', dus van Boutersem. In 1556 diende de hoeve te Muisingen in Gorsum aan het klooster van Nonnen-Mielen 177 Linterse kazen 'elck keese van neghen quarter melx, metter sane, te leveren, die hondert in de mey ghemaect ende die sevenenseventich in den herfst gemaect'³³. Het betrof dus volle vette kaas, uit niet ontroomde melk. Elke kaas werd vervaardigd uit negen kwarten; als een kwart inderdaad een kwartpot of een vierde van een gelte (van ca. 2,7 liter) was, dan woog een dergelijke kaas mogelijk ongeveer 600 gram. De zusters van Nonnen-Mielen konden dus elk jaar rekenen op meer dan honderd kilogram kaas van hun hoeve te Gorsum alleen!

Het heeft er alle schijn van dat de beemden in de valleien van de Gete en haar bijrivieren, de Velpe, de Grote en de Kleine Gete, vanaf de veertiende eeuw tot buiten het herzogdom Brabant bekend waren voor hun kaas. Omdat Tienen als een verzamelmarkt voor die streekkazen diende, zijn zij onder die naam ook verhandeld geworden. Niet voor niets is er in de Getestad al in 1278 een 'Kaasmarkt' te vinden³⁴.

Met al dat blijven de smaak en de precieze aard van de

²⁵ W.L. BRAEKMAN, ed., *Een Antwerps Kookboek voor 'Lekkertonghen'*, Antwerpen, 1995, p. 58-59.

²⁶ A. WAUTERS, *Géographie et Histoire des Communes belges. Canton de Tirlemont*, Brussel, 1875, p. 12.

²⁷ Stadsarchief Leuven, n° 5031.

²⁸ R. VAN UYTVEN, *Stadsfinanciën en Stadseconomie te Leuven (van de XIde tot het einde der XVIde eeuw)*, Brussel, 1961, p. 577.

²⁹ M.A. VAN DER EERDEN-VONK, ed., *Raadsverdragen van Maastricht 1367-1438*, 's-Gravenhage, 1992, p. 281.

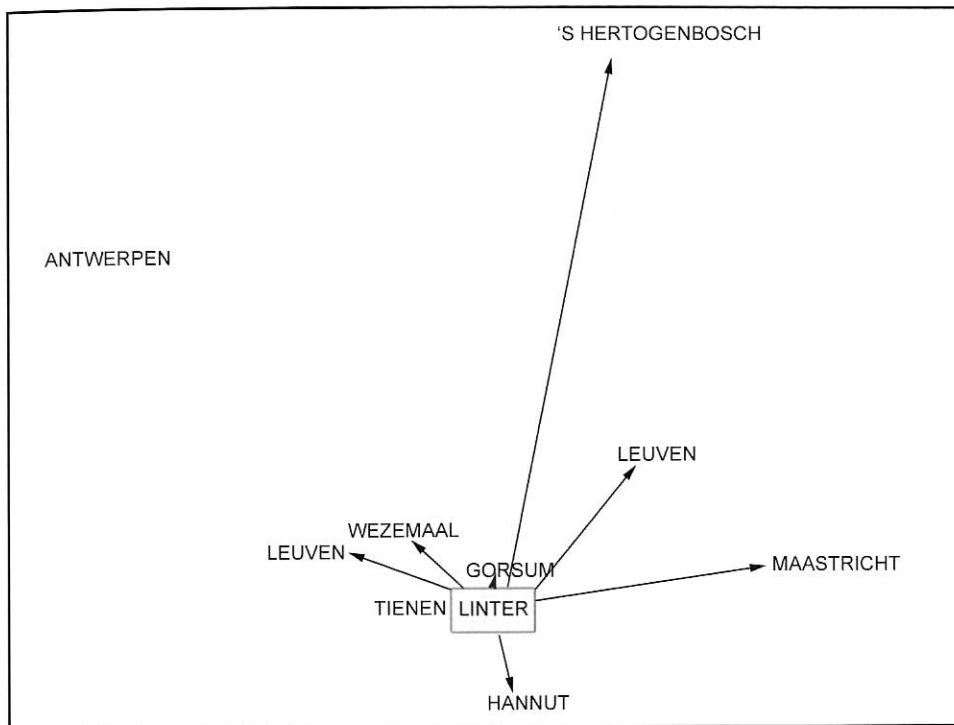
³⁰ L. DE MAN, *Bijdrage tot een systematisch glossarium van de Brabantse oorkondentaal. Leuven archief van circa 1300 tot 1530*, Brussel, 1956, p. 298; F.C. CLAES, ed., *Kiliaans Etymologicum van 1599*, Den Haag, 1972, p. 172.

³¹ N.H.L. VAN DEN HEUVEL, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629*, Utrecht, 1946, p. 177.

³² J.P. PEETERS, *De financiën van de kleine en secundaire steden in Brabant van de 12de tot het midden der 16de eeuw*, Brussel, 1980, p. 695-696.

³³ P. LINDEMANS, *Geschiedenis van de Landbouw*, s.l., s.d., p. 369-370.

³⁴ P. KEMPENEERS, *Thuis in Tienen, I*, Tienen, 1999, p. 469.

Verspreiding kaas uit Linter, 15de-16de eeuw.

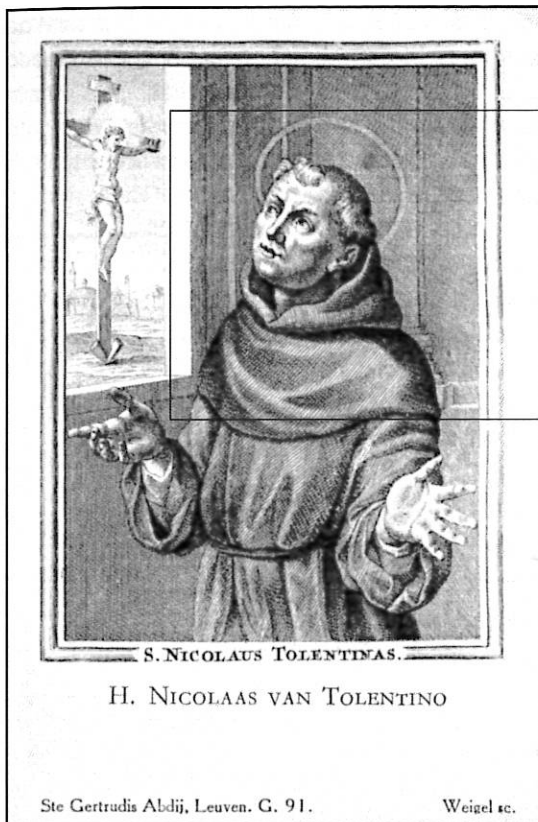
Tiense kaas in de beschikbare documentatie erg onduidelijk. Men zou niettemin geneigd zijn er een weke kaas in te zien. Zo wordt verstaanbaar dat de kookboeken het met nadruk hebben over 'verse witte' kaas, dat een recept als te gebruiken hoeveelheid een pint, een inhoudsmaat, aangeeft en dat die kaas door toevoeging van een kleine hoeveelheid water tot brij wordt. Verharde kaasbollen veronderstellen vormen en persen, terwijl Tiense kaas met 'handkaas' werd vereenzelvigd. Tiense kaas was van hetzelfde slag als Nijvelse kaas en werd zoals deze benut voor kaastaarten. De traditie van die streekspecialiteit heeft te Nijvel en in Oost-Brabant tot vandaag stand gehouden en nog altijd gebruikt men daarvoor weke kaas.

Misschien is wel de weekheid van de Tiense kaas er de oorzaak van geweest dat hij het in de zestiende eeuw steeds meer moest afleggen tegenover de Hollandse concurrentie. Die hardere bollen waren beter bewaarbaar en makkelijker te vervoeren, een onmiskenbare troef voor de verbruikers die gewoon waren slechts een of twee maal per jaar op de jaarmarkten hun kaasvoorraad in te slaan.

Raymond van Uytven
Dormaalstraat 7
3440 Zoutleeuw

De lezing van Raymond van Uytven, *Feesten met Bosch en Bruegel. Tafelen met de gilden van de 15de tot de 18de eeuw*, van de Heemdag 2005 zal verschijnen in het Huldealbum Pierre Cockshaw, *Archief- en Bibliotheekwezen van België*, 2006.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

De Vlaamse prentjes van Nikolaas van Tolentijn

Luc Van Eeckhoudt

We kennen reeds geruime tijd het Provinciaal Archief van de Belgische Augustijnen te Gent¹ alwaar we een hele verzameling prentjes van een andere augustijnse heilige aantreffen, nl. de H. Rita van Cascia². Thans gaat onze aandacht uit naar de Vlaamse prentjes van Nikolaas van Tolentijn, een 'razend populaire heilige'³ tot de 20ste eeuw. Buiten dit archief konden we nog een paar private collecties uitpluizen.

In het totaal konden we hier in Vlaanderen meer dan 70 verschillende prentjes bij elkaar brengen, waaronder uiteindelijk 17 Vlaamse prentjes. We vonden hier prentjes terug gedrukt in, of teksten in het Latijn, Italiaans, Frans, Spaans, Engels, Duits en Nederlands. Enkel de Nederlandstalige prentjes worden hier bestudeerd. Het is interessant de diverse iconografische elementen van

één heilige aan de hand van zo'n reeks prentjes na te gaan. De teruggevonden prentjes dateren uit de 17-18de (4), 19de (2) en 20ste eeuw (11). Op twee na zijn ze allemaal Vlaams; eentje werd uitgegeven in Eindhoven, het andere te Nijmegen (Nederland).

Vroeger⁴ hebben we reeds de diverse elementen die als iconografische typica gebruikt worden om Nikolaas van Tolentijn aan te duiden, opgesomd. Nu kunnen we dit toetsen aan de realiteit, nl. aan een reeks van 17 Vlaamse prentjes. Alle prentjes geven deze wondere heilige weer, in wiens canonisatieproces 301 mirakelen werden erkend⁵. Vandaar ook de verschillende kenmerken, voornamelijk afgestemd op Vlaanderen. Zo vinden we bijvoorbeeld het kruiswonder van Cordoba (Spanje) bij ons niet afgebeeld.

¹ Dit archief is gelegen in het Sint-Stefanus klooster te Gent, Academiestraat 1.

² LUC VAN EECKHOUDT, De Rita-iconografie op bidprentjes uit de 20ste eeuw. Heilige Rita van Cascia (1381-1457), advocaat van de hopeloze zaken, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, jg. 57, 2004, nr. 1 p. 2-14.

³ Joh. COULSON, *Dictionnaire Historique des Saints*, Dijon, 1964, tw. Nicolas de Tolentin, p. 286.

⁴ LUC VAN EECKHOUDT, De verering van Nikolaas van Tolentijn (1305-jubeljaar 2005). Een vermaarde volksheilige in Vlaanderen, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, jg. 57, 2004, nr. 3, p. 17-33.

⁵ NICOLA OCCHIONI OSA, *Il processo per la Canonizzazione di S. Nicola da Tolentino*, Roma, 1984.

Welke iconografische elementen treffen we erop aan? Vooreerst de ster, het meest typische attribuut van Nikolaas van Tolentijn (13 op 17).

Vervolgens de broodjes, het attribuut van deze heilige in Vlaanderen, nl. hij was de grote beschermer tegen en genezer van de pest (11/17). Dit vindt trouwens ook zijn grootste weergave op al de Vlaamse bedevaartvaantjes⁶ (5/5).

Dan volgen de lelie (8/17), teken van zijn zuiverheid en het kruis (7/17), teken van zijn oneindige verbondenheid met de lijdende Christus.

Soms draagt hij ook nog een boek (3/17), teken van het stipt navolgen van de regel, wordt hij aangevallen door de duivel (3/17), de duivel die hem op de grond wierp, aftuigde, zijn studeerlicht uitblies..., en heel typisch voor bij ons in Vlaanderen, in Italië komt dit omzeggens niet voor, de koeien, het vee (van klein tot groot) (4/17) die een broodje krijgen.

De zielen in het vagevuur, die door zijn gebed en voorpraak verlost werden, komt éénmaal voor (1/17). In Italië is dit een zeer populair wonder! Ook de hemelse gezangen die hij hoorde (1/17) en de zieke mensen die hij genees (1/17) komt eigenlijk bij ons weinig voor.

Nikolaas staat als augustijn steeds in habijt met riem en schoudermantel (typische augustijnse kledij) afgebeeld. Eén enkele maal staat hij afgebeeld in priestergewaad (Doorslaar).

Al deze bidprentjes zijn ongeveer even groot: ze zijn steeds rechthoekig in de hoogte weergegeven (6,5 tot 8 cm breed – 10 tot 12 cm hoog).

Bekijken we nu even van dicht bij deze rijke Vlaamse iconografie.

I. De oudste prentjes (17de-18de eeuw)

Dit zijn gravuren (in koperplaat gestoken) en vaak vervaardigd door toenmalige gekende kunstenaars, vooral uit Antwerpen.

1. Anoniem, S. Nicolaus Tolentinas

Dit is een typisch gebedsprentje: de bovenste helft toont

ons de biddende heilige voor het kruis met boven hem de ster. Op de tweede helft van dit prentje is een rijmgebed tot de heilige afgedrukt. De heilige kijkt naar links en zijn voorarmen zijn ontbloot. Een beeldingswijze die in de 18de eeuw meermaals voorkomt. De tekst, zeer typisch voor zo'n bidprentje luidt als volgt:

S. Nicolaus Tolentinas

O vriendt van Godt gebenedijdt
 Verlos ons landt van dieren tijdt
 Van orlogh, pest en ander quaet
 Daer Godt ons sonden mede slaet
 O uytgelesen ziel patroon
 Seyndt U gebeden tot Godts troon
 Opdat de zieltiens van hun pijn
 Verlost, genieten Godts aenschijn
 Mirakeldoener wonder groot
 Door u gewijdt en heijls aen broot
 Bidt dat in ons herleeft u deught
 Tot dat ons Godt roept in sijn vreught
 Amen.

Dit prentje werd in het begin van de 20ste eeuw opnieuw uitgegeven, in verkleinde vorm afgedrukt op de gewone grootte van een prentje (in twee verschillende kleurdrukken: rood en groen).

Achterkant: geen tekst, blanco.

Iconografische elementen: ster, kruisbeeld, doodshoofd.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

⁶ Zie het beschrijf hiervan in mijn voormeld artikel (noot 4) p. 28-29.

2. Theod(oor) Van MERLEN⁷

S. Nicolaus de Tolentino Ord. D. S. Augustini.

Ioan CNOBBAERT excud.

Opnieuw staat de heilige, tot aan zijn midden, afgebeeld met gevouwen handen biddend voor het kruis. Boven hem de ster. De heilige kijkt naar rechts en zijn voorarmen zijn gedeeltelijk ontbloot.

Dit prentje werd in de 20ste eeuw opnieuw uitgegeven, net zoals het vorige, in verkleinde vorm afgedrukt op de gewone grootte van een bidprentje (in twee verschillende kleurdrukken: rood en groen).

Achterkant: geen tekst.

Iconografische elementen: ster, kruisbeeld, doodshoofd.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

Waarschijnlijk staat voor hem het kruis, doch is dan overschilderd bij het inkleuren...

Zijn typische ster is niet aanwezig (ook overschilderd?). Het tweede deel van dit prentje bevat de "AENROEPINGE tot den H. NICOLAUM TOLENTI" voor een "Bevruchte Vrouwpersoone..." met als derde deel een prachtig gebedje voor de toekomstige nieuwe mens: "... ende mijn kint ghedoopt wesende mach opwaessen in deuchden...". Het "Gebed van een vrouw in gezegenden toestand" is nog steeds opgenomen in het boekje van A. VAN DEN BORN, H. Nikolaas van Tolentijn⁹.

Dit handgekleurd prentje meet 6,8 op 9,5 cm.

Achterkant: geen tekst, blanco.

Iconografische elementen: doodshoofd, broodjes.

Verz. Drukker PEETERS, Zoutleeuw

3. Joan VAN SANDE⁸, gebedsprentje

Een merkwaardig en oud prentje is dit gebedsprentje met in het eerste derde, een afbeelding van de heilige in een medaillon met links en rechts van hem staande engeltjes die broodjes uitdelen. De heilige zit in biddende houding, steunend op een tafelblad voor een doodshoofd.

4. Anoniem, 1681

De heilige Nikolaas (in habijt met riem) staat voor een altaar in de Brugse augustijnenkerk voor het beeld van Onze Lieve-Vrouw van Regula¹⁰. Deze koperplaat vonden we terug in het museum van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Potterie te Brugge (inv. OTP1053-XI).

⁷ De VAN MERLEN's waren een gekende Antwerpse graveurs familie. Er zijn 9 Van Merlen's gekend waarvan de oudste geboren werd in 1579 (Abraham Van Merlen) en de laatste stierf in 1723 (Cornelius Van Merlen). Een zeer uitvoerige lijst van deze graveurs en uitgevers vinden we terug in: JOANNA PEETERS en JAN VAN HEMELRYCK, *Antwerpse Devotieprenten vanaf de contrareformatie tot aan de Franse Revolutie*, Antwerpen, 1979, p. 70;

Imagiers de Paradis. Images de Piété populaire du XVe au XXe siècle, Musée en Piconrue, Bastogne, 1990, p. 17.

Eug. DE SEYN, *Dessinateurs, Graveurs et Peintres des Anciens Pays-Bas. Ecole Flamande et Hollandaise*, Turnhout, s.d., tw. p. 253.

⁸ JOANNA PEETERS en JAN VAN HEMELRYCK, o.c., p. 75.

⁹ ALIPIUS VAN DEN BORN, *H. Nikolaas van Tolentijn*, Gent, 1950, p. 87.

¹⁰ GUY DUPONT, e.a., *O.-L.-Vrouw van Regula, de Zwarte Madonna. De Restauratie – het Verhaal*, Brugge, 2004, p. 7.

Onder de afbeelding: Rymghebed tot den H. Nicolaus van Tolentin: Brugghe valt voor uwe voeten... NICoLaUs WorDt ghebeDen Voor t'beWaeren onser stede. Achterkant: nihil. Iconografische elementen: ster.

Verz. O.-L.-Vrouw-ter-Potterie, Brugge, inv. OTP.1053-XI

hem verlicht, het kruisbeeld, boeken, een mandje broodjes en in zijn hand draagt hij een lelie. Dit prentje is vaak herdrukt en komt heden nog voor als dubbelprentje met de Litanie van de H. NIKOLAAS VAN TOLENTINO.

Daaronder de tekst: H. NIKOLAAS VAN TOLENTIÏJN.

Achterkant: geen tekst, blanco.

Iconografische elementen (7): ster, lelie, kruis, boek, duivel, broodjes, koe.

H. NIKOLAAS VAN TOLENTIÏJN

Verz. Luc Van Eeckhoudt

II. 19de eeuw

5. Anoniem, staalgravure

Nikolaas is staande in typisch augustijner habijt afgebeeld in een studeerplaats voor een open raam en omgeven door een hele reeks iconografische elementen: de koe komt door het raam kijken, de duivel wordt onder zijn voeten verpletterd, op zijn studeertafel zien we de ster die

6. K. VAN DE VIJVERE-PETIT, Brugge, steendruk in kleur Dit is het prentje van Tielt (West-Vlaanderen), typisch neogotiek, waar we de heilige, vrij jong voorgesteld, zoals onder de preekstoel in de kerk van Beervelde (afkomstig van het opgeheven klooster van Dendermonde¹¹). De heilige staat op een terrasje voor de stad Tielt met ster op de borst en in zijn linkerhand een lelietak en in zijn rechterhand een kruisbeeld.

Op het terrasje zien we links een tafeltje met broodjes en rechts een vagevuur afgebeeld.

Op de achtergrond zien we de stad Tielt: de Sint-Pieterskerk, vee, een treintje, het belfort.

Dit prentje werd in de 20ste eeuw opnieuw uitgegeven, gedrukt in een kleur (blauw).

¹¹ LUC VAN EECKHOUDT, De Rita-iconografie op bidprentjes uit de 20de eeuw. Heilige Rita van Cascia (1381-1457), advocaat van de hopeloze zaken, in : *o.c.*, p. 13 (Beervelde).

Onderaan de tekst: Sint-Niklaas van Tolentijn, bid voor ons. Steendr. K.v.d.Vyvere-Petyt, Brugge.
 Achterkant: De H. Nicolaas van Tolentino, belijder (50 regels).
 Iconografische elementen: ster, lelie, kruis, vee, broodjes en vagevuur.

Verz. Archief Belgische Augustijnen, Gent

7. Anoniem, staalgravure

Dit is misschien wel een van de bidprentjes die het meest verspreid is en via tal van herdrukken met kleine varianten in de ondertekst, ons is overgeleverd. Het zuiverste exemplaar vonden we terug in het Provinciaal Archief van de augustijnen te Gent. Het is een rouwprentje met een brede zwarte boord van 3 mm er om heen.

Als onderteksten kwamen we tegen:

- H. NIKOLAAS VAN TOLENTIJN BID VOOR ONS (1927, 1937, z.j.)
- H. NIKOLAAS VAN TOLENTIJN (1937)
- H. Nikolaas van Tolentino (z.j., dubbelprentje met litanie)
- H. NIKOLAAS VAN TOLENTIJN AUGUSTIJNER KLOOSTERLING (1933, 1937)

Ook de Franstalige versie komt voor: St. Nicolas de Tolentin Religieux Augustin / Priez pour nous (1909) – laatstgenoemde prentje is het zuiverste van gravure. Nikolaas staat centraal rechtop met open boek en lelie in

de hand. Op zijn borst schittert de ster. Hij staat in een wijds landschap en is bovenaan omgeven door vier musicerende engelen, twee links en twee rechts. Zij bespelen de harp en de luit.

De oudste prentjes zijn uitgegeven te Mechelen, impr. J.L. Buysse-Caals (1909). Nadien werden ze uitgegeven te Gent. Ik vond twee verschillende drukken: Van Fleteren, Hoogpoort 29, Gent (1927) zonder melding van de augustijnen, alle andere werden uitgegeven : P.P. Augustijnen, Akademiestraat 3, Gent, zonder melding van de drukker.

Achterkant: GEBED in alle ziekten en zielesmartten.

Iconografische elementen: ster, lelie, open boek, zingende engelen.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

III. twintigste eeuw

8. WEIGEL sc., gravure

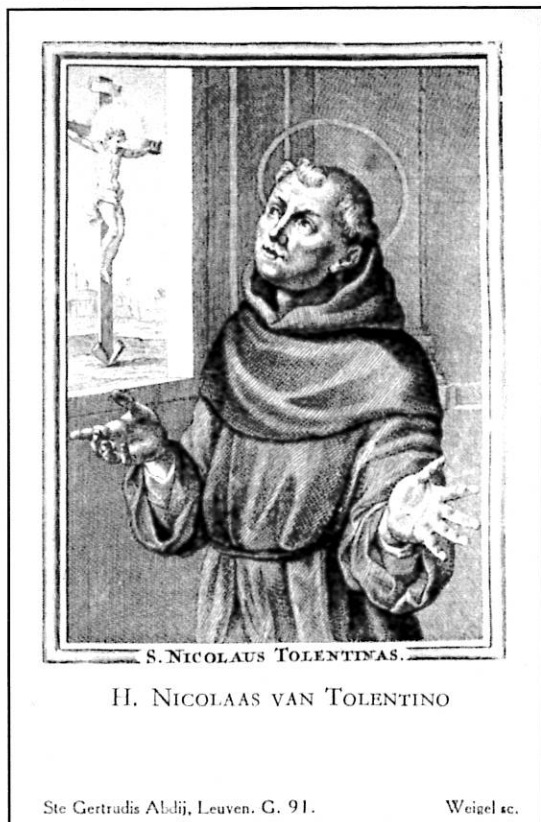
De Sint-Gertrudisabdij (benedictinessen) te Leuven heeft ook een reeks prentjes uitgegeven waaronder een Nikolaas. Het staat gecatalogeerd onder: G. 91.

Het stelt de heilige voor met open handen in oratiehouding, biddend tot Christus op het Kruis. De heilige is twee/derde weergegeven. Hij draagt een habijt met riem en heeft geen ster op zijn borst noch boven hem. Zonder ondertekst zou hij moeilijk te identificeren zijn.

In de onderboord van deze gravure: S. Nicolaus Tolentinas. Daaronder: H. Nikolaas van Tolentino met melding van de uitgave: Ste Gertrudis Abdij, Leuven, G. 91.

Achterkant: blanco.

Iconografische elementen: kruis.

Verz. E.P. Louis GOEGBUER OSA, Gent

9. Fotoprentje

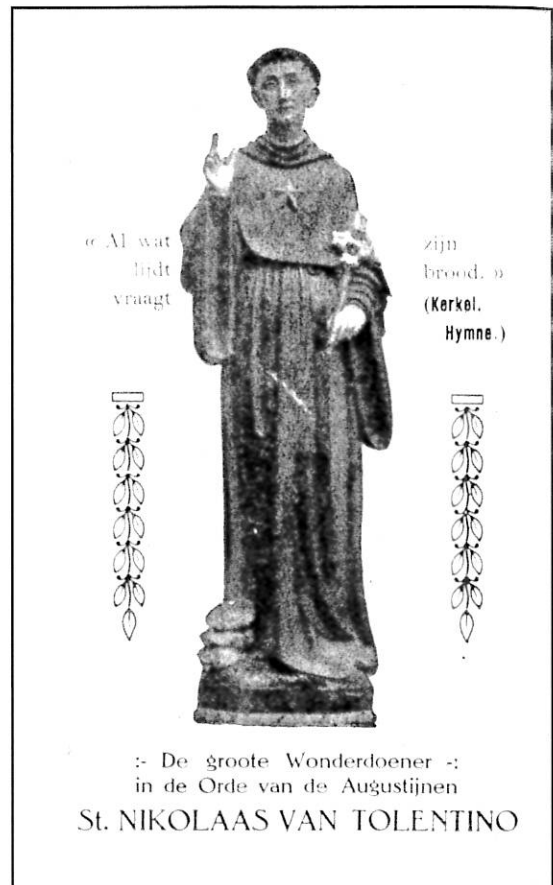
Dit is een afbeelding van het gepolychromeerde gipsen beeld uit de Sint-Stefanuskerk te Gent. Het is een dubbelprentje: links St. Nikolaas van Tolentino, rechts: O.-L.-Vrouw van Goeden Raad en werd uitgegeven om de Apostolische School van de Belgische Paters Augustijnen te promoten: *"Deze Apostolische School is bestemd voor jongelingen, ook voor degenen, die onbemiddeld zijn, die verlangen zich zelve te heiligen in de Belgische Provincie der Augustijnen en later, als priester, te arbeiden aan het heil der zielen, zowel in België als in de verschillende missi n der Augustijnen in alle werelddelen."*

Midden, links en rechts van de foto is de tekst van de kerkelijke hymne weergegeven: Al wat lijdt vraagt zijn brood. Onderaan: De Grootte Wonderdoener in de Orde van de Augustijnen St. NIKOLAAS VAN TOLENTINO.

Het werd gedrukt te Gent, Van Fleteren, Hoogpoort 29, in bruine kleur.

Achterkant: tekst over de Apostolische School.

Iconografische elementen: ster, liele, broodjes.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

10. Fotoprentje

Dit is de afbeelding van het houten beeld van de Heilige Nikolaas uit de kerk van Doorslaar. Dit beeld is volledig aangekleed. De heilige staat er in priestergewaad: albe, stola, kazuifel.

De heilige staat in zegenende houding afgebeeld, zonder attributen.

Onder de foto de volgende tekst: h. nikolaas van tolentijn. Patroon tegen besmettelijke ziekten onder mensen en dieren, vereerd in de kerk van Doorslaar.

Dit is een dubbelprentje, bevattende de Litanie ter ere van de H. Nikolaas van Tolentijn.

Geen plaats noch jaartal van uitgifte.

Dit devotiebeeld staat momenteel opgesteld in de laatste kapel van de Ommegang omheen de kerk.

Achterkant: Litanie ter ere van de H. Nikolaas van Tolentijn.

Iconografische elementen: geen. Daar de heilige als priester is gekleed kun je zelfs zijn habijt met riem niet meer onderscheiden.

Verz. Archief Belgische Augustijnen, Gent

11. Fotoprentje

Afbeelding van het marmeren bovenstuk van de sacristie-deur van de Augustinuskerk, Antwerpen. Deze sculptuur werd vervaardigd door Hendrik VERBRUGGEN te Antwerpen.

Het prentje werd gedrukt in twee kleuren: rood en zwart. De bovenste helft toont ons de foto, de onderste helft bevat in rood gedrukt de volgende tekst:

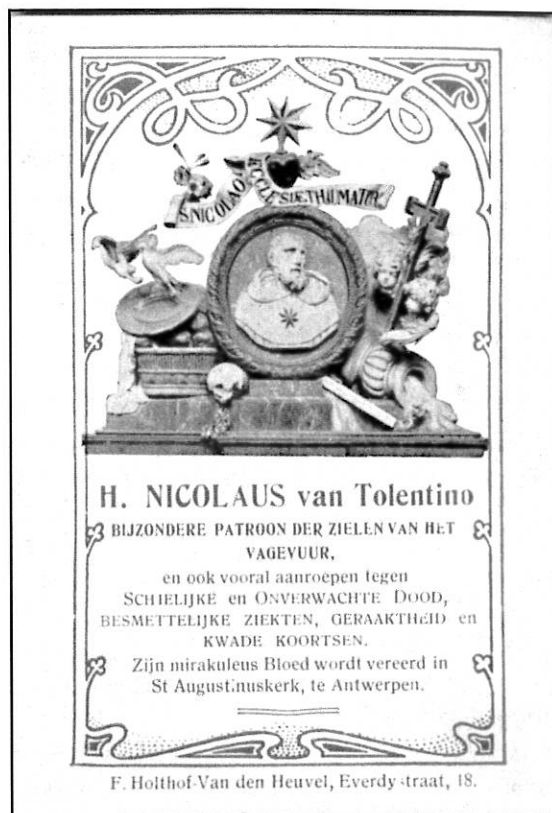
"H. NICOLAUS van Tolentino. Bijzondere Patroon der Zielen van het Vagevuur en ook vooral aanroepen tegen Schielijke en Onverwachte Dood, Besmettelijke Ziekten, Geraaktheid en Kwade Koortsen. Zijn mirakuleus Bloed wordt vereerd in de St. Augustinuskerk, te Antwerpen."

Druk: F. Holthof-Van den Heuvel, Everdystraat, 18.

Dit prentje werd gescheurd van een blokje en aan de leden van het Broederschap van de H. Nikolaas van Tolentino gegeven ter gelegenheid van hun jaarlijkse bijdrage van "fr. 1,10."

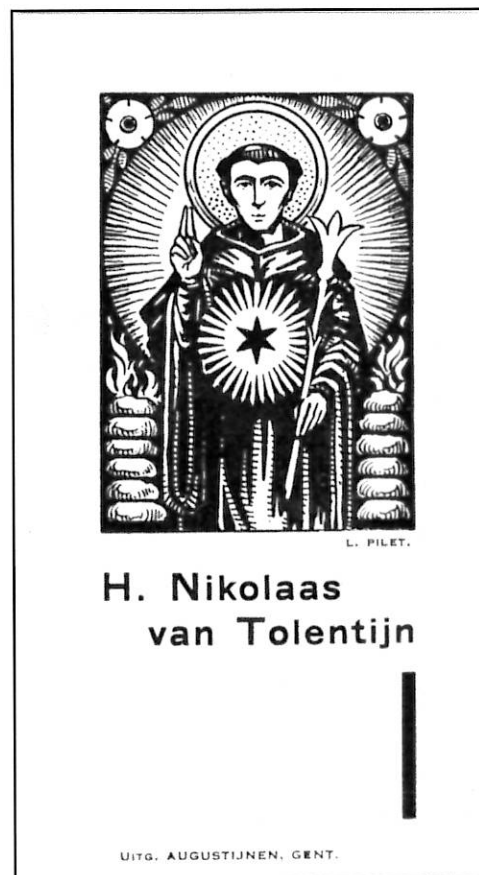
Achteraan: uitleg over Nikolaas en gegevens over het Broederschap.

Iconografische elementen (10): gesel, doodshoofd, broodjes, wegvliegende patrijzen, lelie, hart, ster, kruis, vloeiend water, gevallen kaarsen.

Verz. Archief Belgische Augustijnen, Gent

12. L. PILET, litho (ca 1935)

Verz. Archief Belgische Augustijnen, Gent

Langwerpig prentje in moderne stijl, zeer symmetrisch, zwart-wit (6,6 x 12,2 cm).

De eigenlijke afbeelding van de heilige is niet groot: 4,4 x 6,2 cm.

De heilige is drie kwart voorgesteld, in zegenende houding. In zijn linkerhand draagt hij de lelie. Links en rechts van hem een stapel broodjes, zes hoog.

Onderaan de litho: L. PILET.

Daaronder de tekst: H. Nikolaas van Tolentijn, een verticale zwarte streep en helemaal onderaan: Uitg. Augustijnen, Gent.

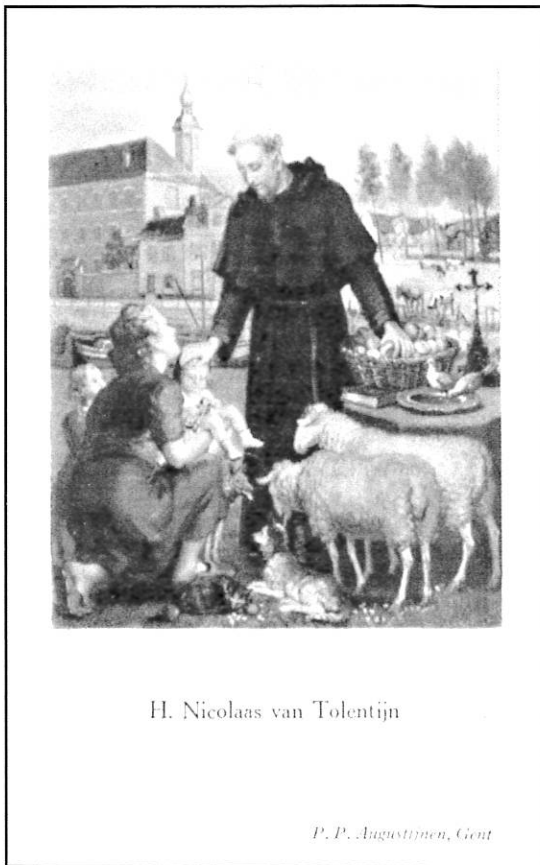
L. PILET heeft verschillende prentjes gemaakt, één voor de H. Rita en één voor H. Nikolaas. Zijn broer was de augustijner monnik Stefanus PILET, voor wiens eremis hij een Stefanus tekende (litho).

Achterkant: blanco.

Iconografische elementen: ster, lelie en broodjes.

13. Fotoprentje van het schilderij door Romain MALFIET (ca. 1960)

Dit prentje in kleur toont ons het schilderij van R. Malfiet dat hij in opdracht van het klooster te Gent maakte. Achteraan zien we het Sint-Stefanusklooster met torentje en een wijds landschap met dieren (vee). Vooraan staat de heilige die broodjes uitdeelt aan de mensen en dieren¹².
Iconografische elementen: ster, broodjes, zieke mensen,

H. Nicolaas van Tolentijn

P. P. Augustijnen, Gent

Verz. Luc Van Eeckhoudt

vee, kruis, wegvliegende patrijzen en Sint-Stefanus klooster.

Dit prentje, dat heden nog wordt verspreid, werd meermaals herdrukt en in verschillende varianten uitgegeven: -dubbelprentje met Gebed en Gebed bij het gebruik van het St. Nikolaasbrood

-prentje met achteraan tekst: Gebed voor een zieke en Tegen ziekte en sterfte onder het vee

-dubbelprentje: links: Rij veilig (prentje met de H. Rita) en achteraan de tekst: Gebed van een autobestuurder, rechts voormeld prentje met twee gebeden.

Dit originele schilderij hangt in het calefactorium van het Sint-Stefanus klooster te Gent.

Iconografische elementen: ster, broodjes, zieken, vee, kruis, wegvliegende patrijzen.

14. L.M., kleurenprentje naar aquarel (1911)

Dit prentje, gedrukt bij Gebr. Janssen, Nijmegen, werd in kleur uitgegeven en stelt de heilige in oranshouding voor met opgeheven handen. Hij staat in een bucolisch landschap: paard, koe, haan, huis en vooraan aan zijn voeten zien we een mandje met broodjes en de duivel die hij vertrappt.

Achterkant: Gebeden bij het gebruiken van het St. Nikolaasbrood.

Het moet een wijd verspreid prentje zijn. We vonden het terug te Zonnegem en te Gent.

Iconografische elementen: ster, broodjes, duivel, vee.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

¹² LUC VAN EECKHOUDT, De verering van Nikolaas van Tolentijn (1305-jubeljaar 2005). Een vermaarde volksheilige in Vlaanderen, in: *o.c.*, p. 24.

15. Gekleurd prentje, blokdruk (vier kleuren)
Dit modernistisch prentje werd uitgegeven door de augustijnen van Eindhoven in een reeks van zes prentjes die de belangrijkste augustijner heiligen voorstellen (Augustinus van Hippo, Nikolaas van Tolentijn, Thomas van Villanova, Monnica, Rita van Cascia en Clara van Montefalco).

Het is krachtig gestoken, stelt de heilige drie kwart voor met in zijn handen de broodjes en voor hem de lelie (?). Op zijn borst een schitterende ster.
Achterzijde van het prentje: blanco.
Iconografische elementen: ster, broodjes, lelie.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

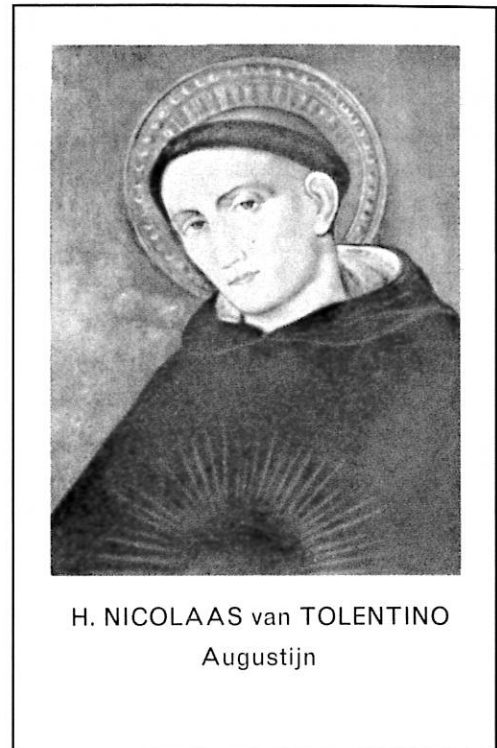
16. Fotoprentje (fresco uit Tolentino, Cappella delle sante Braccia)

Deze afbeelding in kleur geeft de heilige in buste weer en is oorspronkelijk een schilderij dat zich bevindt in de Cappella delle Sante Braccia in de Basilica di San Nicola te Tolentino. Dit is waarschijnlijk wel de meest bekende afbeelding van de heilige en dateert uit de 15de eeuw. Zij werd de wereld rond verspreid. Ook werd deze afbeelding gebruikt voor de bidprentjes in ons Vlaamse land. We zien de heilige met grote ster op zijn borst en naast hem een stapel broodjes. Op het oorspronkelijke kunstwerk te Tolentino bevindt zich eveneens een ster boven de broodjes. Opvallend is de brede tonsuur en de minzame zachte blik van deze jonge heilige die als een echte 'heilige' op 60-jarige leeftijd overleed in zijn klooster te Tolentino.

Onderaan de afbeelding: H. NICOLAAS van TOLENTINO Augustijn.

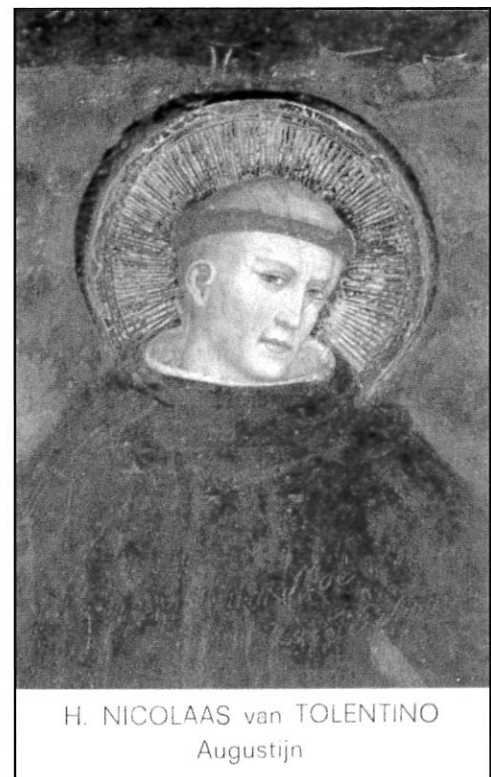
Achterkant: Gebeden bij het gebruiken van het St. Nicolaasbrood.

Iconografische elementen: ster, broodjes.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

17. Fotoprentje (fresco uit Tolentino, Cappellone)

Verz. Luc Van Eeckhoudt

Deze fresco bevindt zich in de Cappellone di San Nicola te Tolentino. Dit is de grote kapel, helemaal versierd met fresco's in de stijl van Giotto en thans prachtig gerestaureerd. Dit is zoals de vorige fresco een zeer beroemde en zeer verspreide afbeelding van deze relatief jonge heilige. De heilige draagt geen typische kenmerken. Hij staat er minzaam afgebeeld in zijn zwart habijt, opvallende tonsuur en heiligen aureool.

Achterzijde: Gebeden bij het gebruiken van het St. Nikolaasbrood.

Iconografische elementen: geen.

Besluit

Aan de hand van een hele reeks Vlaamse prentjes nemen we opnieuw een stukje geschiedenis door van de 17de tot eerste helft van de 20ste eeuw. Alle stijlperiodes komen aan bod (barok, neogotiek, modern).

Het is opvallend dat van deze Italiaanse heilige zoveel Vlaamse (Nederlandstalige) bidprentjes werden gemaakt en verspreid. Dit getuigt alleen maar van de grote populariteit¹³ van deze volksheilige die in Vlaanderen vooral als beschermheilige tegen de pest werd aanroepen.

De heilige met de ster op zijn borst, niet te verwarren met de heilige Thomas van Aquino, dominicaan, wordt in onze streken opvallend veel met zijn broodjes voorgesteld. Deze broodjes werden aan mens en dier gegeven ter voorkoming van of tot genezing van de pest. Vooral in Vlaanderen was hij de voornaamste pestheilige. Zo was hij meer dan 300 jaar één van onze voornaamste volksheiligen. Hij bleef deze status behouden tot de Tweede Wereld-

Wereldoorlog. Nadien werd hij geleidelijk aan helemaal vervangen door een andere Italiaanse augustijnse heilige, nl. de H. Rita van Cascia¹⁴, een heilige tegen alle hopeloze gevallen.

De oudste prentjes, in koperplaat gestoken om ze aldus te kunnen drukken, werden vaak met de hand ingekleurd. Het zijn prachtige kleinoden van ware volkskunst. Deze zijn dan ook door de verzamelaars het meest gegeerd. In de 19de eeuw ontstaat de veel fijnere staalgravure en steendruk en in de 20ste eeuw neemt de fotografie het roer over (fotoprentjes). Af en toe vinden we nog een ambachtelijk werkje zoals een litho (Pilet), maar dit is eerder de uitzondering. De weinige prentjes die we thans nog kunnen aantreffen zijn kleurenfoto's die vanuit Italië verspreid worden langs onze kloosters die volgens de augustijnse spiritualiteit leven. Vandaag is de digitale fotografie in opmars.

Onze opzoekingen i.v.m. de Vlaamse prentjes van Nikolaas van Tolentijn heeft ons een zeer veelzijdig pallet weergegeven. Evenwel is dit nooit volledig en zullen er nog wel merkwaardige Vlaamse Nikolaas van Tolentijnprentjes opduiken. Ondergetekende zal u dankbaar zijn indien hij ook deze zou mogen leren kennen.

Mijn dank aan E.P. Archivaris van het Archief van de Belgische Augustijnen te Gent, die mij voor deze studie verschillende prentjes ter beschikking stelde.

Luc Van EECKHOUDT
ten Langveld
3300 Hakendover

¹³ JOHN COULSON, *Dictionnaire Historique des Saints*, Dijon, 1964, p. 286, tw. Nicolas de Tolentino.

¹⁴ LUC VAN EECKHOUDT, De Rita-verering bij de paters Augustijnen te Gent, in : *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, 2003, nr. 4, p. 2 e.v., IDEM, De Rita-iconografie op bidprentjes uit de 20ste eeuw. Heilige Rita van Cascia (1381-1457), advocaat van de hopeloze zaken, in : *o.c.*, p. 2-14.

Adriaan Collaert, Koninklijke Bibliotheek Brussel, Prentenkabinet, 17de eeuw.

Sinterklaas, Nikolaas en Antonius: verwarring in de iconografie

Luc Van Eeckhoudt

In deze bijdrage blijven we even stilstaan bij 'verwarringen' in de iconografie, nl. Nikolaas van Tolentijn die een Sinterklaas wordt of Antonius van Padua die Nikolaas van Tolentijn vervangt...

1. Sinterklaas en Nikolaas

Wie kent er al niet de prachtige kinderliedjes die onze kleintjes zingen voor Sinterklaas? Het zijn stuk voor stuk pareltjes van onze devotie, het zijn spontane uitingen van geloof en ongeloof, van verwachting en hoop. Komt de Sint, ben ik braaf genoeg geweest of krijg ik opnieuw van de roe! Pas op, 6 december staat voor de deur.

Een kinderliedje dat mij al vlug de aandacht trok was het volgende:

*SINTERKLAAS van TOLENTIJN
 Breng mij een lekkerding
 Lekker dingen met saffraan
 Zal wel in mijn koffertje gaan*

*t Koffertje is te verkopen
 Tien pond en half
 Een koei en een kalf
 Een kalf is geen zwijn
 Morgen zal Sint-Niklaas zijn*

Ik vond de tekst terug in het Nederlandse boekje *Kinderzang en Kinderspel*¹. Ook bij ons bestond zo'n liedje:

*Sint Niklaas van Tolentijn
Breng mij mee wat lekkerding
Lekkerding van Spanje
Drie appelkens van Oranje
Drie appelkens van Cond
Breng mijn broerkens ook wat mee*²

In dit liedje dat reeds gepubliceerd was in 1842³ zien we zeer duidelijk het verband tussen Sint-Niklaas van Spanje en Sint-Niklaas van Tolentijn. Ik vond ook nog een paar varianten terug zoals:

*Sinte Niklaai van Tolentijn
Breng m een schuitje met lekkerding
En een schuitje met safferaan
k zal t al in mijn koffertje slaan*

*Mijn koffertje staat te koopen
Voor tien pond en half
Mijn koei en is geen kalf
Mijn peerd is geen zwijn
t zal overmorgen schippertjes
schippertjes mesdag zijn.*⁴

Dit liedje kent een kleine variatie naar het einde toe:

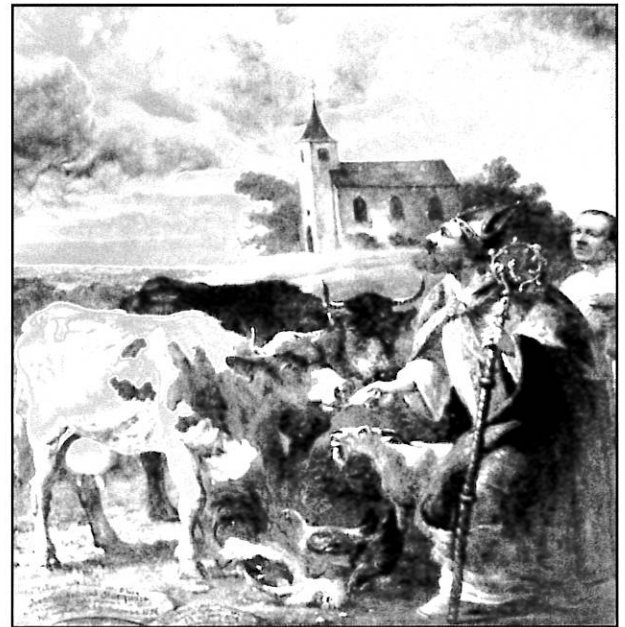
*Mijn koffertje staat te koopen
Voor tien pond en half
Mijn koe en is geen kalf
Mijn peerd en is geen zwijn
t zal overmorgen
schippertjes mesdag zijn*⁵

Vanwaar komt deze verwarring tussen deze twee heiligen die eigenlijk met elkaar weinig of niets te maken hebben?

Van Nikolaas van MYRA (ca. 270-343, Klein-Azië⁶) werden de relieken in 1087 naar Bari in Zuid-Italië overgebracht. Hij was een heilige bisschop die iconografisch afgebeeld wordt met mijter en staf en doorgaands altijd afgebeeld staat in prachtig bisschopsgewaad, denk maar aan de vele prachtige Russische iconen met de afbeelding van Nikolaas, de patroon van Rusland. Niemand minder dan de gekende volkskundige Renaat Van der

Linden heeft de iconografie van Sinterklaas vereeuwigd in een prachtig kijk- en leesboek: *Iconografie van Sint-Niklaas in Vlaanderen*⁷. Dit alles gaat over de grote kindervriend: Sinterklaas uit 'Spanje'.

Een totaal ander iemand is Nikolaas van Tolentijn, de augustijner heilige die duizend jaar later leefde in Italië, Tolentino (1245-1305). Hij is een heilige eremiet van Sint-Augustinus in sobere kledij: een zwart monnikenhabijt met riem en kap⁸, omzeggens het tegenovergestelde van de rijkelijke kledij van de Sint van Myra of Bari. Nikolaas van Tolentijn kreeg zijn doopnaam Nikolaas als opgelegd door de Grote Sint-Niklaas bij de kinderloze ouders die op bedevaart gingen naar Bari om toch maar een kindje te kunnen bekommen⁹ en in hun gebeden werden verhoord. De grote Sint was hen verschenen en had hen gezegd dat zij naar Bari op bedevaart dienden te gaan, wat geschiedde. Evenwel blijft het toch verwonderlijk dat deze verbanden alhier zouden gekend geweest zijn. Ik ben echter eerder de mening toegedaan dat het hier om een echte verwarring gaat en men beide heiligen gewoon heeft vermengd zonder goed te weten dat de Sint van Tolentijn of Bari niet hetzelfde zijn. Het enigste dat we kunnen stellen is dat beide locaties in Italië liggen. Tolentino in Midden-Italië en Bari in Zuid-Italië. Deze ver-

Zonnegem 1860, verz. Luc Van Eeckhoudt

¹ DIEN KES, JOP POLLEMAN, PIET TIGGERS, *Kinderzang en Kinderspel*, Haarlem, 1959, deel 1, p. 53.

² FI. VAN DUYSE, *Het Oude Nederlandsche Lied. Wereldlijke en Geestelijke Liederen uit vroegeren tijd. Teksten en Melodieën*, Hilversum, 1965, deel II, p. 1354.

³ *Kunst- en Letterblad*, Gent, deel III, 1842, p. 98.

⁴ FI. VAN DUYSE, o.c., p. 1353-1354.

⁵ FI. VAN DUYSE, o.c., p.1354: met verwijzing naar andere literatuur.

⁶ RITA GHESQUIERE, *Van Nikolaas van Myra tot Sinterklaas. De kracht van een verhaal*, Leuven, 1989.

⁷ RENAAT VAN DER LINDEN, *Iconografie van Sint-Niklaas in Vlaanderen*, Gent, 1972.

⁸ Ik verwijs graag naar mijn bijdragen in *Ons Heem* over de verering van Nikolaas van Tolentijn (*Ons Heem*, 2004/3 en de iconografie van deze heilige in: *Ons Heem*, 2004/4).

⁹ ANTONIN TONNA-BARTHET OSA, *Vie de S. Nicolas de Tolentino*, s.l., 1896, p. 11 e.v.

¹⁰ LUC VAN EECKHOUDT, De iconografie van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen. Repertorium, in: *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, jg. 57, 2004, nr. 4, p. 10: XIII Zonnegem, nr. 7. en LUC VAN EECKHOUDT, De verering van Nikolaas van Tolentijn (1305-jubeljaar 2005). Een vermaarde Volksheilige in Vlaanderen, in: *Ons Heem*, 's-Gravenwezel, jg. 57, 2004, nr. 3, p. 23.

warring komen we niet alleen tegen in kinderliedjes doch ook in de schilderkunst. Het mooiste voorbeeld is het prachtige doek (1860) dat in de bedevaarderskerk van Zonnegem¹⁰ (bij Erpe-Mere) hangt alwaar de Heilige Nikolaas van Tolentijn wordt vereerd. Dit schilderij toont ons een echte Sinterklaas (bisschop met mijter en staf) die broodjes uitdeelt aan de dieren... Nikolaas van Tolentijn was een van onze vermaardste pestheiligen en men deelde gewijde Nikolaas broodjes uit aan mens en dier ter voorkoming of genezing van de pest.

2. Nikolaas en Antonius

Een andere reeks verwarringen bestaat hierin dat men Nikolaas van Tolentijn weinig of niet onderscheidt van een andere heilige, namelijk de zeer populaire franciscaanse heilige Antonius van Padua. Nochtans zijn dit twee totaal verschillende heiligen:

- Nikolaas van Tolentijn, een eremiet van Augustinus draagt een zwart habijt met een riem afhankelijk tot aan de grond en op zijn borst draagt hij een schitterende ster, zijn hoofdattribuut.

- Antonius van Padua is een franciscaan, in bruine (gelapte) pij met koord omgord.

Evenwel dragen of hebben zij beiden wel enige attributen gemeen: zo vinden we als symbool van hun zuiverheid de lelie bij beiden terug. Ook het kruisbeeld en een boek¹¹ treffen we bij hen beiden aan. Het hoofdattribuut van Antonius van Padua is het kleine Kindje Jezus dat

¹¹ *The Saint of the Child Jesus. Saint Anthony. Art and History*, Museu Nacional de Arte Antiga, Lisboa, Portugal, 1996, p. 97: Saint Anthony as an image.

het meest voorkomt als rechtstaande op zijn (open geslagen) boek. Beide vrome heiligen werden door de duivel letterlijk gekweld¹² en omver geworpen... toch zijn dit geen redenen om ze door elkaar te halen.

Toen ik in de zomer vorig jaar de Pinacoteca Ambrosiana te Milaan bezocht was mijn verwondering groot toen we bij de ingang in de aanpalende zaal (documentatie) een schilderij zagen met twee heiligen onder het kruis: H. Antonius van Padua en Sint-Franciscus van Assisië. De ene heilige die doorging voor Antonius van Padua draagt een zwart habijt met riem, hangend tot de grond en een schitterende ster op zijn borst, in de hand een lelie. Dit is heel duidelijk een Nikolaas van Tolentino!¹³ En dit schilderij toont ons onderaan aan de horizon de torens van Brugge. Vermoedelijk is dit een schilderij dat van een Brugs klooster komt, ofwel van de augustijnen ofwel van de franciscanen.

Ook in Berlijn, in de Gemäldegalerie vonden we deze verwarring terug: een schilderij van Giovanni di Francesco toont ons Nikolaas van Tolentijn (zwart habijt, riem en lelie) en stond voorheen gecatalogeerd als Antonius van Padua¹⁴.

Het Wallraf-Richartz Museum te Keulen toont ons onder het nummer 170 van de 'Niederländische Zeichnungen' een niet verder geïdentificeerde 'Betender Eremit' (bidende eremijt). Dit is opnieuw onze Nikolaas van Tolentijn: kijk, vooraan links zit een engeltje naast een broodmand dat broodjes uitdeelt (broodjes tegen de pest, zo typisch voor hem!).¹⁵

En we hoeven niet altijd zo ver te gaan. Ook bij ons te Schuiferskapelle, een kerk die toegewijd is aan twee heiligen: H. Antonius Abt en H. Nikolaas van Tolentijn, vinden we achteraan in de kerk de twee patroonheiligen naast elkaar opgesteld. Bij nader toezien zijn dit twee franciscanen, een Antonius (pij en koord) en een zwart geschilderde Franciscus of Antonius (pij met koord) die dienst doet als Nikolaas van Tolentijn¹⁶.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

¹² *Ibidem*, p. 131 en 139.

ANTONIN TONNA-BARTHET, *o.c.*, p. 133 e.v.: Saint Nicolas dans ses Luttes avec le Démon.

¹³ MARCO ROSSI en ALESSANDRO ROVETTA, *La Pinacoteca Ambrosiana*, Milano, 1997: Palma di Giovane (1548-1628): Cristo crocefisso tra Sant'Antonio da Padova e San Francesco d'Assisi.

¹⁴ *Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Gemäldegalerie Berlin*, Berlin Dahlem, 1975: Katalog der ausgestellten Gemälde des 13.-18. Jahrhunderts, p.173 nr. 1141: Der Hl. Nikolaus van Tolentino.

¹⁵ HELLA ROBELS, *Niederländische Zeichnungen von 15. bis 19. Jahrhundert im Wallraf-Richartz-Museum Köln*, Köln, 1983, p. 113 nummer 170.

¹⁶ LUC VAN EECKHOUDT, De iconografie van Nikolaas van Tolentijn in Vlaanderen. Repertorium, in : *o.c.*, p. 13: XXIII Schuiferskapelle (Tielt), nr. 5.

Besluit

Zo hebben we een originele wandeling gemaakt door de rijke wereld van de iconografie. Hagiografie en iconografie zijn nauw verwant. Symbolen als een lelie, een boek, de duivel... komen vaak voor. We dienen telkens opnieuw de totaliteit van een afbeelding te bekijken en te bestuderen en niet te snel te besluiten dat het deze of gene heilige is die we herkennen omdat er een element is dat we onderscheiden. We dienen telkens opnieuw het geheel in ogenschouw te nemen. Enkel een nauwkeurige en to-

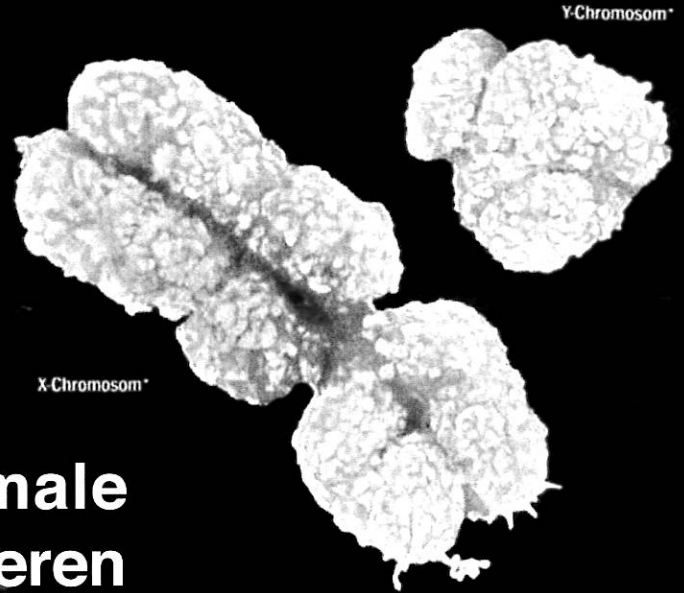
tale ontleding kan ons de juiste iconografie duiden. Dit laat niet achterwege dat een mooi kinderliedje dat goed rijmt beide sinten met elkaar verweeft... een aangename zoektocht naar verwarringen in de rijke wereld van woord en beeld.

Luc Van Eeckhoudt
Ten Langveld
3303 Hakendover

1.
2.
3.

Heemkunde en DNA

Of wat de Y-chromosomale haplotypes ons kunnen leren

De geslachtschromosomen X en Y (kleinste). Verz. G. Mertens

Gerhard Mertens

Inleiding: de DNA-revolutie

De geschiedenis van de mensheid wordt gekenmerkt door een opeenvolging van technologische ontwikkelingen, die ons van de dieren onderscheidt. Het actuele tijdperk kent als meest opmerkelijke evoluties (de term revolutie lijkt hier bijna op zijn plaats), de informatietechnologie enerzijds en de DNA-technologie anderzijds. Deze laatste vindt toepassingen bij ondermeer de prenatale opsporing van erfelijke ziekten, het ophelderen van misdrijven, de identificatie van personen, de productie van humane geneesmiddelen door dierlijke cellen, de kweek van genetisch verbeterde landbouwgewassen.

Dit artikel handelt over het gebruik van DNA als bron van objectieve informatie over ons biologisch erfgoed, ook relevant voor de heemkundige. Tevens zal worden getoond hoe het internet een rol kan spelen bij applicatie van de bekomen laboratoriumresultaten.

Fundamentele achtergrond

Een korte toelichting over structuur en functie van DNA is nuttig voor een beter begrip van de uiteindelijke applicatie in de genealogie.

DNA is een molecuule aanwezig in de celkern van alle dieren en planten. Deze molecuule bestaat uit een lange lineaire aaneenschakeling van vier verschillende bouwstenen (afgekort A, T, G en C), in een welbepaalde volgorde die uniek is voor elk individu. Deze specifieke lettercombinatie, wel eens "het boek van het leven" genoemd, determineert hoe de cellen, weefsels, organen, met andere woorden het ganse lichaam van een persoon worden gebouwd en functioneren. Een bijzondere eigenschap van DNA is het feit dat een persoon de helft van zijn DNA heeft van zijn moeder en de andere helft van de vader komt. Dit gebeurt op het ogenblik van de bevruchting, wanneer de kern van eicel en zaadcel versmelten. Aldus vormt DNA het chemisch substraat van alle erfelijke kenmerken.

DNA is georganiseerd in chromosomen die elk een deel van de totale genetische informatie van het individu bevatten. Een menselijke niet-voortplantingscel telt 23 paar

(in elk paar is er één vaderlijk en één moederlijk) chromosomen, waarvan 22 paar zogenaamde "autosomen" en één paar geslachtschromosomen. De geslachtschromosomen bij een man bestaan uit één (materneel) X-chromosoom en één (paterneel) Y-chromosoom. Een vrouw heeft twee X-chromosomen (één materneel en één paterneel). Een voortplantingscel daarentegen bezit een halve "set" - dus 23 bij de mens - van het totale aantal chromosomen. Zij dient immers om samen te smelten met een voortplantingscel van het andere geslacht, zodat er een bevruchte eicel ontstaat met het correcte aantal chromosomen.

DNA-test versus Y-haplotype :

Zoals blijkt uit het bovenstaande vormt DNA per definitie de basis van ons biologische erfgoed. Als heemkundigen zijn we vooral geïnteresseerd in historische gegevens over onze streek. Hierin kan DNA-onderzoek een objectieve bijdrage leveren, doch er is een fundamenteel onderscheid tussen wat courant "DNA-test" genoemd wordt enerzijds en het "Y-haplotype" anderzijds.

Doordat ten eerste bij de aanmaak van eicellen en zaadcellen in de geslachtsorganen van de ouders het DNA van de chromosomen dooreengegooid wordt ("recombinatie") en ten tweede op basis van toeval één van de twee chromosomen van elk paar in de respectievelijke eicel of zaadcel terecht komt, zal elk individu op de wereld komen met een uniek DNA-profiel. Het in het laboratorium bepalen van dit DNA-profiel, dat voor de helft bestaat uit moederlijk en voor de andere helft uit vaderlijk DNA via een zogenaamde "DNA-test" laat toe met grote zekerheid te bewijzen of een man al dan niet de biologische vader is van een bepaald kind. Deze methode wordt ook toegepast bij criminologisch/forensisch onderzoek, waarbij het DNA-profiel van een gekende verdachte wordt vergeleken met dat van biologische sporen (bloed, sperma ...) gevonden op de "crime scene".

Dit alles getuigt van het streven van de natuur naar diversiteit. Deze verscheidenheid heeft tot doel om, op basis van de toevallige combinatie van genetische kenmerken, individuen te creëren die beter zijn aangepast aan de omstandigheden waarin ze moeten (over)leven.

Omdat het DNA-profiel uniek of specifiek is voor een individu, wordt het ook "genetische handtekening" genoemd. Enkel ééneïge tweelingen hebben dezelfde genetische handtekening!

Om bovengenoemde redenen (ten eerste recombinatie

en ten tweede willekeurige paarvorming) laat een klassieke DNA-test echter niet toe om met voldoende zekerheid verre (3e graad en verder) verwantschappen aan te tonen. Met elke generatie die verwijderd is tussen de onderzochte personen, neemt de toevallige mix van DNA-kenmerken toe en de statistische zekerheid van de conclusies die uit vergelijking van de DNA-profielen getrokken kunnen worden, af. Daardoor is een "DNA-test" weinig relevant in "heemkundig" opzicht. Elk individueel DNA-profiel is immers zodanig uniek - als een handtekening - dat het enkel een genetische momentopname vormt, karakteristiek voor die ene persoon, maar niet informatief naar het verleden toe, noch over de streek waar deze persoon leeft.

Onderzoek van het Y-chromosoom vormt echter de oplossing voor dit fundamentele probleem. In tegenstelling tot alle andere chromosomen, vertoont het Y-chromosoom immers géén recombinatie doordat elke (mannelijke) cel er slechts één heeft, zodat er geen "paren" kunnen gevormd worden die stukken DNA onderling uitwisselen. Voor de erfelijkheid in het algemeen en de genealogie en heemkunde in het bijzonder heeft dit als gevolg dat bepaling van het Y-chromosomale DNA-profiel, "Y-haplotype" genaamd, toelaat om een mannelijke lijn te reconstrueren tot in een ver verleden. Dit Y-haplotype is hetzelfde voor alle langs vaderlijke kant verwante mannen die nu leven, die nu niet meer leven én die in de toekomst zullen leven!

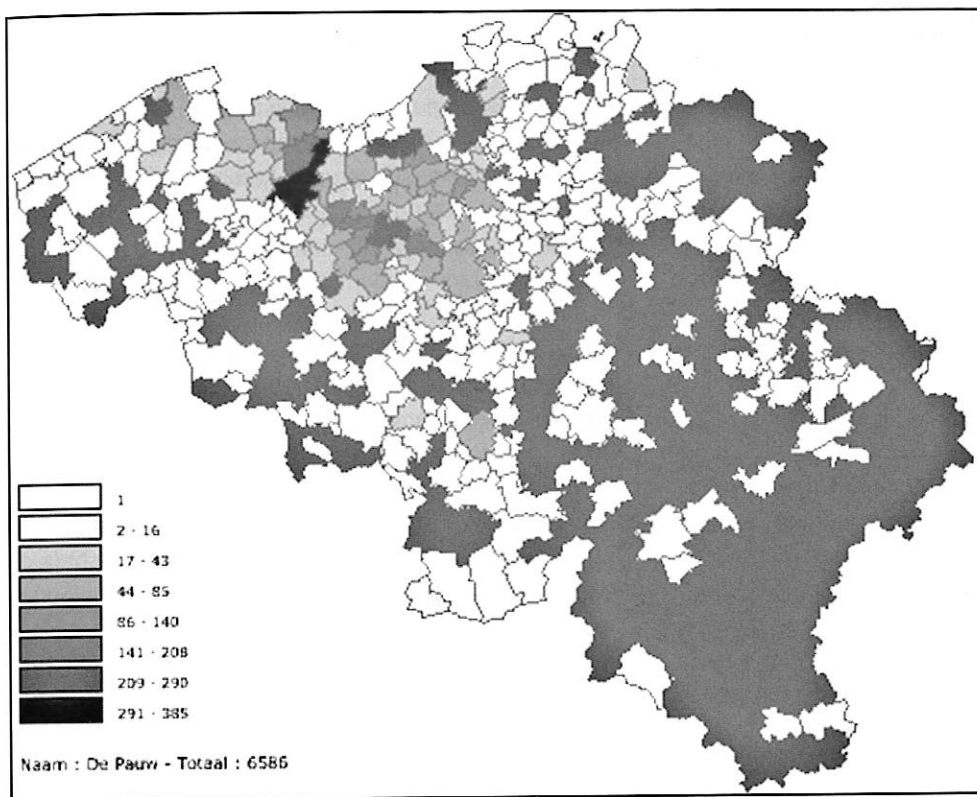
Praktische betekenis voor de heemkunde

---

1. Geografische spreiding van Y-haplotypes

Zoals ook geweten door niet-heemkundigen bestaat er een effectieve geografische spreiding van de verschillende familienamen. Deze berust op de herkomst van de stam- of clanvader en het gegeven dat men in het verleden veelal - hoewel migratie natuurlijk altijd bestaan heeft - in zijn geboortestreek bleef wonen. Enerzijds door de grotere mobiliteit en anderzijds via de informatie- en communicatietechnologie, leggen jongeren heden ten dage gemakkelijker contacten buiten de eigen gemeente en vestigen zich vaker elders.

Een gekende techniek om familienamen te lokaliseren (letterlijk dan) is de "telefoongidsmethode". Hierbij zoekt men per gemeente van elke familienaam het aantal abonnees in de telefoongids. Als men dan de gemeenten in

Geografische spreiding van een
familienaam, gecorreleerd met Y
chromosomale haplotype.
Verz. G. Mertens

kaart brengt en een kleurschaal voor het aantal personen met de familienaam hanteert, ziet het resultaat eruit zoals op www.familienaam.be. Een gelijkaardige spreiding zou ook moeten kunnen teruggevonden worden in de lokalisatie van de Y-haplotypes, die het biologisch correlaat vormen van de familienaam. Bovendien is het Y-haplotype stille getuige uit een veel verder verleden dan de familienaam, een cultureel verschijnsel van ruwweg de laatste 500 jaar. Het loont ongetwijfeld de moeite dit met praktisch veldwerk te gaan onderzoeken, wat in ons land nog in zijn kinderschoenen staat.

2. Stamboomonderzoek

Elke man bezit dus een Y-haplotype dat identiek is aan dat van zijn vader, grootvader, overgrootvader, betovergrootvader, enz. Via typering van het Y-chromosoom kan dus (extreem) ver in de tijd worden teruggedaan, in principe véél verder dan met de traditionele geschreven genealogische bronnen mogelijk is. Y-haplotypering laat in elk geval toe om, door het typeren van actueel levende mensen, verwantschap langs mannelijke lijn aan te tonen, hoe lang (100 jaar? 1000 jaar? 5000 jaar?) geleden die gemeenschappelijke voorouder ook geleefd heeft. Bij stamboomonderzoek komt het er op aan om gericht personen te gaan vergelijken, op basis van beschikbare informatie. Dan kan het Y-haplotype de vermoede verwantschap hard maken of ontkrachten.

Omdat het Y-haplotype op dezelfde wijze wordt doorgegeven als de familienaam, kan de test gebruikt worden om te onderzoeken of mensen met dezelfde familienaam ("isonymie"), doch actueel geen duidelijke "familie" van

elkaar, tóch een gemeenschappelijke stamvader hebben en dus wel degelijk deel uitmaken van eenzelfde clan. Zoals voor de klassieke "DNA-test" voor vaderschapsonderzoek, kan ook met het Y-haplotype een hoge graad van zekerheid bekomen worden betreffende de mannelijke lijn.

Het is eveneens relevant en interessant om personen met min of meer gelijkende familienamen te typeren. Terwijl door administratief toedoen het ongetwijfeld is voorgevallen dat de schrijfwijze van een naam plots wijzigde ("naammutatie") en zo werd doorgegeven aan volgende generaties, verandert dit natuurlijk niets aan de echte biologische of genetische identiteit! Een plausible manier van aanpak zou kunnen zijn via de klassieke geschreven bronnen terugkeren in de tijd tot op een punt waar uw spoor doodloopt, of beter gezegd, onduidelijk wordt. Uitgaande van de namen van personen uit het verleden waarvan uw familiale verwantschap niet meer evident is, zou u dan, steeds langs mannelijke zijde, terugkeren naar het heden, om uit te komen bij een aantal nu nog levenden. Van elk van deze wordt dan het Y-haplotype bepaald en vergeleken met het uwe. Komt een Y-haplotype overeen met het uwe, dan is de genealogische band bewezen.

3. Opsporen van regionale origine van uw "clan" binnen Europa

Zodra u beschikt over uw Y-haplotype of clantekening, wordt het mogelijk om via het internet de geografische verspreiding hiervan op te zoeken. Via www.yhrd.org, de grootste database van Y-haplotypes (actueel meer dan

21000 personen wereldwijd), is het mogelijk het eigen Y-haplotype in te geven en vervolgens automatisch te laten opzoeken waar ter wereld dit haplotype nog voorkomt, over hoeveel personen het gaat en wat de frequentie is van dit haplotype in die regio. Het is een voor eenieder toegankelijke, niet-gepersonaliseerde database, doch men kan zijn eigen Y-haplotype niet opgeven voor registratie in de database.

4. Ontdekken van een toevallige "match"

Via www.ysearch.org kan men echter wel het eigen Y-haplotype laten opnemen. Op het ogenblik van dit schrijven zijn er in deze publieke database die recent werd opgestart, 8591 haplotypes geregistreerd en het aantal neemt exponentieel toe. Hoe meer personen zich laten typeren en registreren, hoe groter de kans om toevallige overeenkomsten te vinden (een "match") en hoe grondiger de geografische spreiding van de Y-haplotypes gedocumenteerd wordt. Samen met het intypen van het eigen Y-haplotype, kan men ook de geografische origine opgeven van de verst (in het verleden) verwijderde voorvader in mannelijke lijn. De site kan als zoekmachine gebruikt worden om, na het intypen van zijn Y-haplotype, op te zoeken hoeveel personen met dit haplotype er nog in de database zitten en waar hun "roots" liggen. Bij registratie in de database heeft men de optie om wél of niet zijn e-mailadres op te geven. In het eerste geval laat dit toe om bij het vinden van een "match" met deze persoon in contact te treden en nuttige informatie uit te wisselen. Wie weet komt men op deze wijze verbluffende en verborgen waarheden op het spoor; in elk geval schrijft men mee een stukje wereldgeschiedenis. Het moge duidelijk zijn dat de waarde van de database rechtstreeks verband houdt met het aantal geregistreerde personen. Op dit ogenblik is het merendeel van de op www.ysearch.org geregistreerde Y-haplotypes (nog) uit de Britse eilanden afkomstig, vermits de site een Amerikaans initiatief vormt.

Bovenstaande toepassingen illustreren dat het Y-haplotype een onuitwisbare en onvergankelijke afspiegeling vormt van ons biologisch erfgoed. Het Y-haplotype noemen wij met een neologisme ook "clantekening", vermits het uniek is voor een groep mensen met gelijke of gelijkaardige familienaam, ontsproten uit een gemeenschappelijke voorvader.

Valkuilen en andere verrassingen

Zoals reeds aangehaald, gaat in principe het Y-haplotype ongewijzigd over van vader op zoon, hetgeen toelaat naar een ver verleden terug te keren. Nochtans bestaan hierop twee uitzonderingen die de interpretatie van de bekomen resultaten kunnen bemoeilijken: ten eerste mutaties en ten tweede non-paterniteit.

Mutatie duidt op een verandering in het DNA. Wanneer die optreedt in de voortplantingsorganen tijdens de aanmaak van voortplantingscellen, kan het gewijzigde DNA worden overgedragen op de nakomelingen. Toegepast op het Y-chromosoom houdt dit in dat men binnen eenzelfde clan, met allemaal mannen met hetzelfde Y-haplotype over de generaties heen, er plots een man opduikt met een ander clantype. Bij nader toezicht is dit andere Y-haplotype sterk gelijkend, doch niet helemaal hetzelfde als in de andere takken van de clan. Dit is typerend voor een mutatie; er grijpt slechts een geringe wijziging van de DNA-sequentie plaats. Het mutante Y-haplotype blijkt echter, zoals verwacht, aanwezig bij alle mannelijke nakomelingen van de "vader van de mutatie". Mutatie vormt een opportuniteit die onverhoopte informatie biedt over het tijds kader waarin een gemeenschappelijke voorvader leefde. De frequentie waarmee mutaties optreden, uitgedrukt in aantal wijzigingen in de DNA-sequentie per generatie, is ruwweg gekend. Door na te gaan hoeveel opeenvolgende mutaties er nodig waren om van het ene bij het andere Y-haplotype terecht te komen, kan men schatten hoeveel generaties beide Y-haplotypes scheiden. Via www.ysearch.org kan men via een mathematische benadering, doch op uiterst gebruiksvriendelijke wijze, bepalen hoeveel generaties in het verleden een gemeenschappelijke voorouder moet geleefd hebben, in functie van de (kleine) verschillen die er zijn tussen gelijkende doch verschillende Y-haplotypes. Zo kan men trachten te reconstrueren hoe lang bepaalde families al in de regio wonen.

Non-paterniteit is veel triviale van oorsprong en kan voor minder aangename verrassingen zorgen. Y-haplotypering toont immers op onomstotelijke wijze aan dat iemand die op basis van zijn familienaam tot de clan behoort, een andere biologische vader dan zijn wettelijke vader moet hebben gehad. Terwijl van het slippertje van de moeder in de geschreven historische bronnen mogelijk niet het minste spoor is terug te vinden, komt via DNA-onderzoek de verborgen waarheid aan het licht. In feite maken dergelijke zaken ook deel uit van de familiegeschiedenis. In het Engels klinkt dit fijntjes als "Mommy's baby, Daddy's maybe"... Non-paterniteit kan van mutatie onderscheiden worden doordat bij het eerste de verandering van Y-haplotype uitgesproken en opvallend groot is, terwijl deze bij mutatie veel beperkter is.

Genetica en etica

Het bovenstaande brengt ons naadloos bij een aspect dat intrinsiek is aan alle genetische tests.

Vooreerst dient Y-haplotypering niet gebruikt te worden om bestaande familiebanden tussen actueel levende personen in vraag te gaan stellen of aan een hard wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen. Het is niet gepast dat een vader, lid van de heemkundige kring, van zichzelf en zijn zoon het Y-haplotype zou laten testen omdat hij zekere twijfels heeft. Deze man dient de correcte procedure voor een DNA-test voor vaderschapsonderzoek te volgen, waarbij ook steeds de moeder van het kind betrokken wordt en haar toestemming dient te geven. Ook is het geen goed idee om bij wijze van "grap" binnen de familie eens van een aantal mannen het Y-haplotype te laten bepalen. Dit zou tot bijzonder onaangename verrassingen kunnen leiden die de hele familiale structuur aan het wankelen kunnen brengen. Om deze redenen wordt door het laboratorium bij aanvraag van Y-haplotypering steeds een individueel rapport opgesteld en worden er niet verschillende Y-haplotypes in één bespreking vergeleken. Dit is anders dan bij een klassieke DNA-test voor vaderschapsonderzoek, waarbij het DNA-profiel van moeder, kind en potentiële vader vergeleken wordt en hieruit de nodige conclusie getrokken, waarbij het geheel in één rapport wordt gegoten. Volgens dezelfde gedachtegang zal het individueel verslag van een Y-haplotypering ook een formulering bevatten die stelt dat het verslag niet bruikbaar is voor juridische of financiële doeleinden.

Ten tweede rijst de vraag over de medische betekenis van het bekomen Y-haplotype. Verschillende erfelijke ziektes, waarvan sommige pas op volwassen leeftijd symptomen veroorzaken, kunnen per definitie via DNA-onderzoek aangetoond worden. Daarnaast is het geweten dat de aanwezigheid van bepaalde genen gepaard gaat met een verhoogd risico op ernstige ziektes zoals kanker of diabetes. Het tijdens een genealogisch DNA-onderzoek toevallig ontdekken van een potentieel ziekteverwekkend gen zou een ethisch dilemma vormen voor het laboratorium. Gelukkig komt deze probleemsituatie in praktijk niet voor dankzij de keuze van de gebruikte Y-chromosomale DNA-merkers. Alle DNA-merkers die bij genealogische studies (en ook bij vaderschapstests en forensisch onderzoek) toegepast worden, behoren tot de categorie van het niet-coderend DNA. Dit is DNA dat zoals alle DNA overgeërfd wordt, doch dat niet codeert voor enig eiwit in het lichaam. Daardoor kan het niet tot expressie komen als een effectief kenmerk (vb. blauwe ogen of borstkanker) van een persoon. De twaalf op het Y-chromosoom gelegen DNA-merkers die samen het Y-haplotype of clantekening vormen zoals deze in ons laboratorium bepaald wordt, dragen volgende benamingen: DYS19, DYS385a, DYS385b, DYS389 I, DYS389 II, DYS390, DYS391, DYS392, DYS393, DYS437, DYS438 en DYS439. Men

ziet dat deze namen eerder cryptisch zijn en niet verwijzen naar enige functie in het menselijk lichaam. Het komt er dus op neer dat de clantekening geen enkele voorspellende betekenis heeft met betrekking tot om het even welk fysisch kenmerk van zijn drager.

Tot slot dient het DNA-laboratorium steeds de confidentialiteit te respecteren, zelfs al gaat het in deze toepassing slechts om een "hobby". Daarom wordt het rapport enkel overgemaakt aan de betrokkene zelf. Het resultaat zal door het laboratorium achteraf ook nooit worden doorgegeven aan derden. Bovendien zal het aan het laboratorium bezorgde biologisch monster (wisser met speeksel) waaruit het DNA van de aanvrager werd geïsoleerd, evenals dit DNA zelf, na afleveren van het rapport vernietigd worden.

Samenwerking met het laboratorium

Indien u wenst te weten hoe er te werk gegaan wordt om u aan uw Y-haplotype of clantekening te helpen, dan kan u contact opnemen met de auteur.

Besluit

DNA vormt een nieuw armamentarium voor al wie geboeid is door heemkunde en genealogie, complementair aan de geschreven historische bronnen. Via Y-haplotypering is het mogelijk:

- inzicht te krijgen in de geografische spreiding van zijn clanleden, zowel op regionale als internationale schaal
- een voorvaderlijke lijn te identificeren door bevestiging van sommige en eliminatie van andere lijnen
- te bevestigen dat een variante familienaam tot dezelfde voorvaderlijke lijn behoort, evenals bewijzen dat bepaalde personen met dezelfde familienaam een andere oorsprong moeten hebben
- kennis te verkrijgen over zijn voorvaders tot in tijden vóór het aannemen van familienamen en het bijhouden van registers.

Gerhard Mertens
Forensisch DNA Laboratorium
Universitair Ziekenhuis Anwerpen
Wilrijkstraat 10
2650 Edegem
Tel.: 03 821 39 46
Fax: 03 821 44 37
E-mail: gerhard.mertens@uza.be

Oorspronkelijke Belgisch landbouw- en neerhofdieren verdwijnen

Vlaamse gans (tekening van René Delin). Verz. Stichting Levend Erfgoed

Staf Van den Bergh

De geschiedenis van het Belgische trekpaard is genoegzaam gekend. Of misschien toch niet. Met de voortschrijdende industrialisering van de landbouw heeft dit dier - dat tot 40 jaar geleden de Belgische en vooral de Vlaamse velden sierde - de duimen moeten leggen voor de tractor. Het was zo goed als verdwenen toen het bij het begin van dit decennium tot 'levend cultureel erfgoed' werd verheven.

De jongste ontwikkelingen bij de Belgische runderen, schapen, geiten, konijnen en pluimvee zijn minder spectaculair maar even dramatisch. Industriële en intensieve landbouw laat geen plaats voor de minder productieve rassen. Een kip is al lang geen kip meer. Het is ofwel een legkip, ofwel een braadkip. De ene hoort een jaar lang alle dagen een ei te leggen, de andere moet na zes weken braadklaar zijn. Een koe is ofwel een melkmachine, een hoekig en knokig kapstokdier, ofwel een dikbil, een hartlijdende vleesklop. Een schaap dat nog én wol, melk

én vlees levert is hopeloos voorbijgestreefd, economisch onrendabel en wordt bijgevolg afgevoerd.

Verscheidenheid of 'bio-diversiteit' zoals dat nu heet, is uit den boze. De dieren moeten eenvormig zijn, allemaal dezelfde grootte, hetzelfde gewicht. Zo kunnen ze in dezelfde box, op dezelfde batterij. Dat vereenvoudigt het industriële productieproces.

De oude 'dubbel-doel-rassen' passen niet in dit proces. Ze worden bijgevolg verdrongen of opgeslorpt door nieuwe 'specialistische' rassen, doorgaans van buitenlandse oorsprong. Van de zes oorspronkelijke Belgische runderrassen zijn er reeds twee verdwenen en is de toestand van drie van de resterende rassen kritiek. Bij de varkens is hybridisering de norm geworden zodat men nog nauwelijks van rassen kan spreken, laat staan van Belgische rassen. De Belgische schapen- en geitenrassen werden al vroeger vervangen door buitenlandse en zijn

in hun voortbestaan bedreigd, al is er recent een kentering waar te nemen. Zij worden opnieuw ingezet bij de begrazing van natuurgebieden. Heel wat typische Belgische hoenders zijn geheel of gedeeltelijk verdwenen. Ze moesten de plaats ruimen voor nieuw gefokte hybride leg- of vleesrassen.

Waarom oorspronkelijke rassen behouden?

In zijn boek *Een land vol vee* schrijft de Nederlandse bioloog Anno Fokkinga: "*Het verloren gaan van rassen is weliswaar van alle tijden, maar in het verleden ging het uitsterven vrijwel altijd gepaard met het ontstaan van nieuwe rassen. In onze tijd is daarvan steeds minder sprake. Veel lokale rassen worden vervangen of weggekruid door een handvol hoogproductieve rassen, die wereldwijd en onder uniforme omstandigheden worden ingezet*".

Sedert hij landbouw bedrijft, heeft de mens altijd fokdieren geselecteerd en de productie gestuurd. Maar nooit gebeurde dat tegen het huidige duizelingwekkende tempo. Kunstmatige inseminatie, embryotransplantatie, cloning en andere genetische spijttechnologie maken op enkele jaren mutaties mogelijk waarvoor vroeger decennia, ja zelfs eeuwen nodig waren. Vandaag hebben de dieren geen kans meer om zich aan te passen. Ze worden aangepast. Natuurlijke selectie speelt niet meer. Onnatuurlijke selectie wordt de regel. Bepaalde kenmerken van dieren worden door de genterologen zo geaccentueerd dat de dieren hun harmonisch en biologisch evenwicht verliezen. Gedrochten vervangen de oorspronkelijke elegante en sobere maar goed aangepaste dieren. Met deze dieren verdwijnt ook een stuk erfelijk materiaal.

Evenzeer als wij ons cultureel, artistiek en historisch patrimonium in stand houden, zo ook is er noodzaak aan het behoud van ons genetisch patrimonium. De oude rassen beschikken over eigenschappen die bij de industriële soortgenoten verdwenen zijn. Ze zijn perfect aangepast aan klimaat en omgeving, ze zijn robuust, resistent tegen ziekten, groeien op zonder krachtvoer en medicamenten, zijn vruchtbaar, hebben goede moeder-eigenschappen, ... dat moeten we behouden.

Met de industriële fok van dieren versmalt de genetische basis. Alle rundveebedrijven willen sperma van de beste stier. Vroeger kon een topstier per jaar zo'n 300 koeien

dekken. Via kunstmatige inseminatie kan die stier nu voor 150.000 nakomelingen per jaar zorgen. Een koe brengt normalerwijze 1 kalf per jaar ter wereld. Met embryo-spoeling en -transplantatie op draagmoeders kan van diezelfde koe tot 1 kalf per week worden geboren. Stel u voor dat na enkele jaren een erfelijk probleem zou worden vastgesteld bij een top-fokdier?

Het fokken van de nieuwe rassen wordt daarenboven gemonopoliseerd door grote multinationale bedrijven. Economische overwegingen maken boeren en veetelers voor de aankoop van toppresterende dieren afhankelijkheid van deze leveranciers. Kleinere boeren - belangrijk voor het behoud van de genetische diversiteit - worden de facto uitgesloten.

Het Belgische trekpaard

De voorouders van het Belgische trekpaard waren reeds door de Romeinen gekend en gegeerd. Algemeen wordt aangenomen dat het hier in hoofdzaak over Ardense paarden ging. Het zwaardere Vlaamse paard kwam pas vanaf de zevende eeuw tot ontwikkeling. Het bewees zijn diensten in de landbouw, maar vooral aan de zwaar geharnaste ridders die het moest torsen. Met de uitvinding van het buskruit en de behoefte aan een snelle en wendbare cavalerie streefden de opeenvolgende heersers van dit land naar een leniger paard. Maar de inheemse paardenfokkers en boeren weigerden hun merries te laten dekken door de ingevoerde lichtere hengsten. De landbouw en de opkomende industrie hadden behoefte aan sterke paarden die de zware arbeid aankonden.

Aangemoedigd door de talrijke internationale successen van onze trekpaarden beslisten een aantal notabele trekpaardenliefhebbers in 1886 de 'Société Nationale des Eleveurs Belges' op te richten. België was toen nog meerdere koudbloedrassen rijk zoals het Brabantse paard, het Dender paard, het Vlaamse Paard, het Condroz paard, het Ardense paard.....

Oorspronkelijk werden in het Belgische stamboek drie types onderscheiden: het Vlaamse Paard, het Brabantse trekpaard en het Ardense trekpaard, al lag het blijkbaar van bij de aanvang in de bedoeling om een uniform Belgisch trekpaardenras te fokken. Al snel werd duidelijk dat de zware Brabander het meeste succes zou kennen en in 1888 reeds werd de benaming 'Vlaams Paard' geschrapt. Het stamboek van het Belgische trekpaard on-

Vlaams Paard (aan de Abdijs van Herkenrode).
Verz. Stichting Levend Erfgoed

derscheidde nog alleen twee categorieën: het zware (Brabantse) trekpaard en het lichtere (Ardense) trekpaard. Sommigen trachtten toen de benaming Brabants trekpaard terug ingang te doen vinden en dat lukte aardig in de volksmond, maar de officiële benaming werd en is tot nu toe Belgisch trekpaard gebleven. In 1897 veranderde de stamboekvereniging haar naam in 'Société Nationale du Cheval de Trait Belge' en in 1919 mocht zij zich 'Koninklijke Maatschappij van het Belgisch Trekpaard' noemen.

Vlaamse en Ardense trekpaarden verdwijnen uit het nationale stamboek

Het Belgische trekpaard – zelfs in zijn lichtere versie – werd evenwel te zwaar om op het heuvelachtige Ardense parcours te werken en de Ardenners trokken zich terug uit het Belgische trekpaardenstamboek. In 1926 richtten zij de 'Société du Cheval de Trait Ardennais' op en in 1935 kreeg de Ardener zijn eigen stamboek.

Voor de Franstalige 'Société Nationale' was het Vlaamse paard toen al opgegaan in het Belgische trekpaard. Daarmee werd de belangrijke historische rol miskend die het Vlaamse of Vlaanderse paard gespeeld heeft in de Belgische, ja zelfs in de Europese trekpaarden geschiedenis.

In zijn gloriejaren was het 'Belgisch' trekpaard een be-

langrijk exportproduct, erg gegeerd in het buitenland o.a. in de Verenigde Staten. Daar bestaat trouwens vandaag nog een stamboek van de 'Belgians' die vooral door de Amish People worden gekweekt voor het werk op het veld. Net voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werden bijna 1000 Belgische trekpaarden uitgevoerd naar de VS. Het aantal landbouwpaaarden is sedertdien uiteraard drastisch geslonken. In 1866 waren er in België nog ruim 283.000. Dit aantal bleef nagenoeg stabiel tot na de Tweede Wereldoorlog. In 1947 waren er nog 264.646. Daarna ging het snel: 157.350 in 1960 tot 16.258 in 1983. Het stamboek telt er zo'n 6000 de jongste jaren. In de landbouw worden ze nagenoeg niet meer gebruikt. Soms worden ze nog ingezet in de bosbouw of voor toeristische activiteiten. Maar meestal worden de Belgische trekpaarden gehouden door echte liefhebbers, die ook dit stukje erfgoed willen bewaren voor het nageslacht.

In 1993 richtten Vlaamse paardenliefhebbers de vzw 'Het Vlaamse Paard' op. In de daaropvolgende jaren zouden ze enkele tientallen 'Belgians' vanuit de Verenigde Staten en Canada terug naar Vlaanderen halen. Zij gaan ervan uit dat heel wat Vlaamse Paarden met hun emigrerende eigenaren in de VS en Canada terecht kwamen en daar dank zij o.m. de Amish People hun eigenheid wisten te bewaren. Alhoewel niet alle paardenliefhebbers ervan overtuigd zijn dat de teruggebrachte trekkers ook echte Vlaamse paarden zijn, werd de vzw 'Het Vlaamse Paard' in juni 2005 door Minister Leterme erkend als fokvereniging en belast met het bijhouden van het stamboek voor dit ras. Ondertussen zijn er reeds een 160-tal dieren ingeschreven.

Sedert het Belgische trekpaard tot 'levend cultureel erf-

goed' werd uitgeroepen en de Vlaamse regering de houderij subsidieert, worden per jaar weer zo'n 1000 veulens ingeschreven in het stamboek tegenover amper de helft 15 à 20 jaar geleden. Naast de 'Koninklijke Maatschappij het Belgisch Trekpaard' die het stamboek bijhoudt, bekommeren ook andere initiatieven zich over dit dier. Er is de 'Vereniging voor het bevorderen van het Belgische Trekpaard' opgericht onder voorzitterschap van oud-minister Gaston Geens, er is Jut & Aer en er is de vzw Het Vlaamse Paard. Het stamboek van het Ardense ras is in handen van de 'Société Royale le Cheval de Trait Ardennais' die o.a. de jaarlijkse landbouwtentoonstelling in Libramont organiseert. Het ziet er naar uit dat het voortbestaan van de drie Belgische trekpaardenrassen, het 'Brabants-Belgisch', het Ardense en het Vlaamse voor de nabije toekomst is gevrijwaard.

De Belgische runderrassen verdwijnen

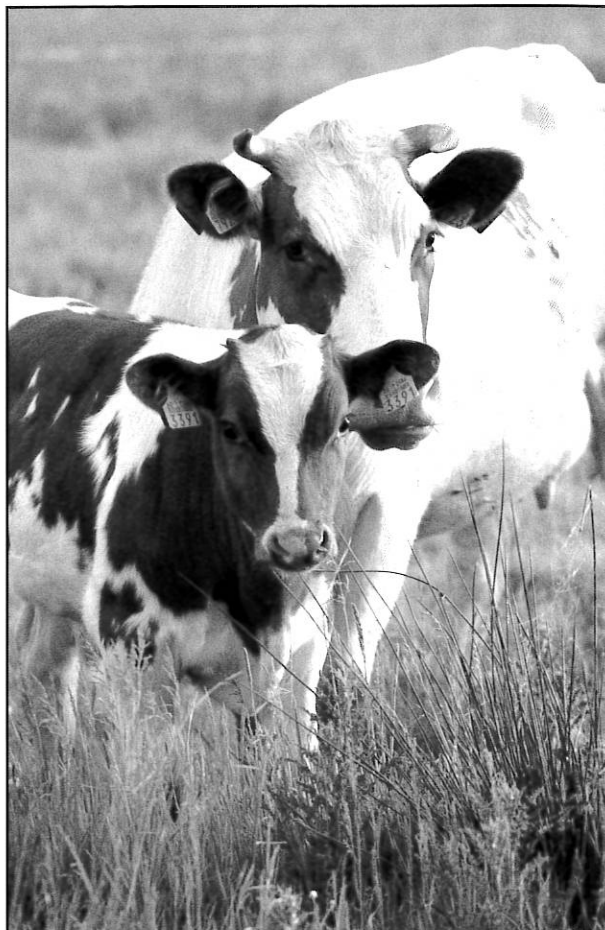

Moest het Belgische trekpaard het onderspit delven voor de machine, dan moeten de Belgische runderen onderdoen voor de meer productieve soortgenoten, die meestal in het buitenland werden 'gecreëerd'. De oorspronkelijke Belgische runderrassen waren typische dubbeldoel rassen. Zij produceerden een behoorlijk aantal liters melk en op de slachtbank lieten de jonge stieren aardig wat vlees. Dat volstaat vandaag niet meer. De productienormen voor vlees en melk liggen zo hoog dat die onmogelijk nog kunnen worden gerealiseerd door  en enkel dier. Een rund is vandaag ofwel melkleverancier, ofwel vleesproducent. Behoudens het witblauwe vleestype, schieten de Belgische runderrassen voor die criteria te kort. Dus worden ze aan de kant gezet.

Het rassenbewustzijn is van vrij recente oorsprong. Het gaat terug op de bekende Engelse fokkers Colling en Bakewell die rond 1785 heel doelgericht gingen kweken. Door gebruik te maken van doorgedreven inteelt, wisten zij nieuwe rassen te ontwikkelen bij de runderen en bij de schapen. Bij de runderen maakte hun Durham-ras furore zowel in Engeland als op het Europese Vasteland.

V or die tijd kennen we de Belgische runderen alleen van tekeningen en schilderijen van o.a. Breughel, Jordaens, Teniers, Siberechts, Huysmans. De koeien van toen waren klein van gestalte (gemiddeld 1 meter schofthoogte), met fijne kop en rechtopstaande, lichte maar vrij

lange horens. Ze hadden fijne ledematen die blijkbaar gewoon waren te stappen. De dieren werden afgebeeld met de meest verscheiden kleuren van vacht. Dit laatste wordt ook bevestigd door 15de en 16de-eeuwse boedelbeschrijvingen van Vlaamse, Brabantse of Kempische boerderijen: zwarte, witte, bruine, grijze koeien al dan niet getooid met witte vlekken. Ze komen alle voor en meestal nog samen op eenzelfde boerderij.

Kempense koe met haar kalf (in Natuurgebied Dassenaarde in Molenstede-Diest). Verz. Stichting Levend Erfgoed.

Veelheid van kleuren en vormen

In enkele streken bestonden nochtans wel uniforme rundveepopulaties. Dit blijkt uit lijsten die tijdens de jaren 1765-1780 werden opgemaakt met betrekking tot ruim 70.000 runderen in het Vlaamse land, Limburg uitgezonderd, en in een deel van Luik. Toen al was de streek tussen het West-Vlaamse Watou-Loker en het Frans-Vlaamse Cassel-Hazebrouck bevolkt door het rode Casselse / West-Vlaamse vee, zoals we dat vandaag nog kennen. Ook de Dendervallei bezat een streekeigen vee-type, het Denderrund. Dit stemde qua vacht en tekening overeen met het huidige witrode Oost-Vlaamse vee. Het

Ardense rund - het oudste en meest speciale van onze inheemse rassen - bezat eveneens duidelijk herkenbare eigenschappen: roodbont, klein van gestalte, weinig gespierd, mager en sober, maar vinnig en gewend aan de gure omgevingsfactoren.

Bij de Belgische onafhankelijkheid in 1830 was er al enige buitenlandse invloed zichtbaar in de rundveepopulaties. In de Polders en in de Antwerpse Kempen, langs de grens met Nederland, werd de lokale veestapel sterk beïnvloed door het zwartbonte Nederlandse ras. In Limburg daarentegen drong het Nederlandse roodbonte Maas-Rijn-Ysel vee zich op. Het Land van Herve kon zijn kleiner, roodbont veetype nog vrijwaren, doch voor niet lang.

Het vee in het centrum van het land was gewoon een mengeling van de voorgaande types. De kleuren varieerden van witzwart tot witrood en bruin.

Na de onafhankelijkheid ging de overheid zich actief inlaten met de 'verbetering' van de Belgische veestapel. Zij zou vanuit Engeland gedurende meerdere jaren 'Durhamstieren' invoeren. Die werden in België zonder veel onderscheid op alle inheemse rassen ingezet. De resultaten waren doorgaans teleurstellend. Uiteindelijk werden de beste producten nog bekomen in Oost-Vlaanderen, waar de Durham in combinatie met het lokale Denderras en het West-Vlaamse rode vee, aan de basis kwam te liggen van het huidige Oost-Vlaamse witrode ras. In de Condroz gaf de witrode Durham-stier, gekruist met de lokale zwart-bonte koe van Hollandse origine, het ontstaan aan het witblauwe (dubbeldoel) ras. Dit ras combineerde de goede melkqualiteiten van de Hollandse runderen met de snelle groei en de vroegrijpheid van het Durhamras.

Verdere pogingen om de Belgische veestapel te verbeteren, werden doorkruist door de Eerste Wereldoorlog die ook bij de runderen een hoge tol eiste. In 1919 waren er nog 1.286.000 runderen, of 564.000 minder dan voor de oorlog. In West-Vlaanderen alleen bedroeg de achteruitgang bijna 200.000 dieren. In Oost-Vlaanderen slonk het aantal dieren van 308.000 tot 148.000. Via hulpverleningsprogramma's werden Zwitsers vee, Engelse shorthorns en Schotse Ayrshires ingevoerd. Deze rassen hebben evenwel geen blijvende invloed nagelaten op de lokale veestapel.

Nieuw classificatiesysteem voor runderen: 6 rassen

Na de oorlog werd onder impuls van het Ministerie van Landbouw een nieuw classificatiesysteem opgesteld, met voor elk ras een standaardbeschrijving. Via de Provinciale Verbonden der Veeweeksyndicaten werd structuur gegeven aan de Belgische veeteelt. Deze werking zou tot in 1972 behouden blijven. Net na de oorlog was de idee verworpen om de bestaande variëteiten tot één enkel Belgisch runderras samen te smelten. Zoiets was voordien wel gebeurd met de Belgische paardenrassen. Volgende runderrassen werden weerhouden:

1. Het West-Vlaamse rode of Casselse ras, dat zijn oorsprong in Frans-Vlaanderen heeft. Soms werd hier nog de Veurne-Ambacht variant weerhouden. Het betrof het rode West-Vlaamse vee met sporen van de Durham-stier in de vorm van witte vlekken in de rode vacht en een zwaardere bouw. De 'Casselse' of Vlaamse koe is egaal rood van kleur, terwijl de stier meestal donkerder is. De Vlaamse koe is een uitstekende producente van melk met een hoog vetgehalte.
2. Het witrode vee van Oost-Vlaanderen heeft de invloed van de Durham-stier in zeer sterke mate ondergaan. Dit ras heeft in hoofdzaak een witte vacht met rode vlekken op en rond de kop en schaars over de romp verspreid. De fokkerij gaat in de richting van een zwaar gebouwd rund dat toch melkrijk is.
3. Het Kempense ras. Hier is het roodbonte Nederlandse Maas-Rijn-Ysel vee de lokale 'zandkoeien' gaan overheersen. Het betrof klein mager vee dat wel in staat was te overleven op de schrale gronden, maar de melkproductie was beperkt.
4. Het blauwe of witblauwe ras, ontstaan uit het Condroz-vee in combinatie met de Durhams. Het Condroz- of Ciney-vee had zelf veel zwartbont Hollands bloed in de aderen. Hieruit werd de huidige dikbilvariant geselecteerd.
5. Het Herve-ras. Dit was vroeger grotendeels roodbont, maar door de voortdurende vermenging met ingevoerde Nederlandse zwartbonte dieren, ging deze laatste kleur overheersen. Het oorspronkelijke Herve-rund verdween.
6. Het Ardense vee. Het betrof een klein rood-blond rundertype dat vandaag geheel verdwenen is en opgegaan in het Condroz-vee.

Na 1971 nog slechts 3 Belgische rassen

Sedert het Koninklijk Besluit van 23/09/1971 is er bij de officieel weerhouden runderrassen geen sprake meer van het zwartbonte Herve-vee, noch van het Ardense vee. Daartegenover werd wel het zwartbonte Friese/Holstein ras weerhouden. Dit ras had het Herve-vee en andere zwartbonte rassen trouwens al enige tijd opgeslorpt. Bij de roodbonte runderen is een zelfde fenomeen aan de gang. Het Belgisch-Nederlandse roodbonte 'Maas-IJssel-Rijn' vee wordt volledig verdrongen door inkruising van het sterk oprukkende Rood-Holstein ras dat vooral in de VS werd ontwikkeld. Het witrode ras van Oost-Vlaanderen dreigt eenzelfde lot te ondergaan.

lijke dubbeldoel-type, schijnt gestopt te zijn. Vorig jaar werden 394 jonge raszuivere dieren ingeschreven tegen 145 in 1995. Het aantal bedrijven met een meerderheid aan raszuivere witblauwe dieren van het dubbeldoel-type is over die periode opgelopen van 6 naar 15. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de problemen die het fokken van de witblauwe dikbil kent: keizersneden, weinig vruchtbaar, kleine melkproductie, hart- en longkwalen.

Bovenstaande neemt niet weg dat het aandeel in de totale rundveepopulatie van witblauw-dikbil en zwartbonte en roodbonte melkvee, alsmar toeneemt. In 1980 bedroeg het reeds 81,6 %. In 2004 is dit verder toegenomen tot 97 %. Aan de huidige trend bestaan er binnen een

Rassensamenstelling van de Belgische rundveestapel (*)

Ras	1980	1990	2000	2004	2004/1980
Witblauw	398.011	495.311	577.397	538.503	35,3%
Zwartbont	248.794	254.078	289.689	312.829	25,7%
Roodbont	235.660	211.886	161.819	141.606	-39,9%
Witrood O-VI	109.958	103.023	39.014	23.060	-79,0%
Rood W-VI	70.875	43.472	13.672	6.273	-91,1%
Buitenlandse	18.727	14.333	27.600	29.195	55,9%
Totaal	1.082.025	1.122.103	1.109.191	1.051.466	-2,8%

(*) mannelijke dieren en jongvee niet meegerekend.

Volgens de tellingen van het Nationaal Instituut van de Statistiek gaan het rode West-Vlaamse en het witrode Oost-Vlaamse ras sterk achteruit. Zoals uit bovenstaande tabel blijkt is het aantal rode West-Vlaamse koeien op 24 jaar tijd met ruim 90 % teruggefallen. Het aantal Oost-Vlaamse koeien liep met bijna 80 % terug. Ook in absolute cijfers zijn de aantallen zorgwekkend gedaald. Volgens de NIS-gegevens bleven er in 2004 nog 23.060 Oost-Vlaamse en nog amper 6.273 West-Vlaamse raszuivere runderen over. In werkelijkheid is de toestand evenwel veel ernstiger.

Volgens de Vlaamse Rundveeteelt Vereniging (VRV) zijn er nog slechts vier bedrijven waar het rode West-Vlaamse vee meer dan 50 % van de stapel uitmaakt. In 2004 werden er amper 83 stuks zuiver rood jongvee ingeschreven. Er zouden nog slechts 3 raszuivere rode fokstieren zijn. Voor het Oost-Vlaamse witrode ras geeft het VRV volgende cijfers: in 2004 waren er 21 bedrijven met minstens 50 % raszuivere dieren maar in 1995 bedroeg dat aantal nog 224! Dat jaar werden nog 3.883 stuks zuiver jongvee ingeschreven; in 2004 nog slechts 313.

Het witblauw ras vormt een geval apart. Het oorspronkelijke dubbeldoel-type werd bijna volledig verdrongen door de dikbilvariant. De witblauwe dikbil is het enige ras met Belgisch bloed in de aderen dat internationaal succes kent. Alhoewel, de achteruitgang van het oorspronke-

tiental jaren in België nog slechts twee rassen: voor de vleesproductie het witblauwe ras dikbil-type en voor de melkproductie het Holstein-ras met een zwartbonte en een roodbonte variant. Net zoals het Ardense rund en het Herve rund zullen dan ook het Kempense, het rode West-Vlaamse en het witrode Oost-Vlaamse ras verdwenen zijn.

De Stichting Levend Erfgoed bereidt op dit ogenblik een stamboek voor het Kempense rund voor zodat tenminste opnieuw aan registratie van de dieren kan worden gedaan en de afstamming bijgehouden.

Hybriden verdringen Belgische varkensrassen

Vandaag is het varken uit het straatbeeld en zelfs uit ons gezichtsveld verdwenen. Nauwelijks enkele tientallen jaren geleden kon men op elke boerderij de varkens zien grazen in de boomgaarden of zich wentelen in een poel

slijk voor de hofstede. Enkele honderden jaren terug liepen de varkens los rond in de steden waar ze leefden van het rondslingerende huisvuil en de huidige vuilniswagen vervingen. Enkele decennia vroeger liepen ze gewoon rond in de bossen waar ze zich voedden met hetgeen planten en bomen voortbrachten. Vandaag brengen ze hun ganse leven door in hypermoderne hokken als slachtvarken of als fokzeug.

De gemeenschappelijke Europese voorvader: "Sus Scrofa"

Onze huidige varkensrassen stammen af van één van de dertien soorten wilde zwijnen die wereldwijd voorkomen: de sus scrofa, het in Eurazië en in Noord-Afrika levende wilde zwijn. En eigenlijk staan ze er nog niet eens zo ver vanaf. Wilde en tamme zwijnen paren nog met mekaar en brengen vruchtbaar nageslacht voort. Nochtans is de domesticatie van het wilde varken zo'n 7000-8000 jaar geleden begonnen in Zuidoost Turkije en in de gouden sikkels tussen Tigris en Eufraat. In onze streken moest men op het tamme varken wachten tot 4000-5000 v. C.

Het Middeleeuws varken gaat terug op het grovere prehistorische Keltische varken, een lang en smal dier dat hoog op de poten stond met half afhangende oren. Het was dicht behaard, had een borstelige rug en was bruin van kleur. Het bleef nagenoeg onveranderd tot in de 17de eeuw toen een betere voeding op basis van aardappelen en meel het varken sneller slachtrijp en fijner van vlees maakte.

Maar het tamme zwijn onderging nog andere veranderingen: de slagstanden werden een stuk kleiner, de langere spitse snuit evolueerde naar een kortere geknikte schedel, de poten werden korter, de drachtijd minder lang, terwijl zeugen meer tepels kregen en dus ook meer jongen konden zogen. Tamme varkens hebben hun slagstanden en lange spitse snuit niet meer nodig om hun voedsel te zoeken, maar ze moeten wel vruchtbaar zijn en goede vleesproducent.

Bij het begin van de twintigste eeuw trof men in België hoofdzakelijk volgende rassen aan:

- het niet verbeterd inlands ras,
- het verbeterd inlands ras,
- het zuiver Engels ras,
- kruiselingen van het Engelse met het inlandse ras.

Over het **niet verbeterd inlands ras** zijn Zwanepoel en Hermans, beide professoren aan de veeartsenijschool van 'Cureghem-Brussel', ongenueanceerd negatief. Het gewone landzwijn in België stamt af van het Keltische zwijn dat "niets anders is dan een ontaard dier, dat eigenlijk aan geen enkel ras toebehoort". Het heeft een lange kop, rechte, sterke snuit, soms rechtopstaande, soms afhangende oren, dunne vaste hals, smalle, scherpe en boogvormige rug, platte en vernepen borstkas, dunne lendenen, weinig broek en staat veel te hoog op de poten.

Het **verbeterd inlands ras - nu ook Vlaams ras** genoemd - kwam tot stand via veelvuldig kruisen van het inlandse varken met de reeds gekruiste Engels-Chinese rassen. Het Yorkshire ras - met zijn varianten Large en Middle White - had de grootste invloed bij de toestandkoming van het verbeterd inlands ras.

A. ter Haar is zeer lovend over het 'veredeld Vlaamsch Landvarken', dat hij ook het 'Brugsche varken' noemt. Hij citeert daarbij de Nederlandse veeteeltconsulent Zwagerman. "*De dieren van dit ras zijn vruchtbaar, hebben over het algemeen veel zog, zijn zorgzame moeders, verdragen weidengang en volumineus voedsel, zijn uiterst geschikt om tot een zwaar gewicht, 150-250 kg te worden gemest.*"

Het **Engelse Yorkshire varken** was breed, de romp lang en afgerond, de borst diep. Sommige beren wogen tot 500 kg, zeugen tot 350 kg. De oren zijn niet erg groot, opstaand en iets naar voren gedragen. De kop is kort met een omhoog gebogen neus. Men noemde ze in Vlaanderen ook de 'kortsnuiten'. Het oorspronkelijke ras had een grote vruchtbaarheid en de biggen groeiden snel. Beide eigenschappen verminderden door inkruising van de Chinese varkens. Belgische kwekers van Yorkshire varkens hadden geregeld met problemen af te rekenen. De Boerenbond raadde dan ook af om met zuivere Yorkshires te kweken.

De "Kommissie ter Verbetering van het Zwijnenras"

In navolging van het Engelse voorbeeld, richtte de toenmalige Belgische Minister van Landbouw, Baron Peers, in 1898 een speciale commissie op die de verbetering van het varkensras moest bestuderen ten einde meer

vlees van betere kwaliteit te produceren. Baron Peers, zelf een hereboer in 'Oostcamp', had eerder ook al initiatieven genomen om Engelse Durhamstieren en Southdown rammen te importeren ter verbetering van onze rundvee- en schapenrassen. Dus kwam ook deze commissie snel tot de conclusie dat het Yorkshire ras het best aan de nieuwe eisen tegemoet kwam. Het niet verbeterd binnenlands ras moest zondermeer verdwijnen, maar ook het verbeterd inlands ras was volgens de Commissie niet voldoende zwaar en te weinig vruchtbaar.

'De Kommissie ter Verbetering van het Zwijnenras' start in 1905 met het inrichten van nationale prijskampen waar naar verloop van tijd nog alleen buitenlandse en dieren van het verbeterd inlands ras te zien zijn.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog valt de varkenskweek stil en gaat het aantal dieren zelfs achteruit. Pas rond 1930 gaat het Ministerie van Landbouw zich opnieuw met de varkensfokkerij inlaten. Zij beveelt de Belgische varkensfokkers volgende rassen aan: het veredeld inlands ras, het veredelde Duitse landras en het grote Yorkshire ras of Large White. Dit laatste krijgt nu de absolute voorkeur omwille van zijn robuuste bouw en zijn vleeskwaliteit.

Kwekers van het veredelde inlandse ras blijven echter zoeken naar een beter type met fijnere kop, langer lijf, een betere bespiering, ruimere achterhand en een minder zwaar beendergestel. Daarom kruisen ze hun dieren nu ook met veredelde Hollandse en Deense landvarkens wat uiteindelijk leidde tot een nieuw type van verbeterde inlandse varkens.

In 1961 werd de Landsbond van Varkensfokkers opgericht. Ze beslist om het nieuwe type van het inlandse ras het 'Belgisch Landvarken' te noemen. In 1970 werd het

omgedoopt tot het 'Belgische Landras of Landrace'. Het onderscheidt zich van de andere landrassen door zijn ideale verhoudingen en zijn hoge slachttrendement.

De Piétrain: een Belgische laatbloeiër

Toeval of niet, maar rond dat ogenblik kende ook het Waalse Piétrainras een grote bloei.

Het Piétrainras vond zijn oorsprong in het Waals-Brabantse plaatsje Piétrain rond 1920, vermoedelijk uit de kruising tussen het verbeterd inlands ras en het zwarte Engelse Berkshire varken, alhoewel niet wordt uitgesloten dat het ras ontstaan zou zijn uit een mutatie. Het was een varken met zwarte vlekken op een witte ondergrond, kleine min of meer rechtopstaande oren, goed en zwaar gebouwd met ronde hespen. Gedurende zo'n 30 jaar leefde het een onopvallend bestaan en beperkte de fok zich tot enkele dorpen in de buurt van Jodoigne. In 1950 wordt het ras, na een ineensstorting van de varkensprijzen, herontdekt omwille van zijn hoog slachttrendement gekoppeld aan een beperkt percentage vet.

In 1978 vormt de Landsbond van de Varkensfokkers zich om tot 'De Landsbond van de Belgische Varkensstamboeken - B.E.V.A.'. De Landsbond schrijft nu vier rassen in als Belgisch:

- het Belgisch landras (BL)

Piétrain zeug met biggen (Agriflanders 2005).
Verz. Stichting Levend Erfgoed.

- het Piétrainras (P)
- het Belgisch Large White ras (LW)
- en het Belgisch Negatief ras (BN)

De recent ontwikkelde fokmethodes en ook de selectie op dieren die mager vlees produceren, hebben als neveneffect dat deze varkens bijzonder stressgevoelig zijn, wat problemen geeft bij het vervoer en een nadelige invloed heeft op de smaak van het vlees. Daarom werd uit het Belgisch Landras in combinatie met Duitse, Nederlandse en Franse landvarkens, een stress ongevoelige lijn gefokt: het Belgisch Negatief ras dat recent werd herdoopt tot '**Belgisch Landras Stressresistent**'. De afkorting 'BN' blijft wel behouden. Ook bij het Piétrainras, werd een stressresistente variant ontwikkeld.

Hybridisering neemt groeiend marktaandeel

Hybridisering heeft duidelijk de overhand genomen. Gespecialiseerde bedrijven produceren vandaag op basis van industriële kruisingen hun eigen hybride varken met afzonderlijke zeugen- en berenlijnen. Seghers Hybrid, onderdeel van het Amerikaanse Newsham Genetics, is één van de meest bekende. Het is duidelijk dat de huidige geïndustrialiseerde varkensfokkerij ver afstaat van de kweekmethoden van amper enkele tientallen jaren geleden.

Behoudens het Piétrainras, dat een typische Belgische aangelegenheid is, kunnen we vandaag niet meer spre-

□	1970	1980	1990	2000	2004
Belgisch Landras	16.967	14.811	10.288	606	55
Belgisch stressresistent				1.562	836
Piétrain	2.836	3.832	5.744	3.968	2.141
Large White	137	88	364	282	351
Andere	0	0	1.757	3.602	2.090 □
TOTAAL	19.940	18.731	18.153	10.020	5.474

Bron: B.E.V.A.

Raszuivere dieren niet meer gegeerd

Zoals uit de tabel blijkt is het belang van rassen in de huidige industriële varkensfokkerij sterk afgenomen. Het aantal ingeschreven stamboekdieren daalde de voorbije 35 jaar met ruim 70 %, terwijl de totale varkensstapel over dezelfde periode bijna verdubbelde tot 6,3 miljoen stuks. In 2004 bedraagt het aantal ingeschreven stamboekvarkens nog slechts 0,1 % van het totaal aantal varkens in België, de 'andere rassen' meegerekend. Die stijgende post 'andere' omvat vooral hybriden. Het aantal ingeschreven dieren van het Belgisch Landras (homozygote en heterozygote stressresistente dieren meegerekend) nam de voorbije 35 jaar met 94 % af. Het aantal Piétrains verdubbelde tussen 1970 en 1995, maar viel dan in belangrijke mate terug.

ken van Belgische, laat staan van lokale rassen. Het Belgische Landras is het product van veelvuldig kruisen tussen het verbeterde inlandse ras, het Engelse Large White Yorkshire ras en Duitse, Deense en Nederlandse landrassen. Dit geldt a fortiori voor de stress negatieve variant.

De vroegere rassen zijn volledig verdwenen en opgeslorpt door het 'industriële varken' dat los staat van de rassen. Het moet gewoon op de meest rendabele manier het vlees produceren dat de consument vraagt.

Heropstanding van de oude Belgische schapenrassen

Over de wol en de lakennijverheid in Vlaanderen en in de streek van Verviers is er in vroegere tijden heel wat geschreven. Maar over het soort schapen dat die grondstof leverde is maar weinig bekend.

François du Rondeau, een Franse wetenschapper, die in 1774 aan de 'Académie Impériale et Royale de Bruxelles',

Kudde Ardense Voskopen op de Kalmthoutse Heide. Verz. Stichting Levend Erfgoed.

een studie voorstelde over de verbetering van de wol, is de eerste die daarbij ook een onderscheid maakt tussen de Belgische schapensoorten.

Zoals de meeste agronomen uit die tijd onderscheidt hij in het toenmalige België twee duidelijk afgeijnde soorten van schapen: de Ardense en de Vlaamse schapen of Flandrines. Maar daarnaast zegt hij, komen er meerdere tussenrassen voor, verspreid over Brabant, Henegouwen, de streek van Doornik, Oost- en Noord-Vlaanderen, de Kempen, enz ...

De Luxemburgse woldieren omschrijft hij als 'bergschapen' van het kleinste soort. Ze zijn geen 30 duim (+/- 75 cm) lang. Maar ze hebben fijne wol, bont en grillig van kleur, die in de weverijen van Sedan en Reims wordt verwerkt.

De 'Flandrine', het Vlaamse schaap is 4 tot 5 voet (1,20-1,50 m) lang en behoort tot de grootste in Europa. De wol is bijna even wit, lang, fijn en sterk als de beste Engelse wol.

Zowel de Vlaamse als de Ardense schapen zouden al heel lang voorkomen in onze streken. Du Rondeau verwijst naar de Romeinse schrijvers Horatius en Tacitus en naar de Griekse geograaf Strabo om te stellen dat de Gallische wol, in Italië en bijzonder in Rome sterk gegeerd was. De lakennijverheid van Trier voorzag de Romeinse troepen van kleding. Du Rondeau denkt dat deze weverijen op Luxemburgse wol draaiden. Het Vlaamse schaap leverde oorspronkelijk de grondstof voor de lakennijverheid die aan de basis lag van het ontstaan van lakensteden zoals Brugge, Gent, Ieper, ...

Vier hoofdrassen

De Duitse landbouwdeskundige Schwertz, die bij het begin van de 19de eeuw een studiereis maakte in de Belgische Provinciën, gaat nog een stapje verder. Hij onderscheidt uiteraard het Vlaamse schaap met lange, grove wol en het Ardense schaap met korte fijne wol. Drie Ardense schapen leveren maar evenveel wol als één Vlaams, zegt hij. Maar de Duitse deskundige spreekt verder voor het eerst over het Kempense schaap. Hij vindt het een klein dier, maar met een fijnere wol als de schapen die hij in Tienen zag.

A. Ysabeau vermeldt rond 1855 in de 'Volks-encyclopedie', dat de schapenkuddes op de grote bedrijven in de provincies Luik, Brabant en Henegouwen noch tot het Vlaamse, noch tot het Ardense ras behoren, maar allemaal in min of meerdere mate merinosbloed voeren. Pas in 1873 zal professor J. Leyder van de Landbouwschool in Gembloux, in zijn Nationale Encyclopedie de term '*Entre-Sambre-et-Meuse schaap*' gebruiken voor deze dieren. Hij situeert ze tussen het Vlaamse en het Ardense schaap, maar dichterbij dit laatste. De merinosinvloeden zijn terug te brengen tot de Spaanse rammen die Napoleon hier tijdens de Franse bezetting liet installeren. Zij moesten de wol van de eigen Belgische rassen verbeteren. De meeste landbouwdeskundigen uit die tijd hielden het bijgevolg bij vier aparte rassen voor België: het Vlaamse, het Ardense, het Kempense en het Entre-Sambre-et-Meuse schaap.

Het tijdschrift *Chasse et Pêche*, dat in 1886-87 verslag uitbrengt over de landbouwtenoonstelling in Brussel, noemt ook nog melkschapen als apart ras. Het voegt er evenwel aan toe dat de melkschapen die in België voorkomen, als Texels worden bestempeld terwijl het in de meeste gevallen 'Frison', Friese melkschapen, zijn.

Een brede waaier van buitenlandse rassen wordt ingevoerd

Sedert de Belgische onafhankelijkheid waren onze autoriteiten bezeten door de idee dat onze lokale rassen moesten worden verbeterd. En weer trokken ze naar Groot-Brittannië waar men veel rassenbewuster was dan bij ons. En weer kwam men terecht bij landbouwer-veehandelaar *Robert Bakewell* die vanaf 1760 op zijn hoeve de 'Dishley Grange' in het Graafschap Leicestershire zowel bij de paarden, de runderen als bij de schapen, nieuwe rassen creëerde. In de grootste geheimzinnigheid ontwikkelde hij het Dishley-Leicester schapenras, later ook wel de New-Leicester genoemd. Begin van de 19de eeuw werden van overheidswege en op vrij ruime schaal Engelse Dishley-Leicester, Lincoln en South Down rammen ingevoerd en gekruist met de Belgische rassen. Later kwam daar nog de Suffolk bij. De door de overheid gestimuleerde invoer van buitenlandse schapen zal nog jaren doorgaan.

Na de Eerste Wereldoorlog, en met de meest nobele bedoelingen, gaat de vermenging met buitenlandse rassen verder. Om de door de oorlog zwaar getroffen Vlaamse landbouwers te helpen, werd een grootscheeps internationaal hulpprogramma opgezet. Tijdens de oorlog waren er immers ook massa's huisdieren omgekomen. Vandaar dat tussen 1920-22, naast andere dieren, 37.347 schapen werden ingevoerd, vooral uit Engeland en Duitsland en ter beschikking gesteld van de getroffen landbouwers. Deze schapen werden naar alle waarschijnlijkheid vermengd met de lokale rassen.

In 1930 wordt in *Pluim- en Kleinvee* van de Belgische Boerenbond dan ook gesteld dat "*ons land weinig deed in de richting van veredeling. Integendeel, onze vier bestaande, goed gekenmerkte rassen, het Ardeense, het Kempische, het Vlaamse en het schaap van tusschen Samber-en-Maas, zagen hun aantal zeer verminderen en men vond weldra niets meer dan wat overschot, een mengelmoes zonder bepaalde raseigenschappen.*"

Daarnaast komen in ons land meer en meer buitenlandse rassen voor, zoals de Nederlandse Texelaar, de Britse Suffolk-, Hampshire- en Lincoln schapen. Dit laatste is in de Lage Landen zo goed ingeburgerd dat het soms ten onrechte Zeeuws schaap wordt genoemd.

Kwamen er tijdens die periode ook melkschapen uit Nederland en Duitsland? Feit is dat vanaf 1930, het Vlaamse melkschaap opduikt, naast het Vlaamse schaap. Van het melkschaap wordt gezegd dat het "*helemaal hetzelfde is als het Friesch melkschaap in Holland en het Oost-Friesche in Duitsland*".

Inventarisatie van het schapenbestand in 1937-38

Tijdens de jaren 1937-38 organiseert het Ministerie van Landbouw een telling en beschrijving van de schapenfokkerij in België. Bedoeling is dat men enerzijds tot een stamboekwerking zou komen voor de eigen rassen en anderzijds tot oordeelkundige kruisingen met het oog op de verbetering van de bestaande onzuivere producten.

Uit de verslagen van de provinciale veeteeltconsulenten distilleren we volgend beeld.

In de **provincie Antwerpen** worden vooral Kempische schapen gekweekt. De kruising met andere rassen is reeds begonnen en gevreesd wordt dat het ras zal worden verdrongen. Er komen nog 12 kudde raszuivere Kempische schapen voor. Nog slechts twee fokkers kweken zuivere Vlaamse schapen. In een aantal gevallen worden er zuivere Hollandse Texelschapen gefokt. Voor het overige bestaan de koppels uit een grote mengelmoes van Vlaamse en Kempische, hetzij onderling vermengd, hetzij gekoppeld met Britse Suffolkschapen, Lincolns en Texelschapen.

In **Oost-Vlaanderen** worden een 17.000 schapen gehouden bij ruim 200 kwekers. Het Vlaamse schaap vormt zowat overal de basis van de kudde, maar slechts weinigen houden de dieren zuiver. Kruisingen gebeuren met de Britse Suffolk, Hampshire, Lincoln en met de Hollandse Texelschapen.

In **West-Vlaanderen** wordt het aantal kudde op 60-70 geschat met nog een meerderheid van zuiver Vlaamse schapen. Toch is men ook reeds begonnen met het inkruisen van Suffolks, Hampshire en Texelaar.

In **Limburg** komen een 25-tal kudde voor met gemiddeld 30 tot 40 dieren. Ook hier treft men meestal kruisingsproducten aan waar de bloedvoering in hoofdzaak Kempisch, Vlaams en Entre-Sambre-et-Meuse is. Sommige kudde worden gedomineerd door Suffolk en Texel.

In **Brabant** vindt men hier en daar een kudde met zuivere Entre-Sambre-et-Meuse schapen. De rest is weer een bonte mengeling van kruisingen waarin invloeden van Texelaar en Engelse zwartkoppen te vinden zijn. Melkschapen zouden ongeveer 25% van het Brabantse schapenbestand uitmaken. Alles bij mekaar zouden er 8000 schapen zijn.

Henegouwen heeft nog een 20.000 schapen, verspreid over gans de provincie, de nijverheidscentra uitgezonderd. Het betreft meestal onzuivere kudde op basis van Entre-Sambre-et-Meuse schapen.

Voor de **provincie Namen** werden zowat 6000 schapen geteld. De oorspronkelijke Entre-Sambre-et-Meuse schapen die hier voorkwamen, worden in snel tempo gekruist met Engelse zwartkoppen.

In de **provincie Luik** komen rond de 4000 schapen voor,

meestal met onduidelijke raskenmerken. Het Ardense schaap komt het meeste voor in de **provincie Luxemburg** en dikwijls nog in zuivere vorm. Bij de kleinere kwekers treft men ook Entre-Sambre-et-Meuse aan. Het Texelschaap maakt sterk opgang.

Van de 'Belgische' rassen die in 1935 worden opgesomd, is momenteel alleen het melkschaap nog in voldoende aantallen vertegenwoordigd. Het Vlaamse melkschaap van vroeger is vandaag een Belgisch melkschaap geworden, dat helemaal gelijk is aan de Nederlandse melkschappen: het Zeeuwse en het Friese melkschaap. De Vlaamse stamboekwerking van al deze rassen werd recent ondergebracht bij de nieuw opgerichte stamboekvereniging 'Kleine Herkauwers Vlaanderen'.

Geen Belgische bij de erkende rassen

Na deze inventarisatie heeft het Ministerie van Landbouw in 1938 op voorstel van de Nationale Federatie van schapenkwekers vier rassen officieel erkend - twee Belgische en twee buitenlandse: het Entre-Sambre-et-Meuse schaap en het Kempische schaap enerzijds, de Hollandse Texelaar en het Britse Suffolk schaap anderzijds. Bij de aankondiging van deze erkenning wordt gemeld dat "*indien er nog andere deugdzame rassen bestaan in voldoende aantal, zijn de Nationale Federatie en de Regering bereid deze ook te erkennen en te bevorderen. En verder ... wellicht dat ook de Vlaamse en de Lincolns (alias Zeeuwsche) een plaatsje mogen hebben.*" Het wekt inderdaad verwondering dat het Vlaamse schaap toen niet meteen officieel werd erkend. En zoals dikwijls gebeurt is ook hier uitstel, afstel geworden.

Maar er is erger. Het Kempische en het Entre-Sambre-et-Meuse schaap worden later afgevoerd van de officiële lijst en vervangen door het Britse Hampshire Down en de Franse rassen Ile de France en Bleu du Maine. Dat zal zo blijven tot in 2005 nog aan de lijst werden toegevoegd: de Nederlandse rassen Swifter, Blauwe Texelaar en het Zwartblesschaap en het Franse Rouge de l'Ouest. Allemaal rassen van buitenlandse oorsprong.

Oude schapenrassen kennen heropleving

Voor de oorspronkelijke en ondertussen zeldzaam geworden Belgische rassen heeft de Stichting Levend Erfgoed een stamboekwerking opgezet. En met succes.

Evolutie van de oude Belgische schapenrassen

Belgische rassen	□	1997	2000	2002	2004
□	□ □		□		
ARDENSE VOSKOP	□	517	1202	1446	1979
VLAAMS KUDDESCHAAP		338	532	1584	1681
KEMPENS SCHAAP	□	145	212	280	700
HOUTLANDSCHAAP	□	156	230	116	502
VLAAMS SCHAAP	□	76	115	303	465
ENTRE-SAMBRE-ET-MEUSE		79	110	53	435
LAKENS SCHAAP	□	93	154	8	251
MERGELLANDSCHAAP		15	35	76	97
TOTAAL	□ □	1419	2590	3866	6110

Bron: Stichting Levend Erfgoed

Met de beperkte aantallen schapen van het Vlaamse, het Ardense, het Kempense en het Entre-Sambre-et-Meuse ras die tien jaar geleden nog aanwezig waren, werden nieuwe kuddes gevormd en fokprogramma's opgesteld. Ook varianten van de oorspronkelijke vier basisrassen werden in de stamboekwerking opgenomen. Zo zou het Houtlandschaap een (Vlaamse) variant zijn van het Ardense schaap en is het Mergellandschaap ontstaan uit het Kempense schaap. In het Lakense schaap en het Vlaamse kuddeschaap zit waarschijnlijk nog bloed van authentieke Belgische rassen, maar zijn invloeden van andere rassen duidelijk aanwezig.

Sedert oktober 1998 is de Stichting Levend Erfgoed erkend door het Ministerie van Landbouw als fokvereniging voor de Belgische oorspronkelijke schapenrassen en belast met de organisatie van de stamboekwerking. Over die periode is het aantal schapen van de oorspronkelijke Belgische rassen meer dan verviervoudigd van zo'n 1600 tot ruim 6000 dieren. Ze worden vooral gehouden door hobbykwekers die een rustiek en gemakkelijk schaap zoeken. Daarenboven worden deze rassen meer en meer ingezet bij natuurbeheer.

De geit: het koetje van de kleine man

Parallel met de geschiedenis van de schapenhouderij loopt ook het verhaal van het koetje van de kleine man, de geit. Waar de schapenhouderij nog vrij snel tot een zekere structuur kwam, bleef de geitenhouderij, niettegenstaande de oprichting van geitensyndicaten en geitenverzekeringen, lang een rommelig uitzicht bewaren.

Op tentoonstellingen bij het begin van de twintigste eeuw zag men de fijn gevormde, hertkleurige, en de grofgebouwde, anders gekleurde geiten of schaapskoppen. Aanvankelijk mochten de hertkleurigen nog een vierde wit hebben, maar later viel die toegeving weg; de schaapskoppen mochten alle vormen en kleuren vertonen. De Oost-Vlaamse verenigingen gaven de voorkeur aan de kortharige witte; in de Denderstreek moest de geit geelachtig wit zijn en in het overige deel van provincie was ze meestal zuiver wit. In de Kempen ontmoet men vooral de sneeuw witte geiten, doch die waren dan weer half langharig.

In 1909 schrijft Louis Geerts in zijn boek *Geitenbeweging in België*: "De verbetering onzer geitenrassen is nog lang niet genoeg in zwier, en de afteekening tusschen de menigvuldige variëteiten nog te onduidelijk, om onze Belgische geiten in verschillende rassen te kunnen te verdeelen. Niettemin is men reeds toegekomen onze zoo verdienstelijke geiten in twee of drie hoofdklassen te rangschikken:

- 1° de Witte geit, schaapsgeit,
- 2° de Hertegeit;
- 3° de kruisingsproducten tusschen de voornoemden."

Ook voor de geiten was de Eerste Wereldoorlog nefast. Het geitenbestand, tezamen met de kwaliteit van de rassen, ging sterk achteruit tijdens de Eerste Wereldoorlog. De voeding liet te wensen over en de geiten werden geconfisceerd door de bezetter. Na de oorlog werden onder impuls van de dienst Veeteelt van het Ministerie van Landbouw, enkele buitenlandse elitedieren ingevoerd, werden gesubsidieerde standplaatsen ingesteld voor bokken, werd een nieuwe impuls gegeven aan de kweekverenigingen en werden de standaarden aangepast. De Zwitserse Saanengeit werd gebruikt om de Belgische witte geit te verbeteren. Dit ras wordt genoemd

Vlaamse geiten op de Kalmthoutse Heide. Verz. Stichting Levend Erfgoed.

naar het Zwitserse Saane-riviertje dat door het Kanton Bern spoelt. Op die wijze werd in België een eigen Saanen stam gevormd. Bij de hertegheit werden dieren van het hertekleurige Alpine ras ingekruist. Dit ras komt in gans Zwitserland voor en op de flanken van de Mont Blanc.

... onder invloed van Saanen en Alpine geiten

In 1933 stellen Lindemans en De Pauw dat men bij ons twee typen van geiten aantreft die voornamelijk van haar- kleur verschillen: de witte geit en de hertekleurige geit. De witte geit vindt men vooral in de provinciën Antwerpen, Limburg en Brabant; de hertekleurige in Oost- en West- Vlaanderen, Henegouwen, Luxemburg, Namen en rond Brussel.

In 1938 publiceert de Nationale Federatie van Fok- verenigingen van Geiten en Melkschappen een boekje met daarin de standaarden van de toen erkende rassen: de hertekleurige geit en de witte geit. Daarnaast blijft ook de gewone geit bestaan, het koetje van de kleine man dat in alle mogelijke vormen en kleuren voorkomt.

Na de Tweede Wereldoorlog gaat de geitenhouderij zien- derogen achteruit en valt ook de belangstelling van de overheid voor deze sector weg. Geleidelijk steken enkele professionele geitenhouders - dikwijls bioboeren - de kop op en houden kuddes voor de productie van melk en kaas.

De buitenlandse geitenrassen die na de Eerste Wereld- oorlog systematisch werden ingevoerd ter verbetering van de inlandse variëteiten, zijn deze rassen volledig gaan domineren. De vandaag in België erkende 'nationale' ras- sen zijn ondertussen geëvolueerd tot een Belgische va- riant van enerzijds de Zwitserse witte Saanen geit en anderzijds van de in de Alpen voorkomende Frans-Zwitserse Alpen geit. Zij hebben hebben de oorspronkelijke lokale geitenrassen haast volledig opgeslorpt. Verder werden ook nog de Zwitserse Toggenburger geit, een Zwitsers ras en de Britse Anglo-Nubische geit officieel erkend.

De Stichting Levend Erfgoed probeert de authentieke Kempense witte en Vlaamse wildkleurige geiten nieuw leven in te blazen. Zij heeft een fokkern van 46 Vlaamse en 30 Kempense geiten verzameld waarmee doelgericht wordt gekweekt om deze oude rassen een nieuw elan te geven.

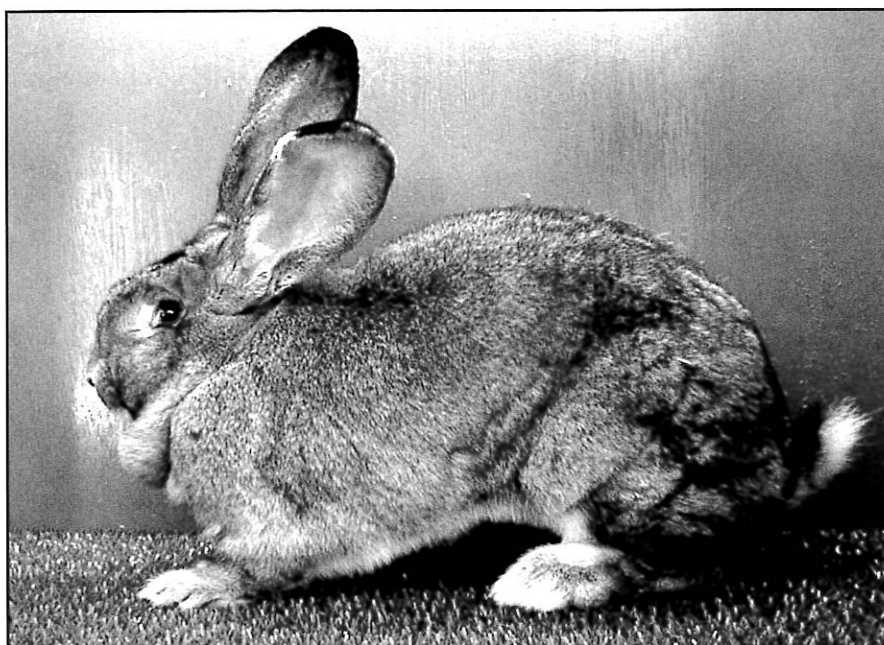

Toestand bij konijnen en pluimvee

Konijnen

Voor de Eerste Wereldoorlog werden vooral in Vlaande- ren konijnen gekweekt voor de export van het vlees naar Engeland. Dat werd via de havens van Oostende en Zeebrugge verscheept naar Londen. Tijdens de oorlogs- jaren van 1914-18 kende de konijnenkweek een gewel- dige expansie. Iedereen die een achtertuin had een voor-

Vlaamse reus. Verz. Stichting Levend Erfgoed.

schoot groot, hield wel een paar langoren, die tijdens de hongerwinters de pan in gingen. Met het einde van de oorlog viel ook de konijnenkweek terug, tot in 1925 een centrale voor de gezamenlijke verkoop van producten van de konijnenfokkerij werd opgericht. Meteen steeg de prijs van de pelsen. Die werden opgekocht door de bontnijverheid en door de haarsnijderijen (voor de verwerking in vilten hoeden). Soms werd er meer betaald voor de vellen dan voor het karkas van het konijn. Dat wekte de belangstelling van de konijnenkwekers voor pelsrassen.

Met de opkomst van synthetische stoffen en de ineensstorting van de prijzen der konijnenvellen enerzijds en de steeds weerkerende myxomatose plaag anderzijds, verdween de belangstelling voor de konijnenkweek. En daarmee kwamen ook de rassen die hier werden gekweekt in de verdrukking. We hebben het dan over welsprekende benamingen zoals de 'Vlaamse reus', het 'Belgische haaskonijn', de 'Witte van Dendermonde', de 'Witte van Teruren', de 'Blauwe van Beveren', de 'Blauwe van Sint-Niklaas', het 'Blauw van Ham', het 'Belgisch zilver', het 'Parelgrijs van Halle', het 'Steenkonijn'. Het Brabants konijn was voordien al verdwenen. Schoolboeken van voor 1900 spreken ook nog over het 'Oudenaardsch en het Waalsch konijn' en zelfs over het 'Kotkonijn', wat een verbasterd steenkonijn was. Het steenkonijn is het nauwst verwant met de wilde konijnen. Het dankt zijn naam aan 'de steen', een gewichtsmaat (ongeveer 3,5 kg) die vroeger in Vlaanderen werd gebruikt vóór de invoering van het metrisch stelsel.

De enkele industriële konijnenkwekerijen die samen met het ontstaan van het konijnenkrachtvoer, het levenslicht zagen, werken vandaag in hoofdzaak met de Witte Nieuwzeelanders en de daarvan afgeleide hybride rassen.

De kweek van Belgische raskonijnen is ondertussen een pure liefhebberij geworden, die met het verdwijnen van de liefhebbers ook het bijtje zal leggen.

Pluimvee

Bij het 'pluimvee' is de toestand niet anders. Net zoals de konijnenkweek voorzag ook de pluimveehouderij in goedkoop voedsel voor de 'kleine man'. Dit gaf het ontstaan aan meerdere typische Belgische rassen van vleeshoenders en van leghoenders. Kippen, of liever de hanen, zorgden dikwijls ook nog voor enig vermaak. Denken we maar aan de hanengevechten en aan de hanenkraaiwedstrijden, die nu vrijwel volledig verdwenen zijn. Ook dat leidde tot het ontstaan van speciale rassen zoals de 'vechters'. De kweek van 'scouthoenen of capoenen' (dit zijn gecasteerde hanen) was reeds in de Middeleeuwen een zeer verbreide bezigheid.

Bij de zwaardere rassen, die dus eerder gericht waren op de productie van vlees, waren de 'koekoeken' reeds vroeg bekend. De Vlaamse koekoek is vermoedelijk zeer oud. De Izegemse en de Mechelse koekoek zijn van recentere oorsprong. Van de Mechelse is geweten dat hij ontstond in de 19de eeuw onder invloed van ingevoerde Aziatische rassen. De Mechelse koekoek maakte na de Eerste Wereldoorlog furore in Frankrijk, Engeland en in Duitsland. Daarna verdween hij uit de belangstelling tot enkele jaren geleden. Nu wordt hij opnieuw als delicatesse geserveerd door klasse restaurants. Het Huttegems hoen was eveneens een van onze zwaardere hoenderassen, maar is ondertussen uitgestorven. Hetzelfde geldt voor het Laplaigne hoen, het Kortrijkse hoen, het Aarschotse hoen, enz. Dit laatste werd recent opnieuw tot leven geroepen via kruising van verwante hoenderrassen.

Het Brakelse en het Kempische hoen waren zeer gereputeerde leghoenders, net zoals het Brabants hoen overigens. De Kempische kip zou afstammen van de Brakelse, maar als gevolg van de slechtere leefomstandigheden wat kleiner zijn uitgevallen. Het Brakelse ras is zeer oud. Een notariële akte uit 1416 vermeldt het vervoer van Brakelse kippen tussen Oudenaarde en Nederbrakel. Het Kempisch hoen was het legras bij uitstek dat tot ver over de Belgische grenzen terug te vinden was, tot in de Verenigde Staten en Canada. Ook Brabantse kippen staan reeds afgebeeld op schilderijen van 17de-eeuwse schilders zoals Jan Siberechts.

In Wallonië vervulden het Herve- en het Ardense hoen de rol van legkip. Het zijn ongetwijfeld verwante rassen. Het Ardense hoen wordt overigens algemeen beschouwd als één van de oudste Belgische hoenderrassen, maar is vandaag praktisch helemaal verdwenen.

Aarschots hoen (haan). Verz. Stichting Levend Erfgoed.

De traditionele Belgische leg- en vleeskippen zijn zo goed als verdrongen en vervangen door industrieel gefokte hybride rassen. In het beste geval zijn ze gereduceerd tot curiosum en tentoonstellingskip. Er bestaan inderdaad nogal wat 'speciaalclubs' die zich toeleggen op het kweken van dieren voor tentoonstellingen. Daarbij komen vorm en pluimage op de eerste plaats, terwijl het utilitaire naar de achtergrond wordt verschoven.

Bij de Vechters zijn de Belgische, de Brugse, de Luikse en de Tiense Vechters bekend. Op schilderijen uit de 16de en 17de eeuw van Frans Snyders en J. Fyt komen vechtende hoenders voor. Het spreekt vanzelf dat met het terrechte verbod op hanenvechten, de belangstelling voor deze rassen ook slonk.

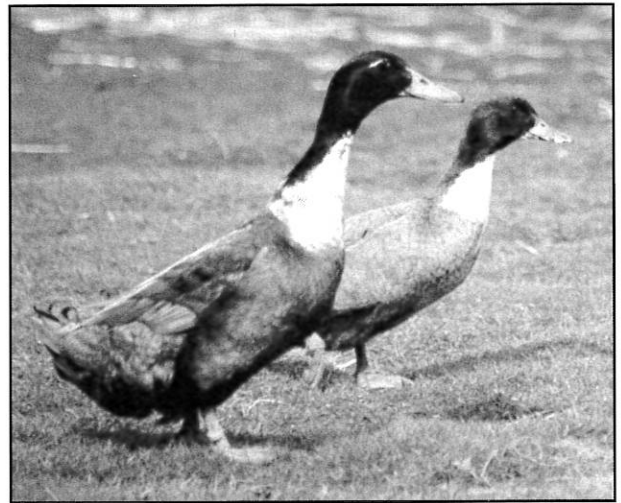
Bij de krielen en sierhoenders nemen de baardkrielen een speciale plaats in. Op 17de-eeuwse schilderijen van de Nederlander Albert Cuyp komen ze al voor. In Franse geschriften van 1617 wordt er eveneens naar verwezen. Vandaag kennen we de Antwerpse, Brugse, Ukkelse, Everbergse en Watermaalse baardkrielen. Daarnaast bestaan van de meeste grote kippenrassen eveneens krielvormen.

Krielen en sierhoenders worden gekweekt door 'sportfokkers' op zoek naar uiterlijke schoonheid, naar nieuwe vormen en kleurslagen. Het behoud van het oorspronkelijke komt minder aan bod.

De **ganzenkweek** is in onze streken nog ouder dan het kweken van kippen. Tijdens de Romeinse overheersing wordt er reeds gewag van gemaakt dat de Morinen grote aantallen ganzen vetmestten. Ook in de Middeleeuwen waren 'ganzendrijvers' bekend. Vandaag blijven er nog een beperkt aantal exemplaren over van de Vlaamse ganzen die vroeger ongetwijfeld in veel grotere getallen voorkwamen. De gans van Wiers (Zuid-België) en de gans van de Vire en de Ton zijn ondertussen verdwenen.

België beschikt ook over een aantal **eenderassen**. Deze huisrassen stammen alle af van de wilde eend, deels door selectie, deels door inkruising van buitenlandse rassen. Vandaag komen er nog beperkte aantallen van voor. Het betreft:

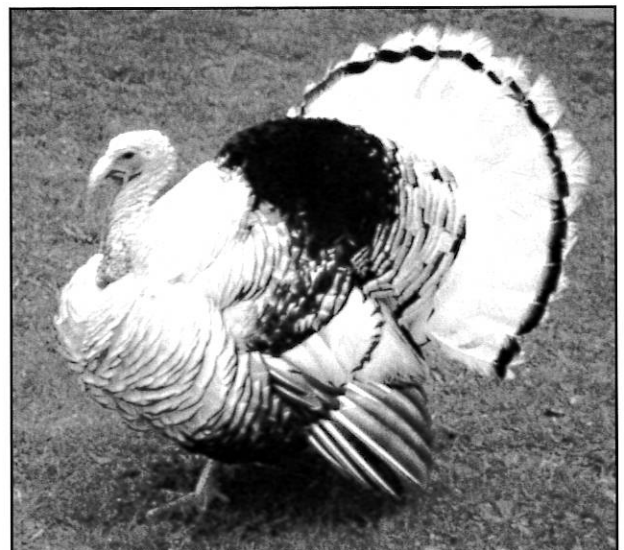
- de Merchtemse eend, een grote witte eend met vleeskleurige bek, die reeds lang in onze streken voorkomt,
- de Dendermondse eend, blauw van kleur. Vroeger werd ze ook Vlaamse eend genoemd,
- de eend van Vorst die op de vorige lijkt maar een zwarte kop heeft,
- de Huttegemse eend, een witblauwe rechtopstaande eend die vroeger ook wel eens Ouden-aardse eend werd genoemd. Ze ontstond als een kruising van de Merchtemse met de Indische eend.

Paar Dendermondse eenden. Verz. Stichting Levend Erfgoed.

- De Laplaigne-eend uit de streek van Doornik - die sterk geleek op de Huttegemse eend - is uitgestorven. Ook de eenden van Idegem, van Herve en van de Semois zijn verdwenen.

De aanwezigheid van **kalkoenen** in ons land is uiteraard van recentere datum, aangezien de dieren oorspronkelijk uit Midden-Amerika zijn gekomen, na de ontdekking door Columbus. De Antwerpse kunstenaar Joachim Beuckelaer schilderde er reeds één in 1566. Het kweken van kalkoenen ontwikkelde zich vooral in de streek van Ronquières vanaf 1650. Daar werden ze vooral in kuddes gehoeud door kinderen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog kregen ze het zwaar te verduren en met de Tweede Wereldoorlog verdwenen ze praktisch helemaal. Eind vorige eeuw heeft de fokkersclub 'de Filosoof van Ronquières' de oude kalkoenenrassen opnieuw onder de aandacht gebracht. Vermelden we nog dat naast de Ronquières-kalkoen, ook de Rode Ardenner kalkoen, een oud Frans-Belgisch ras, nog in beperkte aantallen voorkomt.

Ronquières kalkoen (haan). Verz. Stichting Levend Erfgoed.

De Stichting Levend Erfgoed vzw

De Stichting Levend Erfgoed vzw werd in 1993 officieel opgericht als Vereniging voor het Behoud van Zeldzame Huisdierrassen. Voordien was de organisatie reeds een tiental jaren in de weer voor het bewaren van onze streek-eigen rassen van landbouw- en neerhofdieren, voor de instandhouding van de verscheidenheid, van ons genetisch patrimonium. Net zoals onze historische gebouwen, zijn onze traditionele landbouwdieren, monumenten, die verdienen bewaard en beschermd te worden. Daartoe geeft Stichting Levend Erfgoed (SLE) een driemaandelijks tijdschrift 'De ARK' uit, organiseert ze informatie-campagnes, een jaarlijkse 'levend erfgoed expo' en fokprogramma's voor onze oude rassen van landbouw- en neerhofdieren. In de schoot van de SLE zijn werkgroepen actief rond trekpaarden, de Belgische rundveerassen, schapen en geiten en kleinvee.

In 1998 werd de Stichting Levend Erfgoed door het Ministerie van Landbouw belast met het opzetten en bijhouden van de stamboeken voor de Belgische zeldzame schapenrassen. In 2001 werd zij erkend als Vereniging voor de Bescherming van de Genetische Diversiteit in het kader van het Vlaamse Programma voor Plattelandsontwikkeling.

In 2001 werd de SLE genomineerd voor de prijs van het Fonds Baron Louis Paul Suetens van de Koning Boudevijnstichting voor 'de bevordering van het behoud van het rurale erfgoed'.

In augustus 2004 opende de SLE het 'Levend Erfgoed Park' in het Provinciaal Domein Puyenbroeck in Wachtebeke. Dit initiatief kwam tot stand in samenwerking met de Provincie Oost-Vlaanderen. In het park kunnen bezoekers kennismaken met vertegenwoordigers van de meeste Belgische lokale en zeldzame rassen van landbouw- en neerhofdieren.

In 2005 werd de SLE door het Vlaamse Ministerie van Landbouw erkend als Centrum voor Sensibilisering van meer duurzame Landbouw.

De SLE werkt internationaal samen met gelijkaardige organisaties zoals Stichting Zeldzame Huisdierrassen in Nederland, Rare Breeds in Groot-Brittannië, VEH in Duitsland, Pro Specie Rara in Zwitserland, ... De Europese organisaties hebben zich gegroepeerd in SAVE (Safeguard for Agricultural Varieties in Europe) terwijl op Internationaal vlak Rare Breeds International de belangen overkoepelt.

Staf Van den Bergh
Stichting Levend Erfgoed vzw
www.sle.be
staf.vandenbergh@sle.be

Bibliografie

Paarden en runderen

BELGISCHE BOERENBOND, *Veeteelt*, Reeks A, nr. 7, Leuven, s.d.
R. BUREN e.a., *Blanc Bleu Belge, L aventure d'une race bovine la conquête du monde*, Tournai, 1997.
JULIEN DEBY, *Histoire Naturelle de la Belgique*, Bruxelles, 1848.
EMILE DE LAVELEYE, *De Landbouwkunst in de Nederlanden. België*, (vertaald door Boone Felix-A.), Gent, 1866.
IDEM, *L Agriculture Belge, rapport au Congrès Agricole International de Paris*, s.l., 1878.
M. DEMARBAIX, *Cours de Zootechnie*, Louvain, 1896.
M. DESAIVE, *Les animaux domestiques*, Liège, 1842.
EEUWFEESTCOMITE VAN HET BELGISCH TREK-PAARD, *Het Belgisch Trekpaard 1885-1985*, Antwerpen, s.d.
MICHEL DORBAN, *En Ardenne et Gaume, l'élevage autour de 1809. Entre Foins et Moisson, Société Royale Le Cheval de Trait Ardennais*, Marloie, 1984.
ENCYCLOPÉDIE AGRICOLE BELGE, Bruxelles, 1937.
ERVYNCK, PIESSENS, VERHEYE, e.a., *Het zware Trekpaard uit onze Streken*, ARK, s.l., 1997-4.
MARLEEN FELIUS, *Rundvee, Rassen van de Wereld*, Misset, Doetinchem, 1996.

A. FOKKINGA, *Een Land vol Vee, Landbouwhuisdieren van Nederland*, Misset, Doetinchem, 1995.
J.-L. FRATEUR, *L'Elevage Bovin en Belgique avant la Guerre*, Louvain, 1915.
G.J. HENGVELD, *Het rundvee*, Haarlem, 1865.
GIOVANNI HOYOIS, *L'Ardenne et L'Ardennais*, Bruxelles/Paris, 1981 (herdruk van uitgave van 1949-1953).
H.M. JENKINS and Dr. AUGUST VOELCKER, *Report on the Agriculture of Belgium*, Journal of the Royal Agricultural Society of England, Second Series, Volume VI, London, 1870.
PIERRE JOIGNEAUX et Ch. MOREAU, *Dictionnaire d'Agriculture Pratique*, Bruxelles, 1854.
PIERRE JOIGNEAUX et L. DELOBEL, *L'Agriculture dans la Campine*, Bruxelles, 1859.
PIERRE JOIGNEAUX, *Le Livre de la Ferme et des Maisons de Campagne*, Paris, 1875. EDMOND LEPLAE, *Agriculture Générale*, Louvain/Paris, 1906.
J. LEYDER, «Elève du Bétail et Animaux Domestiques», in: *Patria Belgica, Encyclopédie Nationale*, Bruxelles, 1873.
PAUL LINDEMANS, *Geschiedenis van de Landbouw in België*, Antwerpen, 1952.
MINISTERIE VAN LANDBOUW, *Kweekmethoden tot verbetering der huisdierrassen*, Brussel, 1921.
A. MORIA en D. VERCAMMEN, *Onmisbare Handleiding*

voor ... *Land-, Tuinbouw en Boomteelt*, Lier, 1887.
 C. PANIER, *Les bovins en Belgique, un siècle et demi d'élevage*, Bruxelles, +/- 1980.
 P.-P. PASTORET, e.a., *Le Cheval Ardennais*, Maisons-Alfort, 1996.
 A. REUL, *Précis du cours d'ethnologie & d'ethnographie des animaux domestiques*, Bruxelles, 1902.
 W.F. RONDOU, *Lessen in Landbouwkunde*, Lier, 1933.
 A. SANSON, *Traité de zootechnie*, Tome IV, Paris, 1888.
 JOHANN VON SCHWERZ, *Anleitung der Kenntnis der Belgischen Landwirtschaft*, Halle, Band II, 1808.
 A. SEVENSTER, *De rundveefokkerij in België*, Leuven, 1924.
 ARNOLD VANBROEKHUYZEN, *Het Belgische Trekpaard*, Gent, 1907.
 J. VANDER VAEREN, *Le Livre d'or de l'agriculture belge*, Bruxelles, 1939.
 G. VAN SNICK, G. KINT, *De Rundveeteelt in België*, Brugge, 1959.
 VAN SNICK, e.a., *De Belgische Rundveerassen*, s.l., s.d.
 M. VERMEIRE, *Geschiedkundige Schets van West-Vlaanderens Landbouw*, Brugge, +/- 1935.
 T. VERNIEUWE en T. VAN AUTGAERDEN, *De veekweek in België*, Brussel, 1895.
 EMILE VLIBERGH, *De Kempen (in de 19de en in t begin der 20ste eeuw)*, Yper, Davidsfonds, 1908.
 E. WARNANTS, *L'Amélioration des animaux domestiques en Belgique*, Louvain, 1947.
 A. YSABEAU, *Traité de l'Élevage et de l'Engraissement du Bœuf*, Bruxelles, +/- 1855.

Varkens

PAULLINDEMANS, *Geschiedenis van de Landbouw*, heruitgave Genootschap voor geschiedenis en volkskunde, Antwerpen, 1994.
 ANTON ERVYNCK, *Het Zwin van het Zwijn, in Hoge Hakken, Roze Billen*, Museum voor Volkskunde, 1999.
 ANNO FOKKINGA en MARLEEN FELIUS, *Het Varken*, Thoth Bussum, 1997.
 H. ZWAENEPOEL en Fr. HERMANS, *Gezondheidsleer van Het Zwin, zijne ziekten en zijn Winstgevende kweek*, St-Pieters-Jette, 1909.
 A. TER HAAR, *De Nederlandsche Varkensfokkerij, Fokken en Mesten*, Maastricht, 1927.
 BELGISCHE BOERENBOND, *Veeteelt*, Reeks A, nr. 7, Leuven, +/- 1928.
 J. MARCQ en J. LAHAYE, *Le Porc, Zootechnie spéciale*, Paris, Gembloux, 1941.
 MINISTERIE VAN LANDBOUW, *De Varkenshouderij in België*, Brussel, 1974

Schapen

E.J. BATS, *Schapenfokkerij en -houderij in Nederland*, Voorburg, 1953.
 BELGISCHE BOERENBOND, *Schapenteelt, Pluim-en Kleinvee*, s.l., September 1930.
 H.L.J. BORMANS, De l'Espèce Ovine de la Belgique et de son Amélioration, in: CHARLES MORREN, *Journal d'Agriculture Pratique*, Liège, Bruxelles, Gand, Mai 1851.
 DAUBENTON, *Mémoire sur le premier Drap de laine superfine du cr de la France*, Académie Royale des Sciences, 21 avril et 9 juin 1784. Opgenomen in «Instruction pour les Bergers et pour les Propriétaires de Troupeaux, 5e édition, Paris/Bruxelles, 1882.»
 DE LANDBODE van 3 december 1938.
 DE NELIS, *Mémoire Premier, sur la Vigogne et par Occasion sur l'Amélioration de nos Laines*, Séance du

24 Juin 1773, Mémoires de l'Académie impériale et royale des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles, Tome I, Bruxelles, 1780.
 F. DE ROOVER, *Het schaap anders bekeken*, Kiboeckuitgave, s.l., 1988.
 AUG. DE WECKHERLIN, *Traité des Bêtes Ovines* (vertaling uit het Duits door A. Scheler), Bruxelles, 1861.
 DENIS et MAHLER in Patre, juin-juillet 1996.
 PAUL DIFFLOTH, *Zootechnie - Moutons*, Encyclopédie Agricole, Paris, 1918.
 DOM NICOLAS SPIRLET, *Lettres*. Geciteerd in Charneux Jacques, «La nouvelle agriculture en Ardenne au XVIIIe siècle». Entre Foins et Moisson, Société Royale Le Cheval de Trait Ardennais, Marloie, 1984.
 F. DU RONDEAU, *Mémoire sur la Laine*, Séance du 21 Décembre 1774, Mémoires de l'Académie impériale et royale des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles, Tome III Bruxelles, 1780.
 J.F. FOULLE, *Mémoire sur la question: Quels sont les moyens de perfectionner dans les Provinces Belges la laine des Moutons*, Mémoires de l'Académie impériale et royale des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles, Prix de MDCCLXXVI, Bruxelles, 1777.
 J.-L. FRATEUR, *Exploitation de la bête ovine*, s.l., 1905.
 S. GUERAUD-DE LAHARPE, *Les Ovidés, Moutons et Chèvres*, Paris, +/- 1910.
 MICHEL JANS, *Enige Beschouwingen over de Schapenfokkerij (onuitgegevennota's)*, +/- 1935.
 Journal de la SOCIÉTÉ CENTRALE D'AGRICULTURE DE BELGIQUE, *Quelques mots sur l'espèce ovine en Belgique*, Bruxelles, 1864.
 J. LAHAYE, J. MARCQ, A. LERAY, *Les Ovins, Zootechnie Spéciale*, Gembloux/Paris, 1940.
 LEFOUR, *Le Mouton, Histoire Naturelle*, Paris, 1865.
 MANN, Abbé, *Mémoire contenant le Précis de l'Histoire naturelle des Pays-Bas maritimes*, Séance du 13 Décembre 1775, Mémoires de l'Académie impériale et royale des Sciences et Belles-Lettres de Bruxelles, Tome IV, Bruxelles, 1783.
 L. MOLL en EUG. GAYOT, *La Connaissance Générale du Mouton*, Paris, 1867.
 A. NUMAN, *Inleiding tot de Inlandsche Schaapsteelt*, Haarlem, 1834.
 G. REINDERS, *Schapen- en Varkensteelt*, Groningen, 1904.
 ANDRÉ SANSON, *Traité de Zootechnie*, (Tome V Ovidés Ariétins et Caprins, et Suidés Porcins), Paris, 1888.
 SILLON BELGE, *Chez les Éleveurs de Moutons*, 15 avril 1939.
 M. VAN ALSTEIN, *Quelques Mots sur les Bergeries*, Journal de la SOCIÉTÉ CENTRALE D'AGRICULTURE DE BELGIQUE, Bruxelles, 1864.
 S. VAN DEN BERGH, De Belgische zeldzame Schapenrassen, in: *De Ark*, s.l., 1996/3-4.
 BERNARD WILLEMS, *Von Schaf und Schafen der guten alten Zeit*, Ostbelgische Chronik, Ixelles, 1948. (in vertaling van B. RAUW, *Des Bergers et des Moutons du bon vieux temps*)
 ZWAAGERMAN, «Die Schafzucht in niederländisch Seeland», in: *Zeitschrift für Schafzucht*, Hannover, XI Jahrg., 2. Mai-Heft, 1922.
 H. ZWAENEPOEL, *Précis du Cours d'Ethnographie des Animaux Domestiques, 3e partie: Les Ovins, Les Caprins et les Suidés*, Bruxelles, 1920.

Geiten

L. DE PAUW en P. LINDEMANS, *Aanvankelijke Landbouw-*

wetenschap, Brussel, 1933.
Encyclop die Agricole Belge, Editions Bieleveld, Bruxelles, +/- 1937.
 Fédération Nationale des Syndicats d'Elevage de Chèvres et Moutons Laitiers, *La Chèvre et son Exploitation*, Louvain, 1938.
 LOUIS GEERTS, *De Geitenbeweging in België*, Mechelen, 1909.
 A-E. LAMONT-VAN HECKE, *De Geitenkweek*, Gent, 1917.
 MICHIEL MAERTENS en ROGER HAESAERT, *Het be-
 gon allemaal in Vladsloo*, Vladsloo, 1997.
 ALEX MOUREAUX, *Trait de Capriculture et d'Oviculture*, Gembloux, 1946. *Animaux Domestiques, 3^e partie: Les Ovins, Les Caprins et les Suid s*, Bruxelles, 1920.

Konijnen en pluimvee

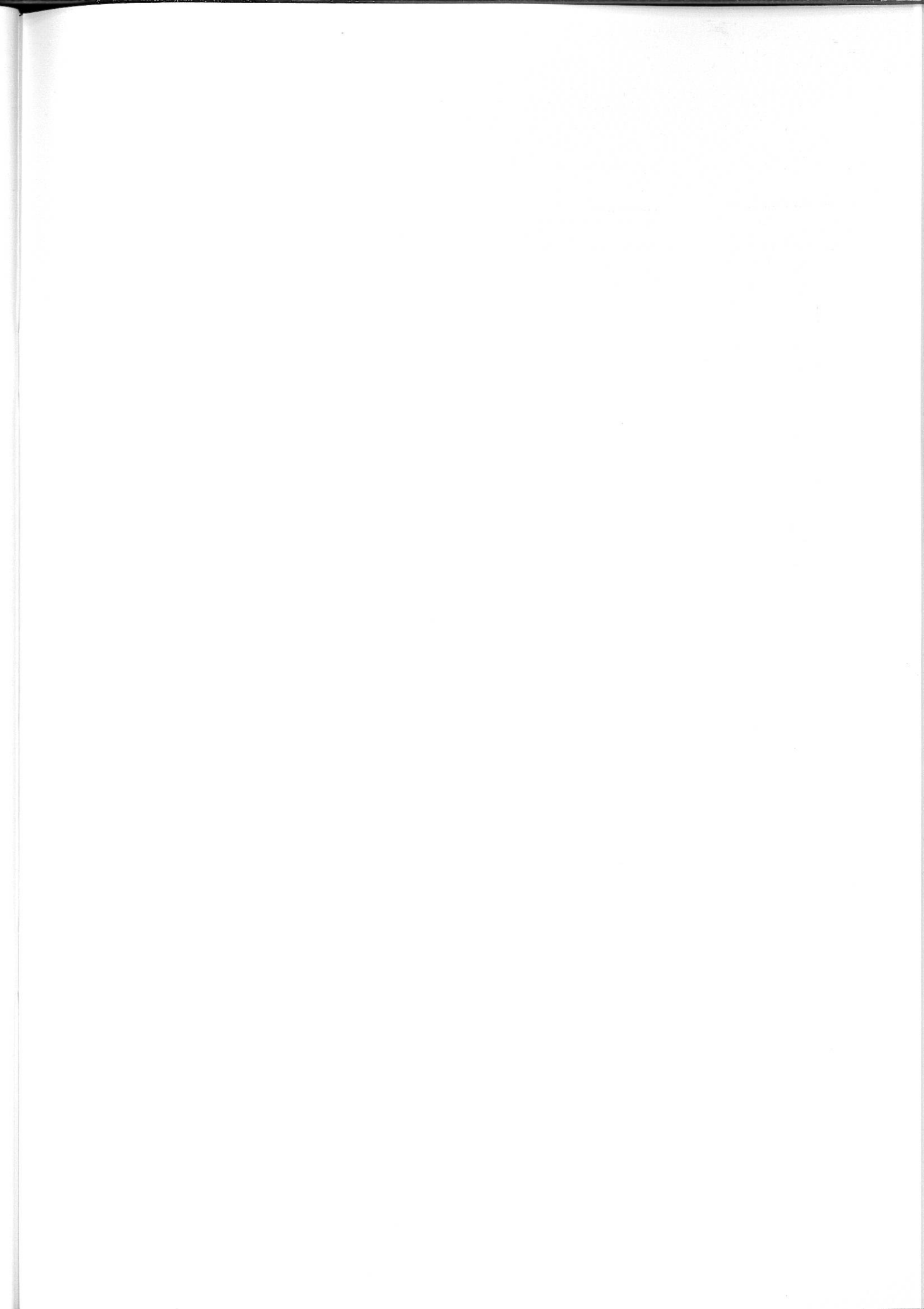
Et. BRANDT en A.E.R. WILLEMS, *Trait d'Aviculture Sportive*, Gent, s.d.
 JACQUES BRUAUX, *Les Dindons de Ronquières*, s.l., 1993.

EMILE CARPIAUX, *Trait complet d'Aviculture*, Gembloux, +/- 1915.
 WILLIAM COLLIER, *La Cuniculture Illustrée*, Bruxelles, 1928.
 PIERRE D'HARLUE, *Cours Complet d'Aviculture*, Ecole Belge d'Aviculture,
 EDITIONS BIELEFELD, *Encyclop die Agricole Belge*, Bruxelles, s.d.
 LAMONT-VAN HECKE, *Wenken over den Konijnenkweek*, Gent, 1918.
 A. MORIA en D. VERCAMMEN, *Onmisbare handleiding voor Land-, Tuinbouwkunde en Boomteelt*, Lier, 1887.
 A. MOUREAUX, *Trait Élémentaire d'Aviculture*, Gembloux, s.d.
 MAX RASKIN, *Connaissances pratiques sur la Poule et le Poussin*, Renaix, 1908.
 A. VERELST, *Kalkoenen van de Wereld*, s.l., 1995.

Nog beschikbare themanummers *Ons Heem*

		euro
jg. 15, 1961, nr. 5-6,	Tegelnummer	5,00
jg. 23, 1969, nr. 3,	Brueghelnummer	5,00
jg. 25, 1971, nr. 4,	Iets over boerderijen	5,00
jg. 26, 1972, nr. 6,	Herbergen	5,00
jg. 27, 1973, nr. 6,	Abdijen en landbouw	5,00
jg. 29, 1975, nr. 2-3,	IJzeren afsluitingen	5,00
jg. 30, 1976, nr. 2-3,	Heemtaal	5,00
jg. 31, 1977, nr. 3-4,	Schuttersgilden	5,00
jg. 31, 1977, nr. 5-6,	Snoepgoed	5,00
jg. 32, 1978, nr. 6,	Wijnkultuur	5,00
jg. 34, 1980, nr. 1-2,	Het kind in ons heem	5,00
jg. 39, 1985, nr. 3,	Volksdevotie	5,00
jg. 40, 1986, nr. 3-4	Neogotiek in Vlaanderen	5,00
jg. 41, 1987, nr. 2-3,	Volksgeneeskunde	5,00
jg. 41, 1987, nr. 5,	Landbouw in Haspengouw	5,00
jg. 42, 1988, nr. 2,	Postverkeer	5,00
jg. 43, 1989, nr. 2,	Roepstenen en kerkpuien	5,00
jg. 43, 1989, nr. 4-5,	Jacht en stroperij	5,00
jg. 44, 1990, nr. 5,	Rechtshistorisch patrimonium	5,00
jg. 45, 1991, nr. 4-5,	Kaarsen	5,00
jg. 46, 1992, nr. 2,	Openbaar vervoer in Vlaanderen	5,00
jg. 47, 1993, nr. 2,	Uurwerken en uurwerkmakers	5,00
jg. 47, 1993, nr. 4,	Melkverwerking en melkerijen	5,00
jg. 48, 1994, nr. 2,	Schuttersgilden	5,00
jg. 49, 1995, nr. 3-4,	Olieslagmolens	6,25
jg. 50, 1996, nr. 1,	Aspecten van Brabant	5,00
jg. 50, 1996, nr. 2,	Volksbedevaarten en pelgrimsgebruiken	6,25
jg. 50, 1996, nr. 3,	Drinkwatervoorziening door de eeuwen heen	3,75
jg. 51, 1997, nr. 1-2,	Huldeboek Jan Gerits	8,75
jg. 51, 1997, nr. 3,	Herbergleven in Vlaanderen	5,00
jg. 51, 1997, nr. 4,	Het kasteel in ons dorp	6,25
jg. 52, 1998, nr. 1,	Vlaamse emigratie naar Engeland en Noord-Amerika	6,25
jg. 52, 1998, nr. 2,	Sociale aspecten van de adel	7,50
jg. 52, 1998, nr. 3,	Historische en volkskundige aspecten van suiker	3,75
jg. 52, 1998, nr. 4,	Pro memorie. Monumenten voor de Grote Oorlog	6,25
jg. 53, 1999, nr. 1,	Papiergeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 2,	Tabaksgeschiedenis	6,25
jg. 53, 1999, nr. 3,	Baksteen	6,25
jg. 53, 1999, nr. 4,	Dood en begrafenissen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 1,	Humor en verleden	6,25
jg. 54, 2000, nr. 2-3,	Gemeentelijke besturen	6,25
jg. 54, 2000, nr. 4,	Duivensport	6,25
jg. 55, 2001, nr. 1	Brouwerijen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 2	Kapellen	6,25
jg. 55, 2001, nr. 3-4	Bier	7,50
jg. 56, 2003, nr. 1	Reizen	6,25
jg. 58, 2005, nr. 1	Gevaar	6,25

Gewone nummers kunnen tegen 1,25 euro (tot 1991), 1,85 euro (1992-1996) of 6,25 euro (vanaf 2003) per exemplaar aangekocht worden. Gelieve steeds (zowel bij thema- als bij gewone nummers) portkosten toe te voegen: 1,25 euro per nummer, 3,75 euro per vier nummers. Te storten op rekeningnummer 068-2218590-33 met vermelding van jaargang en nummer. Voor meer informatie kan u vrijblijvend informeren bij het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen vzw.

Ons Heem

Inhoudstafel

Robert Nouwen, <i>Zelfs de meest gladde aal ontsnapt niet aan de elger</i>	3
Rob Belemans, <i>Bruegeliaanse keukenklanken. Hoe ligt Bruegel op ons bord?</i>	7
Raymond van Uytven, <i>Kaas ... uit Tienen</i>	13
Luc Van Eeckhoudt, <i>De Vlaamse prentjes van Nikolaas van Tolentijn</i>	19
Luc Van Eeckhoudt, <i>Sinterklaas, Nikolaas en Antonius: verwarring in de iconografie</i>	29
Gerhard Mertens, <i>Heemkunde en DNA. Of wat de Y-chromosomale haplotypes ons kunnen leren</i>	35
Staf Van den Bergh, <i>Oorspronkelijke Belgische landbouw- en neerhofdieren verdwijnen</i>	41

COLOFON

Ons Heem is een uitgave van
Heemkunde Vlaanderen vzw
Kerkstraat 17
2970 's-Gravenwezel

☎ 03/658.90.34

☎ 03/685.59.30

✉ info@heemkunde-vlaanderen.be

🌐 www.heemkunde-vlaanderen.be

Eindredactie:

Eva Van Hoyer

Coördinator Heemkunde Vlaanderen

✉ eva.vanhoye@heemkunde-vlaanderen.be

Verantwoordelijke uitgever:

Fons Dierickx

Grote Baan 193

9310 Herdersem

Lay-out: Admundo, Zutendaal

Abonnementsvoorwaarden: 20,00 euro voor één jaargang (4 nummers) door overschrijving van het exacte bedrag op rekeningnummer 068-2218590-33 met de vermelding: abonnement *Ons Heem* 2004.

Teksten voor *Ons Heem* kunnen ingeleverd worden op het secretariaat van Heemkunde Vlaanderen (t.a.v. Eva Van Hoyer)

* eerste nummer: vóór 15 januari

* tweede nummer: vóór 15 april

* derde nummer: vóór 15 juli

* vierde nummer vóór 15 oktober.

1

2

3

4

FOTO'S OMSLAG

1. Boerendans van Pieter Bruegel. Verz. Rob Belemans

2. De geslachtschromosomen X en Y. Verz. Gerhard Mertens

3. Vijftandige aalschaar. Verz. Openluchtmuseum Bokrijk

4. Fotoprentje van het schilderij met Nikolaas van Tolentijn door Romain Malfiet.

Verz. Luc Van Eeckhoudt

ONS HEEM

driemaandelijks tijdschrift

jaargang 58, nummer 4

oktober-november-december 2005

ISSN 1370-6489